

FACULTEIT LETTEREN EN WIJSBEGEERTE

Faculteit Letteren & Wijsbegeerte

Contrasterende herinneringen aan het leven in Belgisch-Congo

Herinneringen van ex-koloniale vrouwen aan het alledaagse leven in Belgisch-Congo in contrast met het publieke geheugen aan de Belgische kolonie en de geconstrueerde herinnering van de onderzoeker.

Jasper D'Huyvetter

Promotor: prof. Baz Lecocq

Commissarissen: Sven Van Melkebeke en Bas De Roo

Masterproef voorgelegd aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
voor het behalen van de graad van Master in de Geschiedenis

Academiejaar 2013-2014

Universiteit Gent
Examencommissie Geschiedenis
Academiejaar 2013-2014

Verklaring in verband met de toegankelijkheid van de scriptie

Ondergetekende,

.....
afgestudeerd als master in de Geschiedenis aan Universiteit Gent in het academiejaar 2013-2014 en auteur van de scriptie met als titel:

.....
.....
.....
.....
.....

verklaart hierbij dat zij/hij geopteerd heeft voor de hierna aangestipte mogelijkheid in verband met de consultatie van haar/zijn scriptie:

- de scriptie mag steeds ter beschikking worden gesteld van elke aanvrager;
- de scriptie mag enkel ter beschikking worden gesteld met uitdrukkelijke, schriftelijke goedkeuring van de auteur (maximumduur van deze beperking: 10 jaar);
- de scriptie mag ter beschikking worden gesteld van een aanvrager na een wachttijd van jaar (maximum 10 jaar);
- de scriptie mag nooit ter beschikking worden gesteld van een aanvrager (maximumduur van het verbod: 10 jaar).

Elke gebruiker is te allen tijde verplicht om, wanneer van deze scriptie gebruik wordt gemaakt in het kader van wetenschappelijke en andere publicaties, een correcte en volledige bronverwijzing in de tekst op te nemen.

Gent,(datum)

.....(handtekening)

DANKWOORD

Vele mensen hebben meegeholpen aan de totstandkoming van deze thesis. Ik wil graag van de gelegenheid gebruik maken om hen te bedanken voor hun steun, inzet en vertrouwen.

In eerste instantie wil ik graag mijn promotor, professor Baz Lecocq, bedanken voor de begeleiding en de opbouwende feedback.

Veel dank gaat uit naar de drie vrouwen die ik heb mogen spreken over hun ervaringen in Belgisch-Congo. Het was fijn met jullie in gesprek te gaan. Ik heb er oneindig veel van opgestoken!

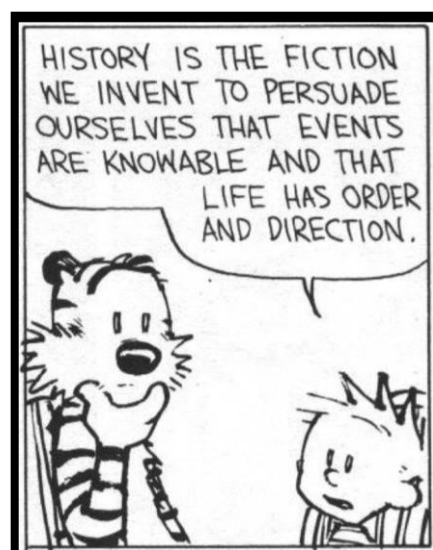
Lotte, Charlotte en Anke wil ik graag bedanken voor het naleeswerk en de feedback. Pauline wil ik in het bijzonder bedanken voor de praktische steun. Daarnaast wil ik mijn huisgenoten, Lien en Yana, bedanken voor hun steun dit jaar. Ook alle andere vrienden en familie bij wie ik terecht kon met mijn verhaal.

Ten slotte wil ik graag mijn ouders bedanken voor de eindeloze steun doorheen mijn volledige studie. Mijn moeder specifiek voor al het naleeswerk.

Dank je wel

"We don't understand what really causes events to happen. History is the fiction we invent to persuade ourselves that events are knowable and that life has order and direction. That's why events are always reinterpreted when values change. We need new versions of history to allow for our current prejudices."

"So what are you writing?"

INHOUD

I. Inleiding en Context	1
1. Introductie	1
1.1. Onderwerp en Onderzoeksvragen.....	2
1.2. Verantwoording onderwerp en methode.....	3
2. Historische Context	6
2.1. Belgische aanwezigheid in Centraal-Afrika.....	7
II. Theoretisch en methodologisch kader	10
3. Mondeling geschiedenisonderzoek naar herinneringen aan het alledaagse leven	10
3.1. Een onderzoek naar herinneringen	10
3.2. De methode van de mondelinge geschiedenis.....	17
3.2.1. Alessandro Portelli	18
3.2.2. Valerie Yow.....	22
3.2.3. Jan Bleyen en Leen Van Molle.....	22
3.2.4. Marie-Benedicte Dembour.....	23
4. Methodologie	24
4.1. Ik-perspectief.....	25
4.2. Gender- en vrouwengeschiedenis.....	25
4.3. Een onderzoek naar het alledaagse leven.....	26
4.4. Levensgeschiedenissen.....	27
4.4.1. Een sociologische methode.....	27
4.4.2. Yvette Kopijn.....	28
5. Objectiviteit & subjectiviteit	30
6. Synthese: mijn aanpak	32
III. De constructie van een herinnering	33
7. Individueel referentiekader	36
7.1. Familiale context.....	37
7.2. Studie en keuzes	38
7.3. Het onderzoek.....	41
7.3.1. Evolutie van het onderzoek.....	41

7.3.2.	Verschillende “iks”	45
8.	Collectief referentiekader.....	46
8.1.	Het geschiedenisonderwijs.....	47
8.1.1.	Over het geschiedenisonderwijs.....	47
8.1.2.	Doelstellingen m.b.t. het koloniale verleden in de leerplannen?.....	49
8.1.3.	Het Belgische koloniale avontuur in de schoolleerboeken.....	50
8.2.	Collectief geheugen aan Belgisch-Congo: literatuur.....	57
8.2.1.	Trend van de koloniale historiografie.....	59
9.	Verschillende referentiekaders.....	61
IV.	De Zoektocht naar consensus	63
10.	De dialogen	63
10.1.	Vooronderstellingen, vooroordelen en theses.....	64
10.1.1.	Verantwoording.....	64
10.1.2.	Een schuldgevoel t.o.v. de koloniale ervaring	65
10.1.3.	De groep kolonialen	65
10.1.4.	Aanwezigheid van Belgische vrouwen in Belgisch-Congo.....	66
10.1.5.	De institutionalisering van het Europese kerngezin	66
10.1.6.	De relatie tussen Belgen en Congolezen.....	67
10.2.	Verwachtingen en argumentatie	67
10.3.	Omstandigheden en voorwaarden van de dialoog.....	68
10.3.1.	Het onderwerp	69
10.3.2.	Verwantschap.....	70
10.3.3.	Anonimiteit.....	72
10.3.4.	De tijd en plaats van de interviews.....	72
10.3.5.	De opname van de gesprekken.....	73
10.3.6.	Houding gedurende de gesprekken.....	74
10.4.	Broncreatie en -verwerking	75
10.4.1.	Broncreatie.....	76
10.4.2.	Analyse & verwerking.....	77
10.5.	De gesprekspartners.....	81
10.5.1.	‘Helena’	81
10.5.2.	‘Aline’	83
10.5.3.	‘Diane’	85
10.6.	De waarde van het geheugen	86

10.6.1.	Het vervormende karakter van het geheugen	87
10.6.2.	Tegenstrijdigheden in de herinneringen.....	91
10.6.3.	Verzwijgen en vergeten.....	93
10.7.	Conclusie	93
11.	Mijn verhaal en hun reactie	94
11.1.	Schuldgevoel over hun koloniale ervaring	95
11.1.1.	Gesprekken over schuld, racisme en ongelijkheid.....	96
11.1.2.	Conclusie m.b.t. het veronderstelde schuldgevoel.....	101
11.2.	De koloniale gemeenschap	102
11.2.1.	De diversiteit binnen de koloniale gemeenschap.....	105
11.2.2.	De identificatie met dé koloniale gemeenschap.....	108
11.2.3.	Conclusie m.b.t. de koloniale gemeenschap.....	110
11.3.	De institutionalisering van het Europese kerngezin in de kolonie en de 'komst' van de vrouw	110
11.3.1.	De komst van de vrouw?.....	113
11.3.2.	Betrekkelijke welvaart?.....	115
11.3.3.	Conclusie m.b.t. de institutionalisering van het Europese gezin, de 'komst' van de vrouw en het welvaartsniveau van de Belgen.....	116
11.4.	Contact tussen Belgen en Congolezen.....	118
11.4.1.	Perceptie van contact met Congolezen	119
11.4.2.	Conclusie m.b.t. contact tussen Belgen en Congolezen.....	123
11.5.	Conclusie	124
12.	Een fusie van horizonten	125
12.1.	Theorie van Gadamer	125
12.2.	Een fusie door contrasteren van 'herinneringen'?.....	128
	Samenvatting en Conclusies	131
	Bibliografie	137
	Bijlagen.....	140

I. INLEIDING EN CONTEXT

1. Introductie

“Waar denk jij aan als ik het thema Belgisch-Congo vermeld?”

Met deze vraag heb ik de afgelopen periode al mijn kennissen, familie en vrienden bestookt. Hun antwoorden hierop waren vaak uiteenlopend, maar het thema Belgisch-Congo riep bijna steeds de gedachte op aan uitbuiting, rubberextractie, de genocide onder Leopold II en racisme. Bij sommigen was het antwoord echter uitgebreider, of meer genuanceerd of er werden ook andere herinneringen getriggerd. Wat ik met deze vraag wou aantonen (voor mezelf) is dat iedereen telkens een beeld heeft over een bepaald (historisch) fenomeen. Er wordt vaak van uitgegaan dat een herinnering enkel *objectief* en geldig is als er een empirische waarneming aan vooraf ging, maar dat is niet noodzakelijk waar. Bijna niemand van de mensen aan wie ik deze vraag stelde, had Belgisch-Congo zelf meegemaakt, en toch hadden ze er allemaal een bepaald beeld over.

Ik ben tot het inzicht gekomen dat herinneren niet noodzakelijk berust op eigen empirische waarnemingen. Dit inzicht groeide op verschillende manieren tijdens het onderzoeksproces, maar vooral het boek *‘Recalling the Belgian Congo, Conversations and Introspection’* van Marie-Benedicte Dembour was erg belangrijk.¹ Dembour onderzoek evolueerde van een standaard historisch narratief tot een antropologische studie over het sociale proces van geheugen en van herinneren. Daarin spreekt ze over:

*“The act of recalling the past, rather than being about the past as such”*²

Dembour onderzocht aan de hand van interviews met ex-koloniale administrateurs van Belgisch-Congo hoe dit proces van herinneren in zijn werk gaat. Haar boek heeft

¹Marie-Bénédicte Dembour, *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection* (Berghahn books, 2000).

² Ibid., 5.

in grote mate vorm gegeven aan de inhoud en de structuur van deze thesis omdat in mijn onderzoek een vergelijkbaar proces optrad. In haar conclusie verwijst ze naar Hastrup's stelling:

“There is no way of seeing from ‘nowhere in particular’. She founds her practical theory of anthropology on the premise that one always sees from somewhere. A feature of this premise is that one never remembers in the abstract, but by reference to the context in which one lives”³

Deze stelling houdt in dat mensen altijd een bepaald beeld hebben over diverse thema's. Het is niet mogelijk om van 'nergens' te kijken naar een bepaalde thematiek of problematiek. Bij de constructie van dat beeld wordt er gerefereerd aan het eigen denkkader en aan de context waarin men leeft. Alle mensen aan wie ik de vraag heb gesteld wat het thema Belgisch-Congo opriep, hebben vanuit hun eigen referentiekader en context geantwoord.

Een herinnering of het referentiekader van waaruit men herinneringen construeert, is echter geenszins onveranderlijk en statisch. Door interactie krijgt een herinnering vorm en het denkkader is een dynamisch gegeven. Elk denkkader is wel uniek voor iedere persoon en wordt gevormd door de eigen ervaringen en de invloeden die men heeft ondergaan tijdens zijn of haar leven.

1.1. Onderwerp en Onderzoeksvragen

Bovenstaand inzicht over het bestaan van verschillende herinneringen en het inzicht dat er geen 'blik van nergens' is, is van belang omdat beide inzichten de kern van dit onderzoek zijn geworden. Ik startte een mondeling geschiedenisonderzoek en bereidde me voor op het voeren van gesprekken over het dagelijkse leven van vrouwen, die in Belgisch-Congo hadden geleefd.

Ik was in eerste instantie van plan om de herinneringen van de bevroagde vrouwen aan het alledaagse leven te gebruiken voor het schrijven van een historisch narratief over het leven van vrouwen in Belgisch-Congo en de impact van hun aanwezigheid in de kolonie. Ik werd geconfronteerd met de 'culturele lens' die ik ophad, waarvan ik

³ Ibid., 194.

me meer en meer bewust werd en moeilijk tot niet kon afzetten. Ik werd me ook bewuster van de “herinnering” die ik doorheen mijn leven geconstrueerd had over dit thema, en dat mijn beeld bovendien op vele vlakken verschilde van de herinneringen van de vrouwen die ik interviewde.

Uiteindelijk paste ik mijn onderwerp aan door dit proces van bewustwording, analoog aan wat Dembour beschreef. Daarom koos ik voor een confrontatie van verschillende herinneringen aan het leven van Belgische vrouwen, in Belgisch-Congo. Ik stelde vervolgens volgende onderzoeksvraag:

- 1) *“Hoe en in welke mate staan de herinneringen van ex-koloniale vrouwen met betrekking tot hun leven in Belgisch-Congo in contrast met het publieke geheugen aan de Belgische kolonie en met de geconstrueerde herinnering van de onderzoeker?”*

Deze onderzoeksvraag komt voort uit het feit dat onderzoeker noch verteller de eigen culturele lens, het referentiekader, kan verlaten en het andere denkkader volledig kan verstaan, waardoor verschillende, vaak conflicterende herinneringen ontstaan en naast elkaar bestaan.

Ten tweede buig ik me over de vraag wat de interactie tussen gesprekspartners en onderzoeker heeft teweeg gebracht:

- 2) *“Zorgt interactie in de vorm van gesprekken over verschillende herinneringen en over de levensgeschiedenis tot een verruiming van het denkkader van zowel onderzoeker als gesprekspartner?”*

1.2. Verantwoording onderwerp en methode

Het onderzoek in deze scriptie is dus een – min of meer - persoonlijke zoektocht geworden. Het onderzoek dient daarnaast als casus om een aantal theoretische concepten en methodieken van een voorbeeld te voorzien.

Tonkins boek *'Narrating our Pasts'*⁴ is binnen de zoektocht erg invloedrijk geweest. In haar inleiding begint ze met een citaat van Stevenson:

*"The past is myself, my own history, the seed of my present thoughts, the mould of my present disposition"*⁵

Met dit citaat verduidelijkt Tonkin het belang van het individu bij de interpretatie van het verleden. Ze verduidelijkt hoe het verleden als vormgever werkt voor de positionering in het heden. Ik meen dat een historicus zich hier duidelijk bewust van moet zijn.

Dit citaat, in combinatie met Dembours werkmethode deed me besluiten dat ik mijn onderzoek moest schrijven vanuit de eerste persoon enkelvoud. Om iets waardevols te kunnen schrijven over herinneringen aan een historisch fenomeen, met in gedachten de theoretische en methodologische concepten van de mondelinge geschiedenis, vond ik de eerste persoon enkelvoud de enige optie.

Er zijn een aantal goede redenen te vinden voor de keuze van de eerste persoon enkelvoud in deze analyse. Ten eerste liggen mijn referentiekader en keuzes voor het onderwerp, de vragen, de methode, de vooronderstellingen en de richting aan de bron van dit onderzoek. Ik kan me enkel beroepen op mijn eigen autoriteit indien ik iets waardevols wil schrijven. Ten tweede is het een mondeling geschiedenisonderzoek en hierbij is het gebruikelijk dat de onderzoeker zichzelf in het werkstuk schrijft. Ik volg hierbij de hedendaagse historiografische trend, waarin men stelt dat het gebruik van de 1ste persoon enkelvoud de manier is om duidelijk te maken dat men schrijft vanuit de eigen persoon en dat het daardoor gaat over een interpretatie van de vertelling. De nood aan openheid en zelfreflectie wordt hierin sterk benadrukt.

Schrijven als historicus vanuit de eerste persoon enkelvoud, met zoveel aandacht voor het eigen referentiekader en het eigen denken, voelt soms onnatuurlijk aan. Vooral omdat dit soort van schrijven niet past in het dominant hegemonistisch beeld dat er

⁴ Elizabeth Tonkin, *Narrating our pasts: the social construction of oral history* (Cambridge university press, 1998).

⁵ Ibid., 1.

bestaat over geschiedenis en geschiedschrijving. Ikzelf acht het echter noodzakelijk bij de verwerking van herinneringen en bij het beantwoorden van de onderzoeksvraag.

1.3. Structuur van de thesis

De thesis bestaat uit vier delen. Het eerste deel omvat deze inleiding en een historische context.

In het tweede deel bespreek ik alle theoretische en methodologische concepten die van belang zijn voor mijn onderzoek. Ik ga in op de methode van de mondelinge geschiedenis en het werken met herinneringen. Daarna beschrijf ik mijn methode door met de levensgeschiedenissen te werken. Ik maak ook enkele bedenkingen bij de noties objectiviteit en subjectiviteit.

Het derde deel is getiteld ‘de constructie van een herinnering’. In dit deel ga ik op zoek naar de constituerende elementen van mijn herinnering aan Belgisch-Congo (en van mijn generatiegenoten). Ik stel mezelf de vraag welke invloeden uit mijn individuele leven het beeld dat ik heb over Belgisch-Congo hebben gevormd. Mijn familiale context, mijn buitenlandse ervaring met ontwikkelingssamenwerking in Kenia en mijn studiekeuzes zijn hier in elk geval bepalend. Bij mijn studie is vooral mijn bachelorpaper van belang, omdat het de aanzet is geweest tot dit onderwerp. Deze bachelorpaper omvatte een literatuuronderzoek over het koloniale familielevens in Belgisch-Congo na de Tweede Wereldoorlog. Verder beschrijf ik de invloeden van publieke aard: ik buig me over de vraag wat de algemene publieke opinie is over Belgisch-Congo en over de kolonialen die er leefden. Ik bespreek daarna hoe deze thema’s aan bod komen in het huidige geschiedenisonderwijs van de derde graad van het middelbaar onderwijs en hoe bepaalde literaire en wetenschappelijke werken de beeldvorming met betrekking tot dit onderwerp hebben beïnvloed.

Het vierde deel beschrijft de ‘zoektocht naar consensus’. Bij die zoektocht baseer ik mij op de methode van Dembour. De zoektocht van de onderzoeker naar consensus én conflict in de gevoerde conversaties. Dit deel bestaat uit drie hoofdstukken:

Het eerste hoofdstuk behandelt de voorbereiding en de omstandigheden van de dialogen. Onvermijdelijk sta ik hier ook stil bij mijn vooronderstellingen,

vooroordelen en theses, bij mijn verwachtingen en argumentaties voor en tijdens de dialogen. Ik ga in op de broncreatie en de verwerking en analyse van de bronnen. Ik vertel meer over mijn gesprekspartners en over hoe de gesprekken zijn verlopen. Ik sluit dat hoofdstuk af met een analyse van de waarde van het geheugen voor historisch onderzoek.

Het tweede hoofdstuk van deel vier vertelt mijn verhaal en de reacties van mijn gesprekspartners op mijn inbreng. Ik beschrijf erin hoe mijn herinnering aan Belgisch-Congo en de veronderstellingen en vooroordelen die ik had over het leven van Belgische koloniale(n) (vrouwen) in contrast staat met de herinnering van de ex-koloniale vrouwen zelf. Het zoomt ook in op mijn interpretatie van hun verhaal en hun standpunten over hun leven in Belgisch-Congo.

Ik sluit af met een synthetiserend hoofdstuk over het nut van interactie en conversatie. Hierbij haal ik het begrip van horizonten van Gadamer aan en het idee van verruiming van standpunten, gezien mijn onderzoek daarvan een illustratie is.⁶

2. Historische Context

De volgende historische context is beperkt maar dient voor een beter begrip van de historische context waarin geschreven (en herinnerd) wordt. Het onderwerp Belgisch-Congo doet in dit onderzoek dienst als middel om theoretische concepten en conclusies kracht bij te zetten. Onderstaand narratief is een korte versie van het standaard narratief dat bestaat over de Belgisch-Congolese koloniale geschiedenis.

In deze thesis wordt weinig gecontextualiseerd. De reden daarvoor kan gevonden worden bij de focus die ik leg op het bestaan van verschillende narratieven en herinneringen over één historisch fenomeen, hier de koloniale geschiedenis, maar dat de thesis dus niet gaat over de koloniale geschiedenis zelf. Er werd gekozen voor een beperkte historische context, omdat ik veronderstel dat die context ook duidelijk wordt doorheen het verhaal.

⁶ Hans-Georg Gadamer, *Truth and method* (Sheed & Ward, 1975).

2.1. Belgische aanwezigheid in Centraal-Afrika

Belgisch-Congo werd in 1908 als kolonie verworven door België, nadat het gebied overgeheveld werd van het persoonlijke bezit van koning Leopold II en de macht en het bewind werden overgedragen aan de Belgische staat. In 1885 verwierf Leopold II het immense gebied *Congo-Vrijstaat* in Centraal-Afrika op de conferentie van Berlijn. Het bewind van de koning werd beschreven als een schrikbewind en het is duidelijk dat er gruwelijkheden en misdaden tegen de Congolese bevolking werden gepleegd. Het gebied werd in 1908 overgedragen aan de Belgische staat onder internationale druk. Deze druk kwam er door de aanklachten op het schrikbewind van de vorst en over de gruweldaden die gepleegd werden door de *Force Publique* ten opzichte van de inlandse bevolking.⁷ Na de Eerste Wereldoorlog verwierf België ook Rwanda en Burundi als mandaatgebieden.

Belgisch Congo was vanaf 1908 een wingewest voor de Belgische staat. Het is immers rijk aan belangrijke grondstoffen. Er was een beperkt aantal Belgische avonturiers aanwezig in de kolonie. De beschavingsmissie van België, die gepersonifieerd werd door de (voornamelijk) katholieke missionarissen zette zich verder. Na de Tweede Wereldoorlog ontstond een nieuw kolonisatie-elan. Frankrijk en Engeland werkten nieuwe afhankelijkheidsvormen uit na de snelle dekolonisatiegolf in Azië en ook in de Belgische kolonie drong een nieuwe manier van werken zich op⁸:

*“Les jours du colonialisme sont révolus; l'œuvre coloniale va connaître ses plus beaux jours.”*⁹

⁷ Guy Vanthemsche, *Congo: de impact van de kolonie op België* (Lannoo, 2008). 27-38.

⁸ A. A. J. Van Bilsen, *Kongo 1945-1965: het einde van een kolonie* (Davidsfonds, 1993). 33. & Zana Aziza Etambala, *Congo 55/65: van koning Boudewijn tot president Mobutu* (Lannoo, 1999). 65-66.

⁹ A.A.J. Van Bilsen, "Pierre Ryckmans : een uitzonderlijke biografie," *Revue belge de philologie et d'histoire* 74, no. 2 (1996): 459.

Bovenstaande woorden sprak Pierre Ryckmans in zijn afscheidsrede op 5 juli 1946, toen hij aftrad als Gouverneur-generaal van Belgisch-Congo *'De dagen van het kolonialisme zijn voorbij'*. Het oude systeem werd in de rede van Ryckmans bekritiseerd en verandering drong zich op. De Belgische overheid en de koloniale moesten toewerken naar een vorm van 'ontwikkelingskolonisatie'. Er werd geïnvesteerd in de kolonie met het oog op exploitatie van het land en zijn rijkdommen, gecombineerd met de 'ontwikkeling' van de inheemse volkeren. Er werden Belgen geworven om in de kolonie te gaan werken, voornamelijk in de koloniale administratie. De internationale kreet voor een rechtvaardiger beleid van inheemse Afrikaanse volkeren en het mondiale afkeuren van koloniën zorgden ervoor dat de koloniale en Belgische overheden moesten reageren met een aanpassing van het koloniaal beleid. Ryckmans bedoelde met zijn speech niet dat er moest worden toegewerkt naar onafhankelijkheid. Hij bedoelde dat er een nieuw soort kolonisatiebeleid moest worden gevoerd, wat hij 'ontwikkelingskolonisatie' noemde.¹⁰

Dat ontwikkelingsidee bouwde verder op het idee van 'beschaving' van de Afrikaanse bevolking, die reeds door de katholieke missionarissen was ingezet en wat ook christianisatie inhield. Een belangrijke rol was ook weggelegd voor de koloniale en in deze ideologie moesten zij model staan voor de Congolezen. Er waren nog een aantal andere maatregelen nodig om dat te verwezenlijken. Zo werd het Europese kerngezin getransporteerd en geïnstitutionaliseerd in de Belgische kolonie. Vanaf 1944 werd het noodzakelijk geacht dat koloniale mannen voor vertrek huwden en dat het gezin mee vertrok naar de kolonie.¹¹

De voorbeelden van ontwikkelingskolonisatie van Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk zetten de Belgische overheid aan om de ideologie van 'ontwikkeling' om te zetten in een plan. Dat leidde tot het *Tienjarenplan*. Het Tienjarenplan had als belangrijkste doel de koloniale economie op peil te krijgen en te verbeteren. Dat plan

¹⁰ David Van Reybrouck, *Congo: een geschiedenis*. (De Bezige Bij, 2010). 218-19.

¹¹ Nancy Rose Hunt, "Colonial Anxieties about White Women in the Tropics," in *Tensions of Empire: Colonial cultures in a Bourgeois World* (Berkeley University of California Press, 1997), 293-97.

moest vanaf 1949 ook zorgen voor een moderne infrastructuur in de kolonie. Via overheidsinvesteringen zouden vooral de wegen en transportinfrastructuur, de elektriciteitsvoorziening, de landontginning en landbouw, de gezondheidszorg... aangepakt worden ten behoeve van de hele bevolking. De voornamelijk economische modernisering, die volgde uit het Tienjarenplan, was in 1955 al zichtbaar op sommige plaatsen in de kolonie. Op medisch en sanitair vlak, op gebied van huisvesting, onderwijs en landbouw was de situatie in de praktijk echter niet optimaal en voor de Congolese bevolking veranderde er erg weinig. Essentiële hervormingen lieten lang op zich wachten. Dit leidde tot anti-Belgische gevoelens in Congo.¹²

Aan het eind van de jaren 1950 braken er onlusten los in de Belgische kolonie en er werd in snel tempo naar onafhankelijkheid toegewerkt. De onafhankelijkheid werd zeer snel 'geschonken' en vastgelegd op 30 juni 1960. Vanaf het moment dat in België de beslissing was genomen dat de onafhankelijkheid snel zou volgen, was de Belgische gemeenschap volgens Etambala totaal ontredderd.¹³ Er kwam een exodus van de Belgen op gang.¹⁴

Na de onafhankelijkheid van Congo waren de Belgische aanwezigheid en invloed echter niet afgelopen. Tijdens de woelige eerste jaren van de Congolese republiek werden Belgische militairen ingezet. De Belgische regering had ook de hand in de moord op Lumumba¹⁵, de eerste verkozen premier van Congo. Ook tijdens de regeerperiode van president Mobutu¹⁶ werden bilaterale en andere diplomatische banden onderhouden.

¹²Zana Aziza Etambala, *De teloorgang van een modelkolonie: Belgisch Congo (1958-1960)* (Acco, 2008). 44-48.

¹³ Z.A. Etambala, *Het Zaïre van Mobutu* (Leuven: Davidsfonds, 1996). 24.

¹⁴ Ibid., 27-28.

¹⁵ Ludo De Witte, *De moord op Lumumba* (Van Halewyck, 1999).

¹⁶ Dictatoriale regeringsleider van de Democratische republiek Congo van 1965-1997 (omgevormd tot republiek van Zaïre in 1971).

II. THEORETISCH EN METHODOLOGISCH KADER

In dit deel wil ik toelichten welk theoretisch kader ik hanteer bij de verwerking van mijn bronnen. Ik wil tevens enkele theoretische concepten, die ik doorheen de thesis in het achterhoofd houd, verduidelijken. Ik verduidelijk mijn methodologische bedenkingen, en zal mijn werkwijze uit de doeken doen.

3. Mondeling geschiedenisonderzoek naar herinneringen aan het alledaagse leven

Ik heb in de inleiding duidelijk gemaakt dat ik mijn onderzoek startte met onderzoek naar herinneringen aan het alledaagse leven in Belgisch-Congo. Ik volgde hierin de logica van Dembour, zoals zij die in haar onderzoek gebruikte en beschreef in *'Recalling the Belgian Congo'*. Ik gebruik, net als zij, gesprekken met ex-koloniale Belgen –in mijn geval vrouwen - als middel om een inzicht te krijgen in de verschillende herinneringen die er bestaan over het leven van Belgische kolonials in Belgisch-Congo in de laatkoloniale periode. Met dit onderzoek positioneer ik me als historicus binnen het werkveld van de mondelinge geschiedenis. Deze methode is historiografisch geëvolueerd naar een werkwijze waarbij er een grote uniciteit aan de dag moet gelegd worden door de onderzoeker. Ik heb hierin mijn eigen methode moeten ontwikkelen, die echter wel gebaseerd is op een aantal werken van belangrijke auteurs binnen de traditie van de mondelinge geschiedenis.

In dit hoofdstuk licht ik toe wat ik bedoel met een 'onderzoek naar herinneringen' (3.1), ik ga in op welke theoretische bedenkingen ik me hierbij maakte. Daarna ga ik in op de methode van de mondelinge geschiedenis (3.2) en schrijf over de manier waarop ik deze methode hanteer. Ik ga eveneens in op een aantal artikels en boeken die mijn denk- en werkwijze hebben beïnvloed.

3.1. Een onderzoek naar herinneringen

Ik ben in dit onderzoek op zoek gegaan naar herinneringen aan bepaalde facetten van het koloniale dagelijkse leven van vrouwen. Ik werd hierbij geconfronteerd met het feit dat deze herinneringen mij geen eenduidige reconstructie van dat alledaagse leven konden bieden, wat ik initieel wel wou bereiken. Omdat ik merkte dat er verschillende herinneringen van een bepaald gebeuren bestonden, heb ik me verder verdiept in het fenomeen 'herinneren'. Deze aandacht voor het geheugen en herinneringen binnen de mondelinge geschiedenis positioneert

mijn onderzoek in de huidige historiografie. Chris Lorenz beschrijft in *'Unstuck in Time: the sudden presence of the past'* dat de notie geheugen de gemeenschappelijke noemer werd om collectieve ervaringen van specifieke groepen te verankeren. Lorenz benadrukt dat vanaf de jaren '80 vooral de traumatische en catastrofale herinneringen besproken werden.¹⁷ Er werd in de postmoderne geschiedschrijving¹⁸ zo wel ruimte gemaakt voor herinneren en het geheugen. Er kwam meer aandacht voor de 'kleine verhalen' (of *microstoria*), in tegenstelling tot de 'grote verhalen', die veel nadruk legden op natie, klasse en ideologie.

Vanaf de jaren '80 veranderde de klemtoon in veel onderzoeksprojecten van de mondelinge geschiedenis richting het herinneren en het herdenken zelf.¹⁹ De mondelinge geschiedenis, op haar beurt, heeft de geschiedschrijving de mogelijkheid gegeven om nieuwe velden te onderzoeken. Volgens Paul Thompson, een invloedrijk auteur en schrijver van een handboek over mondelinge geschiedenis, leent de methode zich het best om het alledaagse te beschrijven.²⁰ Thompson gelooft echter in een volledige reconstructie van 'dé werkelijkheid'. Ik ben het op dat vlak met hem oneens, zoals vele postmoderne critici, maar geloof wel dat interviews een zeer nuttige bron kunnen zijn in de reconstructie van een verhaal uit het verleden. Interviews en mondelinge bronnen bieden namelijk een *'geleefde en beleefde*

¹⁷ Chris Lorenz, "Unstuck in Time. Or: the sudden presence of the past," in *Performing the past: memory, history, and identity in modern Europe* (2010), 69; Koen Aerts en Berber Bevernage, "Het spokend verleden en de onmacht van de rede: hoe radicaal-Vlaanderen het verleden in het heden houdt," (2008).

¹⁸ Dit is een vaag begrip, maar ik ga het hier proberen te verduidelijken. Ik sluit me aan bij de notie van een 'historicitetsregime' van Hartog, waarin een cultuur in een bepaalde periode op een bepaalde manier omgaat met tijd en het verleden. In het huidige historiciteitsregime, het *presentisme*, ligt een sterke nadruk op de omgang met het heden en haar relatie met het verleden. Zo zit ook mijn thesis ineen. Ik benader het onderwerp als onderzoeker, vanuit mijn hedendaagse vooronderstellingen, en praat met ex-kolonialen over hun ervaringen en over hoe ze zich nu die tijd herinneren en wat daar van overblijft. Een nuance bij 'regime' is dat dit natuurlijk geen homogeen en geünificeerde eenheid is, maar er meerdere kunnen bestaan.

¹⁹ Jan Bleyen en Leen Van Molle, *Wat is mondelinge geschiedenis?* (Leuven: Acco, 2012). 35-38.

²⁰ Paul Richard Thompson, *The voice of the past: oral history* (Oxford university press, 1978). 7.

waarheid' om het op een genuanceerde, postmoderne manier te formuleren. Deze geconstrueerde, geleefde waarheid komt tot ons, de onderzoekers, door het proces van herinneren. Herinneren is een dynamisch proces dat afhankelijk is van tijd, plaats, afstand tot het onderwerp, de gesprekspartner, de houding van de onderzoeker en nog veel meer.²¹ Herinneren is een dynamisch, continu proces van revisie volgens Alessandro Portelli. Er is bij het proces van herinneren geen sprake van een organische herinnering aan een gebeurtenis.²² Zo is er ook niet slechts één herinnering aan een gebeurtenis, maar steeds meerdere.

Elizabeth Tonkin beschrijft in haar boek *'Narrating Our Pasts: the social construction of oral history'* hoe geschiedenis staat voor het verleden maar dat deze bestaat uit de *'history-as-lived'*, de geschiedenis hoe ze beleefd werd/wordt en de geschiedenis zoals ze beschreven werd/wordt, de *'history-as-recorded'*. Geschiedenis is aldus een representatie van het verleden en is volgens Tonkin onderhevig aan genres. Mondelinge geschiedenis en tradities hebben net als literaire ook genres van representaties. Genres maken het gemakkelijker, gezien ze een verwachtingshorizon creëren voor het publiek. Alle representaties bevatten een historisch doel, een sociale actie. Zo duidt Tonkin op de cruciale connectie die er bestaat tussen de auteur en het narratief:

*"Narration entails a relation to events described and the choices of relation, which can vary from sentence to sentence, are points of view"*²³

Het narratief is dus een bepaald standpunt, gecreëerd met een sociaal doel. Tonkin verduidelijkt het belang van identiteit bij het construeren van geschiedenis. Het narratief heeft tot doel een groep(gevoel) te vormen en zet aan tot actie in die richting. Verder onderzoekt ze de relatie tussen herinneringen, cognitie en geschiedenis en hoe die helpen bij de vorming van een identiteit. Individuen zijn sociale wezens, die gevormd worden door interacties, ze produceren en veranderen de samenleving waarvan ze deel uitmaken. Tonkin argumenteert dat 'het verleden' niet slechts een middel is om een bepaalde aanspraak te argumenteren, het verleden gaat het geheugen binnen op verschillende manieren en helpt het geheugen om deze

²¹ Paula Hamilton, "The Oral Historian as Memorist," *The Oral History Review* 32, no. 1 (2005): 16-18. & Bleyen en Van Molle, *Wat is mondelinge geschiedenis?*: 81-92.

²² Hamilton, "The Oral Historian as Memorist," 17.

²³ Tonkin, *Narrating our pasts: the social construction of oral history*: 9.

herinneringen te structureren. Elk individu is geboren met de vaardigheid te herinneren en herinneringen te kunnen organiseren. Deze herinneringen worden aangeleerd door interactie, taal en socialisatie en waarden en normen zijn hierbij van belang.

Het geheugen van waaruit mensen het heden interpreteren is ook sociaal in het feit dat er sociale relaties worden herinnerd, of gedeelde ervaringen met anderen. Geheugen en herinneringen zijn aldus minder individueel dan er gedacht wordt.

Tonkin duidt met *'Narrating our pasts'* op het geconstrueerde karakter van herinneringen, op het narratieve ervan. Ze duidt op het belang van identiteit en het sociaal actieve bij het construeren van het narratief. Ze verduidelijkt voor mij vooral dat mensen herinneren wat ze zich willen of moeten herinneren, maar dat herinneringen van verschillende personen aan verleden gebeurtenissen dus ook afwijken van elkaar door het verschil in standpunten.

James Booth beschrijft in *'Communities of Memory: on witness, identity and justice'* de verwevenheid van het geheugen met identiteit. Het geheugen is volgens hem essentieel in het bepalen en het voortbestaan van identiteit, van een persoon of gemeenschap. Het geheugen is volgens Booth diep verweven met het ethische leven:

*"It is part of the persistence of the person as agent; it casts judgment (or fails to), awakens shame (or is shameless), and responds (or not) to the imperative to remember"*²⁴

Door het geheugen, door de mogelijkheid om te refereren naar het verleden en door het morele kader dat wordt gehandhaafd in het heden, kan het verleden (en de toekomst) een plaats gegeven worden. Het geheugen organiseert en stuurt acties in het heden.

Ook Dembour gaat in *'Recalling the Belgian Congo'* in op de werking van het geheugen. Ze bespreekt aan de hand van gesprekken met voormalige *administrateurs* uit Belgisch-Congo de conflicterende herinneringen aan de Belgische koloniale periode. Dembours onderzoek evolueerde naar een antropologische studie over het sociale proces van geheugen en herinneren.

²⁴ William James Booth, *Communities of memory: on witness, identity, and justice* (Cornell University Press, 2006). 12.

In haar onderzoek richt ze zich op:

*'the act of recalling the past, rather than being about the past as such'*²⁵

Dembour reflecteert doorheen het boek over de conflicterende herinneringen aan Belgisch-Congo. De herinneringen van de geïnterviewde administrateurs zelf botsen met de herinneringen aan het kolonialisme van de generatie van Dembour, die antikoloniaal is en afwijzend staat tegenover voormalige koloniale. Zijzelf verklaart hoe ze tot een (gedeeltelijke) herziening kwam van haar afwijzende houding en antikoloniale vooronderstellingen. Dembour interpreteert *'the act of recalling'* in twee richtingen. Het begrip *'recalling'* slaat op het herinneren van de gesprekspartners maar slaat ook op de *'re-calling'* van de visie op kolonialisme in Belgisch-Congo: het gedeeltelijk herzien, zoals de auteur zelf deed, van de sterk afkeurende en afwijzende visie op het handelen en denken van administrateurs in laatkoloniaal Congo.

Dembour stelt nadrukkelijk dat herinneren even goed over het heden gaat als over het verleden. Dit is wat bij Alistair Thomson het herinneringsveld of herinneringsspectrum (*memory paradox*) wordt genoemd. Wie aan de hand van vertellingen het verleden onderzoekt, is tegelijk het verleden in het heden aan het bestuderen.²⁶ Dembour stelt, niet als enige, dat het geheugen het verleden organiseert om het leven in het heden mogelijk te maken.²⁷ Ze refereert ook naar Hastrup:

*"There is no way of seeing from "nowhere in particular". One always sees from somewhere. A feature of this premise is that one never remembers in the abstract, but by reference to the context in which one lives."*²⁸

Ik denk dat dit citaat de notie van referentiekaders verduidelijkt. De *'somewhere'* zijn de referenties waarnaar men kan verwijzen als persoon en deze zijn gebaseerd op ervaringen. De ervaringen berusten echter niet zuiver op empirische waarneming, maar kunnen even goed

²⁵Dembour, *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection*: 5.

²⁶ Alistair Thomson, "memory and remembering in oral history," in *The Oxford handbook of oral history*, ed. D.A. Ritchie (Oxford University Press, 2011), 90-91.

²⁷ Dembour, *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection*: 112-30.

²⁸ *Ibid.*, 194.

aangeleerd zijn. Het citaat stelt dat men nooit niet kan refereren, een blik vanuit nergens bestaat niet. Dit betekent ook dat je over veel, of bijna alle, begrippen en gebeurtenissen ‘een beeld’ hebt. Dit beeld kan omschreven worden als een ‘herinnering’. Zo’n herinneringen zijn aan continue revisie onderhevig, dus dit ‘beeld’ is niet statisch. De context, het kader van waaruit men kan kijken en refereren, verandert voor een individu o.a. door interactie met andere mensen. Dit is exact wat er is gebeurd met Dembour in haar onderzoek, en wat ook ik heb ervaren bij de gesprekken met mijn gesprekspartners. Beide begonnen we vanuit een bepaald referentiekader te onderzoeken en ondervonden een conflict in onze herinneringen met die van onze gesprekspartners. Door de interactie wordt de blik verruimd. Echter, een individu blijft onderhevig aan het eigen referentiekader, m.a.w. men behoudt de referenties van voorgaande ervaringen:

“The past is myself, my own history, the seed of my present thoughts, the mould of my present disposition”²⁹

Dit citaat, dat ik gelezen heb bij Tonkin, duidt op het feit dat een individu in het heden denkt en handelt volgens ervaringen uit het verleden. Tonkin stelt eveneens dat dit onze toekomst helpt vorm geven:

“Representing how things were, we draw a social portrait, a model which is a reference list of what to follow and what to avoid”³⁰

Volgens de referenties (waarden, normen, ideeën, herinneringen, ...) die zijn ontstaan en ingebed werden, kijken we naar het verleden en proberen we vorm te geven aan de toekomst. Er kan volgens mij een verruiming optreden van de horizon van een persoon door interactie maar we kunnen nooit buiten ons eigen referentiekader treden en de dingen ‘waarnemen zoals de ander’. Ook dit is iets wat ik net als Dembour heb ervaren. Dembour stelt dat haar herinnering deels werd bijgesteld door haar onderzoek, maar legt ook uitdrukkelijk de nadruk op het feit dat zij en haar gesprekspartners het op bepaalde vlakken fundamenteel oneens bleven. Haar belangrijkste gesprekspartner stelde zelfs dat ze er niet in geslaagd was om ‘hun standpunt’ te begrijpen en te verwoorden.

²⁹ Tonkin, *Narrating our pasts: the social construction of oral history*: 1.

³⁰ Ibid.

Door bovenstaande ervaringen vond ik het noodzakelijk om stil te staan bij het geheugen, het proces van herinneren en de reflectie over herinneringen.

Jan Bleyen en Leen Van Molle staan in hun praktische handleiding *'Wat is mondelinge geschiedenis?'* uitgebreid stil bij deze noties. Elke vertelling van herinneringen is volgens de auteurs een *'performance'*. Hiermee bedoelen ze dat het proces van herinneren een creatieve schepping is van een bron, waarbij zowel verteller als onderzoeker betrokken zijn. Herinneringen zijn in geen geval objecten, die ergens vast opgeslagen liggen, maar ze vormen een actief proces. Door deze stellingname sluiten ze aan bij de historiografische consensus die er bestaat over de aard van herinneringen waarbij er stevast wordt verwezen naar Portelli:

*"What is really important is that memory is not a passive depository of facts, but an active process of creation and meaning"*³¹

Herinneringen zijn deels individueel en deels collectief bepaald, het zijn gedeeltelijk dus sociale constructies.³² Historici zijn aanwezig bij de creatie van de bron, ze zoeken betekenissen en interpreteren de vertelling. De bron is een sociale en culturele productie, een manier van communiceren en van betekenis geven aan het verleden vanuit het heden.³³

Binnen het performatieve karakter van herinneren brengt Johannes Fabian met zijn artikel *'Forgetful Remembering'* een nuancering aan bij het proces van herinneren. Hij probeert *'the act of forgetting'* op te nemen in het herinneringswerk. Fabian stelt dat het proces van herinneren bestaat uit zowel herinneren als vergeten. Hij stelt dat 'vergeten' werkt zoals geheimhouden: het zijn geen ongekende dingen, maar dingen/informatie die op een bepaalde manier worden gecommuniceerd.³⁴ Fabian bespreekt twee manieren, hoe herinneren en vergeten operatief worden in narratieven, *'typification and mythification'*.³⁵ Deze gelaagdheid

³¹ Alistair Thomson, "Making the Most of Memories: The Empirical and Subjective Value of Oral History," *Transactions of the Royal Historical Society* 9(1999): 292-93.

³² Bleyen en Van Molle, *Wat is mondelinge geschiedenis?':* 81-92.

³³ *Ibid.*, 38.

³⁴ Johannes Fabian, "Forgetful Remembering: A Colonial Life in the Congo," *Africa: Journal of the International African Institute* 73, no. 4 (2003): 489-91.

³⁵ *Ibid.*, 499-502.

in herinneringen komt soms bovendrijven in de gesprekken of bij de analyse, maar is heel moeilijk vast te leggen. Toch is het aan de onderzoeker om in de mate van het mogelijke de gesprekken en herinneringen te analyseren.

Diana Gittins onderzoekt in *'Silences'* het karakter van stiltes. Ze sluit zich aan bij bovenstaande notie dat bij herinneren ook vergeten hoort. Zij voegt daaraan toe dat vergeten vaak lijden indiceert.

*"Fear, pain, shame are undoubtedly major forces in the repression of memory and can be seen as integral to the creation and development of an unconscious in the individual."*³⁶

Er wordt vergeten omwille van verdringing, zoals hierboven beschreven, maar er zijn ook verschillende andere redenen: het irrelevant vinden van herinneringen (banaliteit), maar ook opzettelijk vergeten of verzwijgen, ... Gittins stelt dat stiltes in de breedste zin van het woord strategisch kunnen zijn.

Tenslotte wil ik ook een nuancering aanbrenge. Vertellen, herinneren, in gesprek gaan, ... zijn vaak ook een heel losse gebeurtenis. Voor het onderzoek denk ik in grote mate na over alle betekenislagen van de gesprekken en de herinneringen, wat absoluut noodzakelijk is als ik hierover iets waardevols wil schrijven. Maar deze analyse van daden, zegswijzen, ... gebeurde niet voor of tijdens het gesprek. Het gevaar bestaat dat er later sprake is van een 'over-analysering' van hetgeen gezegd of gedaan werd, waarbij ik dus een betekenis toeken die niet noodzakelijk zo was, of zo bedoeld was. Ik acht het dus belangrijk om goed stil te staan bij het herinneringsproces maar heb ook oog voor het risico van over-analyseren en interpreteren.

3.2. De methode van de mondelinge geschiedenis

"Oral evidence can achieve something more pervasive, and more fundamental to history. While historians study the actors of history from a distance, their characterizations of their lives, views and actions will always risk being misdescriptions, projections of the historian's own experience and imagination: a

³⁶ Diana Gittins, "Silences: The case of a psychiatric hospital," in *Narrative and genre* (Routledge, 1998), 46.

scholarly form of fiction. Oral evidence, by transforming the 'objects' of study into 'subjects', makes for a history which is not just richer, more vivid and heartrending, but truer"³⁷

Deze optimistische waardering van de methode van de mondelinge geschiedenis komt van Thompson. Hij schreef in 1978 de eerste versie van *'The voice of the past'*, een boek over mondelinge geschiedenis. De methode leent zich volgens Thompson het beste om het alledaagse in al haar facetten te beschrijven. Thompson gelooft in een volledige reconstructie van de werkelijkheid aan de hand van interviews en mondelinge geschiedenis. Ik spreek hierbij over een reconstructie van 'een werkelijkheid', omdat de beïnvloeding van de onderzoeker in een mondeling geschiedenisinterview helemaal niet weg te denken is. Ik heb echter Thompson's praktische tips over de methodieken van interviews ter harte genomen door na te denken over de aanpak ervan, de manier van vragenstellen en over mijn houding als onderzoeker.

Ideologisch sluit ik me echter meer aan bij de recentere ontwikkelingen binnen de methode van de mondelinge geschiedenis, zoals ze beschreven worden door onder andere Portelli, Yow, Bleyen, Dembour, Tonkin, Fabian, Thompson (P.), Thomson (A.) en Hamilton. Deze invloedrijke auteurs reiken een aantal aandachtspunten aan waarmee een historicus rekening moet houden. Ik overloop hoe een aantal van deze auteurs denkt en schrijft over deze methode. Zo wordt immers ook duidelijk waar ik de nadrukken leg in mijn onderzoeksmethodiek.

3.2.1. Alessandro Portelli

Portelli is een alom geciteerde auteur in de traditie van de mondelinge geschiedenis. Portelli gebruikt de mondelinge geschiedenis en interviews om verschillende herinneringen aan bepaalde gebeurtenissen bloot te leggen. Hij probeert de mythe te doorprikken dat er een homogene, geünificeerde herinnering aan een gebeurtenissen bestaat. Hij stelt ook dat het niet nodig is slechts één narratief te hebben. In een democratie, aldus Portelli, is het essentieel dat bepaalde herinneringen conflicteren of concurreren. Echter, dat wil niet zeggen dat alle

³⁷ Thompson, *The voice of the past: oral history*: 90.

herinneringen evenwaardig zijn. Sommige herinneringen zijn gewoonweg leugens.³⁸ Met dit historisch probleem houdt Portelli zich bezig in zijn onderzoeken.

In *'History-Telling and Time'* beschrijft Portelli³⁹ aan de hand van een interview met een koppel uit Kentucky wat de kenmerken en het belang zijn van *'History-Telling'*. Hij maakt hierbij een onderscheid tussen verhalen vertellen (*Story-Telling*) en geschiedenis vertellen (*History-Telling*) door te stellen dat het laatste een interactieve, coöperatieve inspanning is tussen vertellers en een interviewer om een geheugen of herinnering(en) te reconstrueren. De interviewer dient hierbij een actieve luisteraar te zijn en is normaal gezien geen lid van de intieme kring van de verteller(s). Hij onderscheidt drie vormen van geschiedenis vertellen, drie categorieën voor de organisatie van het historische narratief: institutioneel, collectief en persoonlijk. De drie vormen zijn nooit volledig gescheiden, in het narratief is het volgens Portelli net de kunst om de verschillende vormen te combineren tot een betekenisvol patroon.

	Institutioneel	Collectief	Individueel
Sociale referentie	Politiek en ideologie, regering, partijen, verkiezingen, ...	De gemeenschap, de buurt, de job, stakingen, rituelen, ...	Private en familiale leven, persoonlijke betrokkenheid in vorige niveaus.
Referentie in ruimte	De natie, de staat, ...	De stad, het dorp, de buurt, de werkplaats	(t)huis
Standpunt	3 ^{de} persoon, onpersoonlijk	1 ^{ste} persoon meervoud	1 ^{ste} persoon enkelvoud.

*Tabel 1: History-Telling and narrative modes*⁴⁰

³⁸ Alessandro Portelli, "Response to Commentaries," *The Oral History Review* 32, no. 1 (2005).

³⁹ Alessandro Portelli, "History-Telling and Time: An Example from Kentucky," *The Oral History Review* 20, no. 1/2 (1992).

⁴⁰ *Ibid.*, 54.

In een historisch narratief dat verteld wordt binnen geschiedenis-vertellen is er vaak sprake van een niet-chronologische vertelling. Vertellers neigen meer naar een vertelling volgens paradigmatische lijnen en associaties, eerder dan chronologische. Het narratief verplaatst zich doorheen ‘plaatsen van herinnering’. Meestal worden narratieven verteld rond centrale en cruciale thema’s. Deze thema’s geven gemakkelijker de impact weer die doorheen de verschillende vormen kan verhaald worden. Ten slotte stelt Portelli in zijn artikel dat, hoewel de interviewer wel moeite moet doen om het vertrouwen van de vertellers te winnen, er een pluraliteit in subjecten dient te zijn. Door de autoriteit die interviewer en verteller delen, stapt Portelli af van een autoritair model waarin de onderzoeker de enige autoriteit is. Ook de verteller heeft zijn eigen autoriteit. Portelli noemt dit de ‘gedeelde autoriteit’. Voor een interessant historisch narratief bestaat er best een bepaalde mate aan verschil tussen verteller en onderzoeker. Hij doorprijkt ook de mythe van de non-interferentie.

In ‘*Oral History as Genre*’ beschrijft Portelli⁴¹ het karakter van mondelinge geschiedenis en haar uitvoering. Mondelinge geschiedenis omvat volgens Portelli een ambivalentie tussen wat de mondelinge historicus hoort (de bronnen) en wat de historicus zegt of schrijft.

*“In practice, oral history stays mostly in-between: its role is precisely to connect life to times, uniqueness to representativeness, as well as orality in writing. The key word in ‘life and times’ is the one in the middle”*⁴²

Portelli verduidelijkt dat door de interactie tussen historicus en verteller er een zelfbewustzijn wordt gecreëerd bij de verteller. Het narratief krijgt een coherente vorm en aandacht die vaak daarvoor nog niet bestond over de vertelde verhalen, de dialogische en dirigerende rol van de onderzoeker is hierbij van groot belang. Vertellers zijn zich aan de andere kant ook bewust van de bestemming van hun vertelling, en houden hiermee rekening tijdens het narratief.⁴³ Er is ook steeds een autoriteit en legitimatie die gedeeltelijk verleend wordt door de historicus. Vele mondelinge geschiedenisonderzoeken starten met: ‘Ik heb eigenlijk niet veel te vertellen’ of ‘wat wil je dat ik vertel?’. Het zijn manoeuvres die indiceren dat de verteller enkel door een mandaat van de historicus aan het narratief kan beginnen. De verteller voelt op

⁴¹ Alessandro Portelli, "Oral history as genre," in *Narrative and genre* (Routledge, 1998).

⁴² Ibid., 26.

⁴³ Ibid., 24-25.

deze manier ook de richting aan van het gesprek en zal zich afhankelijk van de persoon hieraan aanpassen. De verleende autoriteit, de richting en andere omstandigheden van het gesprek geven het vorm op vlak van chronologie, thematiek, ...⁴⁴ Er komen eveneens vormelijke verschillen voor in gesprekken (vraag-antwoord gesprek t.o.v. '*Thick Dialogue*'). Deze hangen af van de verteller maar ook in grote mate van de houding van de historicus. Het hangt af van welke vragen gesteld worden, hoe erop gereageerd wordt, hoeveel ruimte er gelaten wordt voor het antwoord, ... Een interview is telkens voor de historicus een leerrijke ervaring. Volgens Portelli moet de historicus goed luisteren, afwachten vooraleer te oordelen, ook als het even gaat over irrelevante zaken.⁴⁵

Er komt volgens Portelli nog meer kijken bij interferentie van de dialoog en de mondelinge geschiedenisonderzoeken. Zo spreekt een persoon nooit zonder het vormen van een idee of theorie over wat ze aan het vertellen zijn. Er wordt nagedacht of er bestaat reeds een idee over de veiligste vorm van zelfpresentatie. De transformatie van getuigenis naar tekst is de belangrijkste omvorming, het maakt een dialoog tot een monoloog.⁴⁶

Paula Hamilton schrijft in '*The Oral Historian as Memorist*' een recensie van Portelli's werk. Ze beschrijft hoe Portelli de narratieven van de vertellers en de onderzoeker dooreen weeft. Door de herinneringen van ooggetuigen, hun begrip en onbegrip van gebeurtenissen, hun ervaringen en reflexieve interpretaties mee te rekenen is de onderzoeker beter in staat te verstaan hoe mensen reageerden op belangrijke gebeurtenissen. Volgens Hamilton benadrukt Portelli goed hoe het geheugen en geschiedenis verweven zijn. Zij poneert dat geschiedenis in dat geval een soort van collectieve biografie is?, Een narratief dat het collectief geheugen beschrijft.⁴⁷

Hamiltons recensie is interessant omdat ze er haar eigen evolutie als mondeling historica beschrijft, die beïnvloed werd door Portelli's werk. Ze duidt op de vage grens tussen geschiedenis en herinneren. Ze verduidelijkt hoe ze ook beseft dat ze als onderzoeker een invloed heeft in de broncreatie en het herinneren.

⁴⁴ Ibid., 28-29.

⁴⁵ Ibid., 28-31.

⁴⁶ Ibid., 31-32.

⁴⁷ Hamilton, "The Oral Historian as Memorist."

3.2.2. Valerie Yow

Yow gaat in haar artikel *'Do I like them too much?; Effects of the Oral History interview on the Interviewer and vice-versa'*⁴⁸ in op de gewijzigde houding van de interviewer doorheen de beoefening van de mondelinge geschiedenis. De methode is geëvolueerd van een waarheidszoekende, objectieve, afstandelijke methode naar een waarin dialoog, reflectie en zelfbewustzijn van belang zijn. Yow argumenteert dat de onderzoeker een zeer grote invloed heeft, en dat het interview ook impact heeft op de interviewer.

*"In summary, liking or not liking, feeling repelled by difference in ideology or attracted by a shared world-view, sensing difference in gender or age or social class or ethnicity, all influence the ways we ask questions and respond to narrators and interpret and evaluate what they say."*⁴⁹

Ze bespreekt verschillende beïnvloedende factoren bij het interview, zoals empathie en benadrukt dat de interviewer zich hiervan bewust moet zijn. Hiervoor biedt ze een aantal reflexieve vragen aan. Ze argumenteert dat de onderzoeker zich van veel zaken bewust moet zijn, omdat dat bewustzijn het centrale onderwerp is binnen de mondelinge geschiedenis.

3.2.3. Jan Bleyen en Leen Van Molle

Jan Bleyen en Leen Van Molle schreven samen een van de meest recente Nederlandstalige boeken over de theorie en methode van de mondelinge geschiedenis, getiteld: *'Wat is mondelinge geschiedenis?'*. De auteurs zetten de zogenaamde zwaktes van de methode, zoals subjectiviteit en de fluïditeit van herinneringen, om in sterktes. Zoals reeds eerder aangehaald verdedigen de auteurs dat elke vertelling een *performance* is, een creatieve schepping die verhalend van aard is.

De auteurs definiëren op het einde van de inleiding hun visie op mondelinge geschiedenis:

⁴⁸ Valerie Yow, "'Do I like Them Too Much?': Effects of the Oral History Interview on the Interviewer and Vice-Versa," *The Oral History Review* 24, no. 1 (1997).

⁴⁹ *Ibid.*, 25.

*“Het is een ‘methode’ die bestaat uit een ‘ontmoeting’ tussen mensen, waarbij het vertellen over het verleden een ‘gebeurtenis’ is die een ‘verhaal’ voortbrengt.”*⁵⁰

Verder in het boek wordt de nadruk gelegd op *leren luisteren* en vooral goed luisteren, alsook op de manier waarop vragen best gesteld worden in verschillende situaties. Het laatste hoofdstuk gaat in op de (verwerking van) verhalen. Enerzijds is er betekenisgeving door de verteller tijdens het vertellen, waarbij het fluïde karakter van het vertellen, taal en herinneren wordt geduid; en anderzijds de betekenisgeving en interpretatie van het vertelde door de interviewer. Verder gaan ze in op hoe verhalen geconstrueerd worden, hoe ze best getranscribeerd worden door de interviewer en wat hierbij de aandachtspunten zijn. En ten slotte duiden de auteurs met de manier van interpreteren op de creatie van het geschiedverhaal. Hun laatste betoog gaat uit naar de erkenning van jezelf in je onderzoek en in de verschillende stadia van totstandkoming van bronnen. Ze pleiten er dan ook voor dat onderzoekers zichzelf aanwezig laten zijn als iemand die mee aan de oorsprong van het verhaal ligt.

In het boek pleiten ze voor een aantal handelingen of gedragingen die noodzakelijk zijn, of in acht dienen genomen te worden bij de uitvoering van mondelinge geschiedenis. Ik vind de auteurs overtuigend en correct in hun pleidooi. De manier waarop ze voorstellen om aan mondelinge geschiedenis te doen, vormt een goed voorbeeld. De *‘tips en tricks’* die doorheen het boek gegeven worden, hielpen mij bij de voorbereiding en de uitvoering van interviews/gesprekken. De postmodernistische, doch optimistische blik op geschiedenis en de beoefening ervan, helpt bij de reflectie over de eigen gedragingen, daden en denkwijzen.

3.2.4. *Marie-Benedicte Dembour*

Dembours *‘Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection’* heb ik al meerdere keren aangehaald. Zoals de titel al aangeeft, behandelt zij in dit boek twee zaken: de methodologie van gesprekken/interviews en de reflectie van de onderzoeker.

Dembour slaagt er in om door het neerschrijven van de eigen inspanningen tot introspectie en reflectie de verschillende manieren waarop Belgisch-Congo herinnerd wordt bloot te leggen. Een *re-call* door een uitvoerige analyse van de eigen gedachtegang zet de lezer aan tot denken, inclusief mijzelf. Door mijn affiniteit met haar onderzoek qua aanpak en onderwerp,

⁵⁰ Bleyen en Van Molle, *Wat is mondelinge geschiedenis?:* 10.

heb ik veel geleerd over mijn eigen moeilijkheden in mijn onderzoek. Ik vind dat Dembour daardoor slaagt in haar opzet om aan te zetten tot zelfreflectie en het bevorderen van goed luisteren en een beter begrip tussen mensen.

Ik vond het in eerste instantie storend dat Dembour doorheen het hele boek een dichotomie hooghoudt tussen zichzelf en de respondenten. Er blijkt geen enkele manier te zijn om beide visies samen te voegen en te komen tot een consensus. Zij beweert echter vrede te nemen met de onenigheid die er heerst omdat ze niet gelooft in een creatie van een *'happy agreement'* in de antropologie. Ik moest er vrede mee nemen dat die consensus er niet zat aan te komen en dat ik waarschijnlijk op dezelfde tweedeling zou stoten, maar dat dit goed is zolang deze maar goed benoemd wordt. De auteur heeft geprobeerd om alle mogelijke twijfels en problemen die ze ervaren heeft zo goed mogelijk te omschrijven. Dit is een noemenswaardige prestatie en een sterk betoog. Ik besef en begrijp het nut ervan, zeker in een studie waarin je zelf erg betrokken bent.

Wat ik zeer sterk vond van Dembour is dat ze op een heldere manier haar eigen veranderende visie op kolonialisme, of alleszins op de actoren in de koloniale setting, neerschreef. Ze verduidelijkt dit aan de hand van verschillende *"iks"* en hoe haar de scherpe kanten van haar visie daardoor werden bijgeschaafd. Maar ze stelt ook uitdrukkelijk dat ze er toch niet in is geslaagd om haar oorspronkelijke veronderstellingen achter zich te laten. Ik denk dat dit proces bij iedere onderzoeker plaatsvindt, maar niet altijd erkend of beschreven wordt. Ik voel haar analyse van de conflicterende afstand en empathie die ze voelde ten opzichte van haar respondenten volledig aan. De zelfreflectie die ik zelf deed in navolging van de auteur vond ik erg verrijkend.

4. Methodologie

In dit hoofdstuk sta ik stil bij enkele methodologische bedenkingen. Ik bespreek waarom ik kies voor een ik-perspectief (4.1). Sta kort stil bij een bedenking over vrouwen- en gendergeschiedenis (4.2) en een onderzoek naar het alledaagse (4.3). Ten slotte sta ik praktisch en methodologisch stil bij de aanpak van de gesprekken die ik heb gevoerd met drie ex-koloniale vrouwen, door toe te lichten hoe ik de techniek van de levensgeschiedenissen (*life-story approach*) (4.4) heb toegepast.

4.1. Ik-perspectief

Zoals aangehaald in de inleiding schrijf ik deze thesis in de eerste persoon enkelvoud. Ik benadruk en kies resoluut voor het benoemen van mijzelf in dit onderzoek. Omwille van de aangehaalde invloedrijke werken heb ik gekozen voor een mondeling geschiedenisonderzoek naar contrasterende herinneringen. De onderzoeksvraag confronteert de constructie van mijn eigen herinnering over Belgisch-Congo (en mijn beeldvorming over haar actoren) aan herinneringen van drie vrouwen die in Belgisch-Congo hebben gewoond, geleefd of gewerkt. De enige eerlijke en waardevolle manier om hierover te schrijven is door te kiezen om het verloop van mijn onderzoek, mijn gedachtegang en reflectie en mijn zoektocht naar consensus neer te schrijven. Ik heb mezelf letterlijk in dit werkstuk geschreven.

4.2. Gender- en vrouwengeschiedenis

Mijn onderwerp kadert ook in de gendergeschiedenis en in vrouwengeschiedenis. Ik buig me gedeeltelijk over de plaats van de vrouw in de koloniale samenleving/gemeenschap, maar vooral naar haar ervaring ervan. Belangrijk is om het onderscheid tussen gender- en vrouwengeschiedenis te duiden. Gender gaat niet enkel over de vrouw, maar over de beide sociale categorieën ‘vrouw’ en ‘man’ en de relaties tussen of binnen die sociale categorieën. In vrouwengeschiedenis is er echter wel een zoektocht naar ‘de vrouw’ in een onderdeel van het verleden.

Voor de benadering van gender maak ik gebruik van een artikel van Scott: ‘*Gender: a usefull category of historical analysis*’.⁵¹ In dit artikel gaat Scott in op het gebruik van het begrip gender in de historiografie. Ze biedt een definitie en een benaderingswijze aan van gender in onderzoek. De definitie volgens Scott is een gerelateerde combinatie van:

*“(1) Gender as a constitutive element of social relationships based on perceived differences between the sexes, and (2) gender as a primary way of signifying relationships of power.”*⁵²

⁵¹ Joan W. Scott, "Gender: A Useful Category of Historical Analysis," *The American Historical Review* 91, no. 5 (1986).

⁵² *Ibid.*, 1067.

Het eerste deel van de definitie bestaat uit vier gerelateerde aspecten. Historici dienen zich bewust te zijn van de *beeldvorming* over mannelijkheden en vrouwelijkheden. Aan deze beeldvorming hangen *normen* vast, die ook in beeld moeten worden gebracht binnen verschillende historische en sociale contexten. Een derde aspect zijn de *instituten* die voortkomen uit deze normen. En ten slotte ook de *subjectieve identiteitsvorming*. Er moet rekening gehouden worden met de constructie die in het verleden gemaakt werd van de verschillende mannelijk- en vrouwelijkheid. Het tweede deel van de definitie verduidelijkt de machtsrelatie tussen gendercategorieën. Er wordt een sociale betekenis gegeven aan biologische verschillen tussen mensen en die komt tot uiting in een hiërarchische ordening.⁵³

Dit artikel van Scott is relevant voor mijn onderzoek omwille van de genuanceerde visie op gender. Ik onderzoek de visie van vrouwen op hun dagelijkse leven, die gedeeltelijk bepaald werd door de geconstrueerde beeldvorming, normen, instellingen en de gevormde identiteit die ook contextueel en generationeel bepaald waren. Ik onderzoek deze visie aan de hand van een diepte-analyse van het leven van enkele vrouwen, waardoor ik genoeg ruimte laat om de individuele actor te laten spreken.

4.3. Een onderzoek naar het alledaagse leven

In eerste instantie is mijn onderzoek gegroeid uit een interesse in het dagelijkse leven in de kolonie. Na het schrijven van mijn bachelorpaper over het familiale en persoonlijke leven van kolonials, was een verder onderzoek aan de hand van interviews met ex-kolonials een logische volgende stap. Het initiële onderwerp verschoof echter meer en meer naar de achtergrond en vormde zich om tot een middel om de herinneringen van mijn gesprekspartners te vatten.

Het alledaagse, het banale, het familiale of het persoonlijke in de geschiedenis is een heel ruim en vaag begrip. In de bestaande literatuur over Belgen in Belgisch-Congo wordt slechts weinig aandacht besteed aan deze thema's, hoewel ze hier en daar wel aan bod komen. Het grootste vraagstuk bij de voorbereiding van de gesprekken was welke thema's ik kon en moest opnemen en welke niet. Ik heb er voor mezelf enkele thema's uitgelicht, die voortvloeiden uit de onderwerpen die ik besproken had in mijn bachelorpaper. Ik heb me hierbij ook gebaseerd op een boek dat alledaagsheid in mondelinge geschiedenis centraal stelt.

⁵³ Ibid., 1067-75.

Greet Morez, Katrien Verbruggen, en Inge Vrijdags bieden hierin een vragenlijst aan. Dit gaf me een goed voorbeeld over welke vragen ik kon stellen over bepaalde onderwerpen.⁵⁴ Na de eerste gesprekken kwamen hier thema's en onderwerpen bij, die ik dan in latere gesprekken opnieuw kon bevragen.

Ik heb een aantal methodologische problemen ervaren. Een eerste probleem is dat vertellers zich afvroegen wat hun eigen bijdrage kon zijn bij een historisch onderzoek, gezien ze 'niks' verwezenlijkt hadden. Een tweede obstakel wordt aangereikt door Fabian: vertellers hebben vaak een tekort aan interesse in de banaliteiten van het gewone leven en ze focusten liever op de 'grote gebeurtenissen' in hun leven⁵⁵, waardoor een onderzoek naar het alledaagse vaak weinig sluitende herinneringen opleverde. Bovendien focusten mijn gesprekspartners liever op de verwezenlijkingen van hun mannen, eerder dan over hun eigen dagelijkse leven.

4.4. Levensgeschiedenissen

Ik laat een beperkt aantal vrouwen vertellen. Ik wil bij deze vertellers mee een *Life Story* creëren. Patai verduidelijkt het fluïde karakter van de vertelling en de wijze waarop men herinnert aan de hand van onderstaand citaat:

*"Telling one's life story involves a rationalization of the past as it is projected and leads into an inevitable present."*⁵⁶

4.4.1. Een sociologische methode

De methode van de levensgeschiedenissen is er een die vooral in de sociologie bekend is. In het artikel van Bertaux & Kohli⁵⁷, *'The Life Story Approach: A Continental View'*, wordt

⁵⁴ Greet Morez, Katrien Verbruggen, en Inge Vrijdags, *Alledaagsheid en mondelinge geschiedenis: studie en toepassing in de lagere school* (SHPI, 1984).

⁵⁵ Fabian, "Forgetful Remembering: A Colonial Life in the Congo," 499-502.

⁵⁶ Daphne Patai, "Constructing a Self: A Brazilian Life Story," *Feminist Studies* 14, no. 1 (1988): 147.

⁵⁷ Daniel Bertaux en Martin Kohli, "The Life Story Approach: A Continental View," *Annual Review of Sociology* 10(1984).

ingegaan op hoe verschillende tradities omgegaan zijn met het schrijven van *life stories*. Ze duiden de verschillende manieren om met de technieken om te gaan en er wordt ook een link gemaakt met het historisch gebruik ervan. Lomsky-Feder⁵⁸ gaat in *'Life Stories, War, and Veterans: On the Social Distribution of Memories'* in op het gebruik van *life stories* om het spanningsveld tussen collectief geconstrueerde herinneringen te toetsen aan individuele herinneringen. Ze liet hierover een zestigtal oorlogsveteranen aan het woord over de Yom Kippur oorlog. Ze ziet de techniek als een persoonlijk narratief over een bepaalde interpretatie van het verleden en stelt dat de verteller als een actor het verleden creëert. De verteller linkt het verleden, het heden en de toekomst en kent een betekenis toe aan het verloop. Het verhaal is hierbij een intentioneel gevormde collectie van evenementen waaraan de verteller betekenis hecht. Er zullen ook altijd culturele modellen geïncorporeerd worden. Lomsky-Feder benadrukt het constructieve element van de techniek. Ze stelt dat het persoonlijke geheugen ingebed is in een *'memory field'*, dat betekenis geeft aan de eigen herinneringen. Een verteller is hierin niet volledig vrij om te interpreteren hoe hij/zij wil, maar doet dit aan de hand van cultureel (verwachte) criteria.⁵⁹

Ik hecht geloof en waarde aan de manier van denken van bovenvermelde auteurs. Ik wil ruimte bieden aan de persoonlijke herinneringen, maar ook aandacht geven aan het 'herinneringsveld een -spectrum' dat bestaat over kolonialisme in Belgisch-Congo. Mijn vertellers hebben in dit veld een specifieke plaats, hun verhalen zullen deze positie normaliter bevestigen.

4.4.2. Yvette Kopijn

Kopijn onderzoekt in *'The Oral History interview in a cross-cultural setting, an analysis of its linguistic, social and ideological structure'*⁶⁰ de waarde van het mondeling geschiedenisinterview in een *interculturele context*. Haar methode is interessant omdat ik een analogie zie met intergenerationele levensgeschiedenissen, zoals ik ze uitvoer.

⁵⁸ Edna Lomsky-Feder, "Life Stories, War, and Veterans: On the Social Distribution of Memories," *Ethos* 32, no. 1 (2004).

⁵⁹ *Ibid.*, 82 & 85-86.

⁶⁰ Yvette Kopijn, "The oral history interview in a cross-cultural setting," in *Narrative and genre* (Routledge, 1998).

Kopijn's benadering en ideeëngoed over levensgeschiedenissen en de gewenste houding van de onderzoeker zet ik hieronder uiteen. Een eerste punt dat Kopijn benadrukt is dat levensgeschiedenissen culturele, sociale en psychologische constructies zijn. Het vormingsproces van een levensgeschiedenis is complex, feiten zijn immers geen losstaande objecten. Levensgeschiedenissen leggen aldus de interactie tussen het individu en de maatschappij bloot, de dialectiek tussen het persoonlijke en het politieke/symbolische. Belangrijk hierbij is het feit dat levensgeschiedenissen niet zo transparant zijn als voorheen werd gedacht:

*“Over the years, however, oral historians have come to realise that life stories are not as transparent as they seem. They do not reveal objective truths, but the truths of the interviewee. So it is only through interpretation that we can fully understand life stories, paying careful attention to the contexts that shape their creation”*⁶¹

Kopijn benadert levensgeschiedenissen dus met gelijkaardige methoden als onder andere Portelli en Tonkin: het interview (de creatie/productie) is een sociale activiteit in het heden.

Kopijn verduidelijkt dat veel factoren het moeilijk tot onmogelijk maken de betekenis van een vertelling van een levensgeschiedenis te vatten en argumenteert dat dit nog meer het geval is bij *interculturele interviews*. Ze volgt Grele in zijn suggestie dat het geschiedenisinterview een dialoog zou moeten zijn, een conversatie-narratief. Een zoektocht naar betekenis en interpretatie, die door de gedeelde autoriteit van interviewer en verteller gecreëerd wordt. De strategieën en prestaties van de interviewer zijn van even groot belang als de betekenisproductie van de verteller. Er is dus een aandacht nodig voor de subjectiviteit van beide actoren:

*“In my opinion this means that we should take into account not only the cultural baggage the interviewee brings to the interview situation, but also that of the interviewer”*⁶²

In deze thesis heb ik zelf ook veel aandacht geschonken aan het beschrijven van de subjectiviteit van zowel onderzoeker als vertellers.

⁶¹ Ibid., 142.

⁶² Ibid., 144.

Kopijn oppert nog om aandacht te hebben voor de paralinguïstische kenmerken zoals intonatie, luidheid en snelheid van vertellen. Ze benadrukt de linguïstische structuren die een vertelling kunnen aannemen. Zo bespreekt ze onder andere de *coherentienorm*. Deze is onbewust heel aanwezig in interviews, het is het vertellen op een circulaire, associatieve manier. Verder stelt ze dat er bij zowel vertellers als onderzoekers vaak een norm van interactie is die conflict wil vermijden. Ze benadrukt ook dat herinneren associatief werk is, soms met pauzes en stiltes bij moeilijkheden. Soms wordt er opgehouden met praten en een algemener antwoord gegeven om niet 'kwaad te spreken'. Al deze linguïstische aandachtspunten heb ik ervaren in mijn eigen gesprekken.

Op vlak van sociale structuur stelt Kopijn dat het belangrijk is de context waarin vragen worden gesteld en beantwoord worden te begrijpen. Gezien zij met interculturele gesprekken werkt, was het voor haar van belang dat ze die context en het kader van de gesprekspartner begreep. Ik heb deze houding niet volledig aangenomen. Ik heb hierin Bleyen gevolgd die stelt dat je als onderzoeker de gesprekspartner best erkent als ervaringsdeskundige en duidelijk maakt dat je in vele opzichten onwetend bent. Dit stimuleert om uitvoeriger te praten.⁶³ Ik ontken natuurlijk niet het belang van een grondige achtergrondkennis, maar een volledig begrip is onmogelijk dus meen ik dat je best is zoveel mogelijk van de gesprekspartners moet laten komen.

Ten slotte staat Kopijn stil bij de ideologische structuur waarin ze stelt dat persoonlijke verhalen, maar ook persoonlijke interpretaties, ingebed zijn in ideologieën. Ze representeren conflict tussen het individu en de groep, maar ook het potentiële conflict tussen verteller en het dominante discours binnen mondelinge geschiedenis. Er wordt geopperd om de ideologische bagage van zowel de verteller als de interviewer onder de loep te nemen.⁶⁴

5. Objectiviteit & subjectiviteit

Het laatste hoofdstuk van Chris Lorenz' *De constructie van het verleden* heeft dezelfde titel. Het hoofdstuk ontleedt de begrippen objectiviteit en subjectiviteit en verklaart de rol en het

⁶³ Bleyen en Van Molle, *Wat is mondelinge geschiedenis?:* 74.

⁶⁴ Kopijn, "The oral history interview in a cross-cultural setting," 153.

gebruik ervan in de historiografie. In dit onderdeel zet ik een aantal van de theoretische concepten op een rijtje die ik hanteerde of heb bevestigd aan de hand van dit onderzoek.

Binnen het historische beroep werd de standaardvisie over de objectiviteit van historische kennis en de objectiviteit van de bronnen lang hoog gehouden. Pas onder invloed van het postmodernisme werd elk streven naar objectiviteit als futiel en hopeloos beschouwd. Er werd afscheid genomen van het empirisme en twee essentiële vooronderstellingen voor de objectiviteit kwamen op losse schroeven: de notie dat feit en speculatie uit elkaar konden gehouden worden en dat opsmuk en vooroordeel van de feitelijke weergave kunnen onderscheiden worden. De *'view from nowhere'* werd verlaten en de subjectiviteit diende erkend te worden in historisch onderzoek.⁶⁵

Lorenz maakt een onderscheid in feitelijke uitspraken en normatieve uitspraken. Normatieve uitspraken zijn oordelen waar doorgaans geen overeenstemming over is, omdat waarden per persoon of groep kunnen verschillen. Met een waardeoordeel verwijst men steeds naar een bepaalde norm of maatstaf. Hij komt tot de conclusie dat er geenszins een onoverbrugbare kloof is tussen 'subjectieve' waardeoordelen en 'objectieve' feitelijke uitspraken. Elke historicus heeft volgens Lorenz een bepaalde waarde-horizon, ofwel een bepaald normatief perspectief. Slechts de formulering van een andere waarde-horizon maakt het mogelijk deze als zodanig te herinneren en te identificeren. De aanwezigheid van een andere, contrasterende, waarde-horizon vereist normatief pluralisme.⁶⁶

Ik volg in deze thesis de postmoderne kritiek zoals hierboven geformuleerd. In dit werkstuk schrijf ik een subjectief *ego-narratief* van mijn zoektocht naar contrasterende herinneringen. Ik verlaat hiermee het ideaal van objectiviteit en leg me eerder toe op het onderzoeken van verschillende waarde-horizonten, en hoe deze contrasteren en/of samengaan. Om zo te komen tot een narratief dat het normatief pluralisme blootlegt in plaats van het te verdoezelen in een zoektocht naar de éne objectieve waarheid.

⁶⁵ Christoff Frederik Gijsbert Lorenz, "De constructie van het verleden: een inleiding in de theorie van de geschiedenis" (Boom, 1987), 250-56.

⁶⁶ Ibid.

6. Synthese: mijn aanpak

In dit deel heb ik het theoretisch en methodologisch kader van mijn thesis willen schetsen. Dit kader dient als richtlijn en beschrijft mijn eigen denkkader. Het geeft de richting aan van mijn onderzoek en dient als verantwoording voor bepaalde keuzes die ik heb gemaakt.

Een eerste en vanuit de belangrijkste is dat ik deze thesis schrijf vanuit de eerste persoon enkelvoud. Het is een ego-narratief waarbij ik een reflexief onderzoek verricht naar mijn denkwijze, en de verschillende stadia die mijn denkkader heeft doorlopen. Ik ga in op de constructie van mijn herinnering aan een historisch fenomeen en bespreek daarbij de verschillende beïnvloedende factoren op persoonlijk en collectief vlak.

Verder maak ik gebruik van een analyse van herinneringen en het geheugen, de mondelinge geschiedenis en de techniek van de levensgeschiedenissen om aan te tonen dat er verschillende denkkaders bestaan over eenzelfde historisch fenomeen. Er bestaan verschillende referentiekaders en verschillende (waarde-)horizonten. Door de interactie en het contrasteren van deze verschillende kaders stel ik mezelf in staat om kritisch en verantwoord om te gaan met historische waarheidsclaims.

III. DE CONSTRUCTIE VAN EEN HERINNERING

“People talk of the past so as to distinguish ‘now’ from a different ‘then’. At the same time, every now is the consequence of many ‘thens’, of vastly different durations, in an amalgam unique to each person experiencing it.”⁶⁷

Met dit citaat wil ik de aandacht vestigen op het feit dat de ervaring van het heden door een persoon steeds een unieke interpretatie is. Iedere persoon ervaart het heden en het verleden op een persoonlijke manier, waarbij referenties gemaakt worden naar verleden ervaringen. Ik acht het van groot belang dat als ik over herinneringen praat, dat ik verduidelijk waar de origine van die herinneringen ligt, of de bijhorende referenties ervan.

Werken met herinneringen, door hun dynamische en beïnvloedbare karakter is ingewikkeld. Op zoek gaan naar de origine, de vooronderstellingen, de referenties vergt een reflectie. Ik vraag me in dit deel af hoe ik dacht en denk over Belgisch-Congo, haar koloniale actoren en over het alledaagse leven in de kolonie. Ik ben gaan beseffen dat ook dit ‘denken over’ een dynamisch karakter heeft. Ik beschrijf daarom ook hoe de evolutie is geweest van mijn denken referentiekader. Hierbij achterhaal ik hoe ik dacht op verschillende momenten gedurende het onderzoek, waarbij ik beïnvloedende factoren benoem. Bij de benadering van mijn denkkader berust ik op de reflectie van Dembour:

“The reference to ‘my voice’ or ‘personage’ is misleading in that it conceals the fact that there were various ‘I’s in the course of the research, and in the text. At least three can be distinguished: the naively anti-colonial at the outset of the research, the almost converted to the view of informants during the early and most intense interviewing period, the analytically critical at the time of writing. But even this typification is a simplification, <...> they did not so much succeed each other as co-exist in various degrees at all times, with all the contradictions this implies.”⁶⁸

Dembour verduidelijkt in bovenstaand citaat dat ook zij in haar reflectie geconfronteerd werd met verschillende denkwijzen over haar onderwerp. Dembour legt op een heldere manier uit hoe ze haar eigen veranderende visie op kolonialisme neerschrijft, of alleszins haar visie op

⁶⁷ Tonkin, *Narrating our pasts: the social construction of oral history*: 9.

⁶⁸ Dembour, *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection*: 7.

actoren in de koloniale setting. Ze verduidelijkt dit aan de hand van verschillende “iks” en hoe haar visie werd bijgewerkt. Ze stelt ook uitdrukkelijk dat ze er toch niet in is geslaagd om haar oorspronkelijke veronderstellingen achter zich te laten, ondanks de poging tot het vinden van consensus. Ik denk dat dit proces bij iedere onderzoeker plaatsvindt, maar niet altijd erkend of beschreven wordt. Ze stelt dat ze drie verschillende “iks” kan onderscheiden, maar dat dit een simplificatie is. Dembour verschillende “iks” volgden elkaar niet volledig chronologisch op, ze bestonden samen op verschillende momenten van het onderzoek.

“To demonstrate the impossibility of a definite synthesis between the various ‘I’s of the research, and thus between conflicting memories of colonialism, I adopt a reflexive approach, which pays explicit attention to my succeeding states of mind(s)”⁶⁹

Omwille van het bestaan van de verschillende “iks” binnen het denkkader van de onderzoeker, is het noodzakelijk hierbij stil te staan. Dembour komt tot de conclusie dat ze een reflexieve aanpak dient te hanteren, waarbij ze haar verschillende “iks” onder de loep neemt. Begeleid en aangezet door Dembour boek en aanpak ben ik tot dezelfde conclusie gekomen.

In de analyse van mijn denkkader en doorheen de thesis maak ik gebruik van het woord ‘referentiekader(s)’. Hier ga ik in op wat dit begrip voor mij inhoudt, waarom ik dit gebruik en wat het belang ervan is? Het begrip ‘referentiekader(s)’ is volgens verschillende woordenboeken en encyclopedieën als volgt te omschrijven⁷⁰:

- *‘het geheel van ideeën, denkbeelden van waaruit iemand denkt of handelt’.*
- *‘alle regels, normen en waarden die, vaak onbewust, bepalen hoe je iets beoordeelt’.*
- *‘iedere persoon heeft een eigen referentiekader. Daarmee wordt de algemene samenhang van alle factoren bedoeld die voor een persoon, of zelfs een hele gemeenschap, de psychische werkelijkheid op een zeker ogenblik vormt’.*
- *‘mensen zien, horen, handelen en reageren afhankelijk van hun voorgaande (groeps-)ervaringen. Het referentiekader is een sociale bril, een culturele lens’.*

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ <http://www.encyclo.nl/begrip/referentiekader> [geraadpleegd op 20/04/2014]

Letterlijk betekent ‘referentiekader’ het kader van waaruit mensen refereren. Ik deduceer een aantal kenmerken, die voor mij dit begrip definiëren: (1) Een eerste is dat een referentiekader altijd persoonlijk is. Het is een denkbeeld, of een manier van denken, van waaruit een bepaalde persoon gedachten opbouwt, handelt en reageert, ... Dit wil echter niet zeggen dat referentiekaders altijd zuiver individueel zijn. Bepaalde onderdelen kunnen overlappen met de referentiekaders van andere mensen, vaak omdat dezelfde normen, waarden en ideeën werden meegegeven/meegekregen. Dit is wat de Franstalige socioloog Halbwachs het collectieve geheugen noemt, “*Groepen produceren algemeen aanvaarde narratieve repertoires voor de representatie van hun verleden*”. Soms kan dit collectieve verhaal het individuele overstemmen.⁷¹

Interacties met andere mensen zorgen ervoor dat er uitwisselingen zijn van de inhoud van referentiekaders. Er kan dan een verruiming optreden van het denkkader. Ik maak hierbij in een later deel de analogie met Gadamer's hermeneutische benadering van horizonten en de fusie die optreedt bij interactie.⁷² Een referentiekader kan veranderen, verschuiven, aanpassen of versterkt worden in haar ideeën. Dit is het tweede belangrijke kenmerk (2); een referentiekader is dynamisch en dus steeds onderhevig aan herdefiniëring. Dit dynamische karakter van een referentiekader duidt ook haar beïnvloedbaarheid aan.

Een derde kenmerk (3) dat volgens mij van belang is, is dat een referentiekader verschillende oorsprongen kent. Het wordt constant beïnvloed maar er zijn een aantal oorsprongsgebieden. Ik denk hier vooral aan de opvoeding door ouders of anderen. Het onderwijs en de gekozen studierichting, alsook beïnvloeding door leerkrachten en/of andere voorbeeldfiguren. Wat ook indirect meespeelt is een bepaalde ‘cultuur’, dit is een heel vaag begrip en ik durf zeker niet te stellen dat iedereen uit een bepaalde cultuur op dezelfde manier denkt maar er zijn wel bepaalde veronderstellingen die bij een groep mensen dezelfde zijn. Dit is wat bedoeld wordt met ‘*een sociale blik, een culturele lens*’. Binnen een bepaalde generatie en groep mensen wordt echter wel dezelfde representatie van het verleden gepresenteerd. Het onderwijs heeft zo een belangrijke invloed voor een groep generatiegenoten in het denken over het verleden.

⁷¹ Bleyen en Van Molle, *Wat is mondelinge geschiedenis?»: 90.*

⁷² Joel C. Weinsheimer, *Gadamer's hermeneutics: A reading of Truth and Method* (Yale University Press, 1985); Gadamer, *Truth and method*.

Ik spendeer zoveel tekst aan dit begrip omdat ik heb ervaren dat ik meer en meer geconfronteerd werd met de grenzen van mijn referentiekader. Ik heb bij de verwerking en het schrijven van deze masterproef veel gereflecteerd. Mijn onderwerp is veranderd naar iets waar ik als onderzoeker een soort *meta-standpunt* moest innemen. Ik acht het noodzakelijk dat ik onderzoek van waaruit ik denk, doe, handel, spreek, schrijf, enz. Vandaar dat ik hier en verder in het werkstuk de aandacht vestig op mijn eigen referentiekader en op het begrip zelf.

Om iets waardevol en eerlijk ten opzichte van verschillende partijen te schrijven, dien ik me te buigen over mijn eigen herinneringen, denkkader en verschillende denkwijzen gedurende het onderzoek. In dit deel doe ik dat. Ik ga in eerste instantie in op mijn individueel referentiekader (hoofdstuk 7), waarbij ik onderzoek wat de invloeden op familiaal en persoonlijk vlak zijn geweest en hoe dit mijn onderzoek gevormd en gestuurd heeft. Daarna ga ik in op bepaalde invloeden op het publieke referentiekader van mijn generatiegenoten (hoofdstuk 8). Waarbij ik mezelf als exemplarisch voorbeeld neem. Het publieke geheugen/referentiekader is echter een ambigu begrip, ‘Hét collectieve of publieke geheugen’ bestaat echter niet, dit is voor niemand gelijk. Ik probeer echter toch om de invloed van het geschiedenisonderwijs en de (wetenschappelijke en literaire) literatuur over Belgisch-Congo kort toe te lichten in relatie tot hun invloed op de algemene beeldvorming. In het laatste hoofdstuk (hoofdstuk 9) van dit derde deel ga ik in op het belang van deze beschreven referenties en waar dit het uiteindelijke onderzoek positioneert.

7. Individueel referentiekader

Hieronder verklaar ik hoe ik nu denk en waarom ik schrijf zoals ik schrijf. Ik beschrijf een aantal referenties waarvan ik vind dat de lezers ook op de hoogte moeten zijn, om zo een voller begrip van de onderzoekssituatie te verkrijgen. Ik beschrijf mijn familiale context en haar invloed op mijn interesses (7.1). Ik bekijk het verloop van mijn studietraject en vooral de invloed van mijn buitenlandse ervaring in Kenia (7.2). Daarna beschrijf ik de evolutie van het onderzoek (7.3), met een focus op het literatuuronderzoek dat ik als bachelorpaper indiende, omdat dit de basis was bij de start van de gesprekken. Ten slotte probeer ik een zicht te krijgen op de verschillende “*iks*” doorheen het onderzoek, naar analogie van de werkwijze van Dembour.

Dit hoofdstuk is geschreven aan de hand van herinneringen en door middel van persoonlijke documenten. In het deel over Kenia maak ik gebruik van mijn toenmalige blog, de website

van de NGO waarvoor ik werkte en reflectieverslagen van de Hogent. Mijn bachelorpaper en de voorbereidingen daarvan dienden om een zicht te krijgen op mijn evolutie.

Ik schrijf hieronder een narratief, waarbij ik aanhaal welke zaken voor mij een invloed hebben gehad. Ik maak hierbij een selectie, waardoor onbewust andere zaken niet zijn opgenomen. In alle waarschijnlijkheid is de selectie niet de enige en misschien zelfs niet de belangrijkste, maar deze zijn geselecteerd om te delen. Ik ben me bewust van eventuele tekortkomingen, hoewel ik ze niet bewust achterwege laat.

7.1. Familiale context

In mijn familie en gezin is er al altijd een grote fascinatie en liefde voor Afrika en haar schoonheid geweest. Ons huis was steeds versierd met souvenirs en mooie plaatjes met Afrikaanse taferelen van safari's of culturele uitingen. Mijn moeder is geboren in Kikwit, Congo op 23 januari 1957. Mijn moeder was een vierde kind van twee Belgische kolonialen, mijn grootouders. Al van kleins af aan hoorde ik de verhalen van het prachtige Afrika, de ruimte die ze ervaren hebben als kinderen en over het 'zwarte' huispersoneel. Met mijn grootouders heb er ik jammer genoeg nooit over kunnen praten, zij zijn daarvoor te vroeg overleden.

Mijn grootouders aan moeders kant trokken in december 1950 naar Congo en hebben op verschillende plaatsen gewoond en geleefd (Opala, Buta, Kikwit, Thysstad en Leopoldstad). Mijn grootvader begon als gewestbeheerder in Opala en eindigde als magistraat in Leopoldstad. Ik heb onlangs ontdekt dat de ouders van mijn vader ook ooit getwijfeld hebben naar Congo te gaan. Alsook dat de oudere broer en de jongere zus van mijn grootmoeder beide in Congo hebben gewoond en gewerkt. Dit ben ik te weten gekomen door hun interesse in mijn bachelorpaper en bezorgde me meteen al een eerste gesprekspartner voor een vervolgonderzoek.

Door de aanwezigheid op de achtergrond van Congo en Afrika in mijn leven, is bij mij eenzelfde interesse ontstaan. Deze heeft zich geuit op drie manieren: de droom over een Afrikaanse reis, de organisatie en ervaring van een buitenlandse stage in Nairobi, de keuze voor Afrikaanse geschiedenis in mijn latere studie aan de Ugent en mijn interesse en engagement in het schrijven van een bachelorpaper over het familiale leven van kolonialen in Belgisch-Congo en het schrijven van een masterscriptie over herinneringen aan het alledaagse leven in de kolonie.

7.2. Studie en keuzes

Ik heb van 2008 tot 2011 de lerarenopleiding gevolgd aan de Hogeschool Gent, met als vakkencombinatie geschiedenis en economie. De hierboven beschreven interesse voor Afrika heeft me in 2010-2011 aangezet tot het ondernemen van een buitenlandse stage. Ik ben in samenwerking met de organisatie VVOB, de *Vlaams Vereniging voor Ontwikkelingssamenwerking en Technische Bijstand*, naar Kenia getrokken. Deze organisatie werd opgericht in 1982, met als motto *'Education for Development'*. Dit motto weerspiegelt de doelstellingen; bijdragen aan armoedebestrijding en werken naar een meer rechtvaardige wereld door verhoogde kansen voor iedereen. VVOB zet hiervoor vooral in op onderwijs, en werkt daarvoor samen met diverse nationale en internationale gouvernementele en niet-gouvernementele organisaties. Naar eigen zeggen slaan ze de brug tussen twee werelddelen en bieden studenten hiervoor stageplaatsen aan.⁷³

Van 2008 tot 2013 had VVOB een programma genaamd: *'ICT integration programme'*. Dit programma sprak me aan en ik werd ervoor geselecteerd door VVOB. Ik zou gaan samenwerken met het ministerie van onderwijs en ik zou op een lager niveau praktische hulp kunnen verlenen aan een leerkrachtenopleidingscentrum, CEMASTEIA (*Centre for Mathematics, Science and Technology Education in Africa*). Hoewel wetenschappen, noch ICT mijn hoofdvakken waren aan de lerarenopleiding zag ik het nut in van pedagogische versterking binnen dat project, een rol die ik wel op me kon nemen. Ik heb me gedurende drie en een halve maand bezig gehouden met het leren kennen van het Keniaanse onderwijssysteem, het bedenken van interactieve manieren om ICT te betrekken in de workshops van CEMASTEIA en in de lessen voor Keniaanse schoolkinderen. Daarnaast heb ik meegedacht en meegewerkt aan een project voor het oprichten en promoten van een portaal voor leerkrachten. Ik werd door VVOB Kenia ook betrokken bij het 'gezond leren' in het basisonderwijs – project van VVOB. Ik bezocht meerder scholen en werd daar vaak meteen – onvoorbereid – gevraagd les te geven of te *speechen*.⁷⁴

⁷³ <http://www.vvob.be/vvob/overons> (28/04/2014)

⁷⁴ <http://www.vvob.be/kenya/what-we-do>;
<http://www.vvob.be/vvob/programmas/kenia?q=nl/node/2940>;
<http://www.vvob.be/vvob/nl/node/2939>; <http://www.vvob.be/kenya/about-us> &
<http://www.vvob.be/kenya/node/756> (28/04/2014)

In mijn afsluitend rapport voor VVOB omschreef ik mijn taak als volgt:

“Ikzelf zou meewerken aan het project ICT Integratie in het onderwijs en werd daarvoor toegewezen om mee te werken in een leerkrachtentrainingscentrum in Nairobi. Dit centrum (Cemastea – Centre for Mathematics, Science and Technology Education in Africa) geeft trainingen aan leerkrachten van het lager en secundair onderwijs over nieuwe technieken om te leren en om les te geven. Mijn taak hierin was de pedagogische kant van deze trainingen en van de medewerkers te ondersteunen en om voor ICT Integratie te zorgen tijdens de trainingen.”

“Ik heb tijdens mijn stage in Kenia trainingen in Cemastea mogen meemaken en er mijn gewaardeerde feedback op mogen geven. Ik ben zelf als trainer naar trainingen buiten Cemastea gegaan en heb er ICT Integratie sessies georganiseerd. Tijdens die week in Meru heb ik ook les en evaluatie kunnen geven en doen met een groep leerlingen van een bijgelegen school. In Cemastea heb ik me voorbereid op een aantal workshops die ik heb georganiseerd.”

“De voorbereiding hield een ondervraging van de medewerkers in en de workshops heb ik zo praktisch en concreet mogelijk proberen maken. Dit was uiterst goed geëvalueerd en was meer dan interessant. In de laatste maand heb ik de resultaten van de workshops gedigitaliseerd en heb ik vooral gesprekken gehad met mijn collega's waarin een planning verscholen zat.”⁷⁵

Dit rapport was geschreven voor VVOB en had dus ook een bepaald doel en doelpubliek. Ik had eveneens mijn diploma nog niet op zak en kon de ervaring en mijn acties als student niet te veel minimaliseren. Bovenstaande rapportage was geen leugen, maar laat wel duidelijk een aantal gevoelens onuitgesproken. Ik heb me namelijk vaak erg ondergewaardeerd en gefrustreerd gevoeld, voornamelijk omwille van een toch wel duidelijk cultureel verschil.

Achteraf gezien was de buitenlandse ervaring in Kenia heel belangrijk en tekenend voor mij. Echter bij terugkomst heb ik steeds duidelijk gesteld dat Kenia bijna uitsluitend voor mezelf verrijkend was. Ik heb jammer genoeg niet de duw- en draagkracht gekend en getoond om een wezenlijk verschil te maken. Ik heb mijn bijstand verleend, maar ik ben lichtelijk gefrustreerd

⁷⁵ <http://www.vvob.be/vvob/noordwerking/stages/jaspers-stage-cemastea-kenia-een-aanrader-voor-ieder-met-een-open-en-avontuurlij> (28/04/2014)

thuis gekomen doordat weinig is gelopen zoals ik had gewenst. Het is onmogelijk om alle vormen van ontwikkelingssamenwerking over dezelfde kam te scheren, maar dit gevoel is wel iets wat bij veel uitwisselingsstudenten voorkomt.

Ik schreef in mijn reflectieverslag het volgende:

“Ik ben heel tevreden over de trainingen die ik heb mogen meemaken en organiseren en heel erg tevreden over de workshops. Ik vind het echter wel jammer dat mijn komst niet meteen een effect zal gehad hebben op de visie van Cemastea.

Ik heb heel wat zaken kunnen meemaken en heb een uiterst leerzame stage erop zitten, echter wel op een ander tempo... Maar ook dat valt te appreciëren en heeft me een aantal competenties rijker gemaakt.”⁷⁶

Ik heb moeite mijn volle vertrouwen aan ontwikkelingssamenwerking te geven, in de vorm dat ik ze ervaren heb. Ik heb het gevoel dat het een vorm van opleggen van een werkwijze is. Ik heb ook het gevoel dat de programma's die VVOB Kenia voerde, amper aangepast waren aan de vragen en noden van het onderwijssysteem van dat land. Ik kan het daarom niet van me af zetten een bepaalde mate van analogie te zien met de tijd van het kolonialisme, waarin een bepaalde instantie, onder het mom van een visie, een helpende hand toereikt. Er wordt in beide gevallen gesproken van samenwerking, maar er is sprake van een duidelijke hiërarchie. Gelukkig is er minder racisme en wordt er op een meer menswaardige en evenwaardige manier samengewerkt. Er wordt een bepaalde manier van werken verwacht, analoog aan die van de 'helpende hand' en er wordt toegewerkt naar een beter, meer ontwikkelde werkwijze. Een vorm van *neokolonialisme*?

Ik stel me daarom vragen bij de manier waarop ontwikkelingssamenwerking wordt uitgevoerd omdat er naar mijn mening weinig fundamenteel en structureel aangepakt wordt. Deze vraag over het nut of onnut van ontwikkelingssamenwerking speelt in grote mate mee in mijn denkkader. In de gesprekken met 'Helena', één van de drie gesprekspartners, ga ik hier zelfs expliciet op in. Op deze discussie kom ik later terug.

⁷⁶ Reflectieverslag buitenlandse stage, Hogent, Jasper D'Huyvetter

7.3. Het onderzoek

7.3.1. Evolutie van het onderzoek

Mijn onderzoeksinteresse en –veld zijn geëvolueerd doorheen de afgelopen twee jaren. Voor de analyse en het schrijven van deze masterscriptie was het noodzakelijk dat ik me het afgelopen pad herinnerde. Omdat het mijn denkkader mee vorm gegeven heeft en dus dit werkstuk en mijn “herinnering” aan Belgisch-Congo.

Het initiële onderzoek dat ik gestart ben, was te categoriseren als een traditionelere manier van geschiedschrijving. Mijn bedoeling was om een zo goed mogelijke, sluitende, reconstructie te schrijven van het alledaagse leven van kolonials in België. Dit idee groeide voort uit het literatuuronderzoek dat ik had uitgevoerd voor het schrijven van mijn bachelorproef. In dat werkstuk had ik het me voorgenomen om een schets te geven van het koloniale familieleven in Belgisch-Congo na de Tweede Wereldoorlog, tot aan de onafhankelijkheid van Congo in 1960. Dit heb ik gedaan aan de hand van literatuur handelend over Belgisch-Congo, specifiek over die *laat koloniale periode*. In dat werkstuk was de centrale vraagstelling: *‘hoe zag het familiale leven van de kolonials eruit in de Belgische kolonie na de Tweede Wereldoorlog tot de onafhankelijkheid van Congo’*, hierbij heb ik me toegelegd op het beschrijven van belangrijke ‘breukmomenten’ in de laat koloniale periode. Deze breukmomenten waren volgens mij van belang geweest voor het familieleven van Belgen in de kolonie, gezien ze een verandering op macro- of op microschaal teweegbrachten. Verder had ik me, enigszins theoretisch, toegelegd op het omschrijven van de groep Belgen in de kolonie en op de koloniale context waarin ze leefden. Deze ‘groep’, in hoeverre ze zo kunnen omschreven worden, maakte enkele veranderingen door in de periode die ik beschreef. Het is duidelijk dat ik hier al een nuancering inbreng sinds het schrijven van mijn bachelorpaper. Ik besepte natuurlijk wel dat het onmogelijk was een groep van 90-100.000 mensen⁷⁷ over dezelfde kam te scheren, maar ik had weinig oog voor de persoonlijke verschillen en keuzes van mensen. Iets wat ik geleerd heb beter te kaderen na verder onderzoek en door de gesprekken die ik gevoerd heb voor deze masterthesis. Ik heb ook achteraf ervaren dat mijn beeld over Congo vol met vooronderstellingen zat (en zit). De koloniale context die ik beschreven heb was slechts een selectie, een bepaalde interpretatie van de werkelijkheid. Dit laatste is een concept dat een grote rol heeft gespeeld, en speelt, bij

⁷⁷ Hilde Eynikel, *Onze Kongo* (Leuven: Davidsfonds, 1997). 130.

de verwerking en het schrijven van deze thesis. Namelijk dat hetgeen ik schrijf mijn interpretatie is, waarbij ik interpreteer vanuit een denkkader.

De belangrijkste conclusies die ik heb getrokken uit dat literatuuronderzoek waren de volgende:

- Over het familiale- en gezinsleven van kolonials of Belgen in Belgisch-Congo is slechts weinig (literair) onderzoek verricht.
- Het familieleven na de Tweede Wereldoorlog in Congo was geen statisch gegeven. De groep Belgen in de kolonie veranderde, waarbij ik een belangrijke rol toeschrijf aan het nieuwe ideaal van ontwikkelingskolonisatie.
- Er ontstond een tendens van afscherming en verwijding van de kloof tussen Belgen en Congolezen. Dit bevestig ik op meerdere plaatsen in de paper.
- De ‘groep’ Belgen in de kolonie veranderde doorheen de periode die ik de laat koloniale periode noem. Er kwamen meer Belgen als koppel of jong gezin naar de kolonie.
- In de literatuur is een belangrijke rol weggelegd voor de aanwezigheid van de vrouw. Waarbij worden correlaties bloot gelegd tussen de aanwezigheid van ‘blanke’ vrouwen en de feitelijke en groeiende apartheid tussen Belgen en Congolezen.
- In Belgisch-Congo werd er getracht om op een vergelijkbare manier te leven als in België. Met als grootste verschilpunt het contact met Congolezen en het *gebruik* van huispersoneel.

Bij het verwerken en voorbereiden van de bachelorpaper kwam ik uit op interessante literatuur over koloniale vrouwen in Congo. Onder andere, maar vooral van, Nancy Rose Hunt⁷⁸ en Ann Stoler⁷⁹. Hierdoor ben ik me gaan buigen over ‘vrouwen in de kolonie’ in

⁷⁸ Hunt, "Colonial Anxieties about White Women in the Tropics."; Nancy Rose Hunt, "Domesticity and Colonialism in Belgian Africa: Usumbura's Foyer Social, 1946-1960," *Signs* 15, no. 3 (1990); Nancy Rose Hunt, "Gender en subjectvorming in koloniaal Congo," in *Het geheugen van Congo, de koloniale tijd* (Gent: Uitgeverij Snoeck, 2005); Nancy Rose Hunt, "'Le Bebe en Brousse': European Women, African Birth Spacing and Colonial

plaats van de volledige ‘groep’ koloniale Belgen. Het belangrijkste uit de literatuur van beide auteurs is dat ik gekozen heb om de groep die ik onderzoek verder af te lijnen. Ik koos en kies voor ex-koloniale vrouwen als bron voor herinneringen aan het alledaagse leven.

Ik ben me bij de voorbereiding van de masterthesis ook gaan toeleggen op een analyse van de methode van de mondeling geschiedenis. Een voor de hand liggende en effectieve keuze voor het beschrijven van het alledaagse zijn gesprekken met mensen die (empirische) ervaringen hebben van het thema dat onderzocht wordt. De mondelinge geschiedenis leent zich hiertoe. Omdat ik me ben gaan toespitsen op herinneringen, heb ik ervaren dat het niet genoeg was zijn een vraag-antwoord interview te voeren. Onder invloed van voornamelijk het boek ‘*Wat is mondelinge geschiedenis?*’ van Bleyen en Van Molle heb ik gekozen voor een open gesprekstechniek. Hierbij heb ik ook aandacht voor het gehele leven van mijn gesprekspartners. Ik heb gekozen voor een aanpak die aanleunt bij de levensgeschiedenissen, zoals ze vaak in sociologische onderzoeken worden aangepakt. Vooraleer ik aan de gesprekken met mijn gesprekspartners ben begonnen had ik bepaalde vooronderstellingen, die grotendeels voortkwamen uit het literatuuronderzoek uit de bachelorpaper, maar eveneens uit reeds aangehaalde referenties (familiegeschiedenis, Kenia-ervaring en het *collectieve referentiekader* met betrekking tot Belgisch-Congo). Kort door de bocht, reflexief en eerder ongenueanceerd kunnen deze vooronderstellingen als volgt omschreven worden:

- Ex-koloniale Belgen hebben een *goeie* tijd gehad in Congo. Ze hadden een bepaald welvaartsniveau dat hier in België niet mogelijk was geweest.
- Ex-koloniale Belgen zijn in de overtuiging dat het werk wat ze *daar* gedaan hebben moreel goed en constructief was.

Intervention in Breast Feeding in the Belgian Congo," *The International Journal of African Historical Studies* 21, no. 3 (1988).

⁷⁹ Ann Laura Stoler, *Carnal knowledge and imperial power: race and the intimate in colonial rule* (University of California Press, 2002); Ann Laura Stoler, "Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Rule," *Comparative Studies in Society and History* 31, no. 1 (1989).; Frederick Cooper en Ann Laura Stoler, *Tensions of empire: colonial cultures in a bourgeois world* (University of California press, 1997).

- Ze kijken vrolijk terug naar hun tijd in Congo, zijn gefrustreerd over hun gedwongen vertrek uit Congo en zijn hier verbitterd over. Later werd er amper gesproken over de tijd in Congo omwille van de heftige kritiek van niet-kolonialen.
- Kolonialen, door heftige media-reactie, zien niet in dat wat ze gedaan hebben onder het mom van kolonialisme moreel *slecht* was. Met slecht bedoel ik dan vooral: het opleggen van een cultuur, het idee van opvoeden, de ongelijkheid en het racisme.

Ik heb in december mijn eerste gesprek gehad met ‘Helena’. In de maanden die daarop volgden heb ik meerdere gesprekken met haar gevoerd, alsook gebeld en gemailld. Ook een kennis van mijn moeder en een groot tante van een vriendin stemden toe mee te werken. Alle drie de vrouwen hebben mij voorzien van een reeks boeiende verhalen en middagen. Door deze gesprekken en door me te verdiepen in het werken met herinneringen en mondelinge geschiedenis ben ik tot het besef gekomen dat mijn eenzijdige visie en bijhorende vooronderstellingen grondig genuanceerd dienden te worden. Ik ontwikkelde een bepaalde (en soms grote) mate van empathie, medeleven en respect voor al mijn gesprekspartners. Echter, ik bleef wel vasthangen aan bepaalde waarden en normen die tegenstrijdig en contrasterend waren met mijn respect voor hen, omwille van hun herinneringen. Zo bleef ik doorheen de gesprekken heel gefocust op het contact tussen Belgen en Congolezen, omdat ik maar niet kon verstaan dat deze vrouwen op een naar mijn mening disrespectvolle manier omgingen met de Congolese medemensen. Ik wou op een bepaalde manier een erkenning van mijn visie hierop horen, maar kreeg die nooit ten volle. Ik heb tevens beseft dat het gedrag dat ze toen vertoonden cultureel bepaald was, en dat ze nu ook anders zouden reageren. Misschien had ik in die context en in die ‘tjidsgeest’ gelijkaardig gereageerd.

Bij de verwerking van de gesprekken en het opzoeken en analyseren van de literatuur en andere bronnen werd ik erop geattendeerd dat, hoewel grotendeels onbewust, de vrouwen in hun verhalen en herinneringen slechts een bepaalde versie lieten doorschijnen. Ik merkte op dat ik het steeds minder met hen eens was. Het leek me steeds meer opportuun om in te gaan op de manier waarop ze herinneren, eerder dan op de herinneringen *an sich*.

Door de hierboven beschreven dualiteit tussen empathie/begrip en onbegrip heb ik mijn onderwerp aangepast naar een analyse van contrasterende herinneringen. Daarbij analyseer ik verschillende herinneringen aan een historische gebeurtenis en plaats ze tegenover elkaar. Ik onderscheid hierbij de “herinnering” die ikzelf heb opgebouwd over Belgisch-Congo, haar

kolonialen en hun alledaagse leven en die van mijn gesprekspartners die in Belgisch-Congo geleefd en gewerkt hebben. Ik denk dat deze analyse een historisch interessanter, theoretisch meer onderbouwd en historisch-ethisch eerlijker en correctere verhandeling is dan het willen streven naar een omsloten en afgelijnde reconstructie van het alledaagse leven in Belgisch-Congo. Gezien het laatste louter een interpretatie zou zijn geweest van hetgeen mijn gesprekspartners zich konden herinneren.

7.3.2. *Verschillende “iks”*

Het bovenstaande proces van geleidelijke verandering van het onderwerp, werd in grote mate beïnvloed door het lezen van *‘Recalling the Belgian Congo’*. Ik ben reeds ingegaan op de inhoud en methode van Dembour. Hier sta ik stil bij het concept van de verschillende “iks” doorheen haar verhaal, gezien dit ook voor mijn onderzoek van toepassing is.

Ze beschrijft de verschillende “iks” als de bevooroordeelde *ik* voor het onderzoek, de empathische en begripvolle *ik* tijdens het onderzoek en de kritische, analytische *ik* bij de verwerking en analyse. Ze stelt dat de drie “iks” niet noodzakelijk chronologisch opeenvolgen, maar eerder naast elkaar bestaan en overlappen.⁸⁰

Ik zie een analogie met de typificatie van Dembour. Ik heb een gelijkaardig verloop gekend. Hierbij vertrok ik vanuit een bevooroordeelde positie. Ik evolueerde naar een meer begripvolle en open onderzoeker die het standpunt van de gesprekspartners plaatsvervangend trachtte in te nemen en ik ben geëindigd bij een kritische, genuanceerde onderzoekshouding. Ik denk dat, hoewel niet altijd rechtlijnig en niet altijd even sterk op ieder moment, ik deze stadia chronologisch heb doorlopen. In het narratief van mijn onderzoek en van mijn herinneringen is het belangrijk deze verschillende ingenomen posities te onderscheiden. Het heeft eveneens belang te erkennen dat er een continue verandering van gedachten was door interactie en toe-eigening van ideeën en door conflicten tussen denkwijzen.

⁸⁰ Dembour, *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection*: 7.

8. Collectief referentiekader

*“Memories are less individual than is commonly supposed in a culture of individualism.”*⁸¹

Ik argumenteer dat het geheugen en dus ook het referentiekader, gedeeltelijk collectief of publiek bepaald is. In een groep of gemeenschap is er een bepaalde representatie van het verleden dominant. Dit algemeen aanvaarde narratief bepaalt en cultiveert binnen een bepaalde groep een gezamenlijk geheugen. Het collectieve verhaal kan zelfs soms de individuele herinnering overstemmen of bijsturen. Hoewel ieder individu anders kan omgaan met een bepaalde representatie van het verleden, door andere invloeden, is er volgens mij een algemeen aanvaard narratief. Er is dus ook een collectief geheugen aan Belgisch-Congo en haar koloniale.⁸²

Er kunnen echter verschillende algemeen aanvaarde narratieve repertoires zijn van verschillende groepen. Er hoeft geen eensgezindheid te zijn in de samenleving. Het collectief geheugen van bijvoorbeeld ex-kolonialen verschilt van dat van anderen van hun generatie, of van dat van een andere generatie.⁸³

In het voorgaande onderdeel heb ik mijn eigen referentiekader verduidelijkt. Ik ben hierbij in de veronderstelling dat dit referentiekader de richting, keuzes en vooronderstellingen in deze verhandeling hebben beïnvloed. Dat referentiekader is echter ook bepaald door de generatie waar ik toe behoor. Als leerkracht in spe geloof ik dat het onderwijs dat ik heb gekregen een grote stempel heeft nagelaten op mijn referentiekader, maar ook dat van mijn generatie. Ik geloof dat er, in een bepaalde mate, sprake is van een collectief referentiekader met betrekking tot het thema: ‘kolonisatie van Congo’ en ‘Belgisch Congo’. Dit wil echter niet zeggen dat iedere persoon op dezelfde manier omgaat met deze thematiek, of er dezelfde gedachtegang op nahoudt. Ik geloof echter wel dat er bepaalde visies gelijklopend zijn bij een generatie mensen. Ik denk dat het onderwijs in eerste instantie en bepaalde literaire (fictief of

⁸¹ Tonkin, *Narrating our pasts: the social construction of oral history*: 12.

⁸² Bleyen en Van Molle, *Wat is mondelinge geschiedenis?*: 89-90.

⁸³ *Ibid.*, 90.

niet) werken een invloed hebben op dat collectief referentiekader en op die collectieve visie. Ik zie mezelf in dit hoofdstuk als een exemplarisch voorbeeld van mijn generatie.

In dit hoofdstuk buig ik me in eerste instantie over het geschiedenisonderwijs (8.1). Ik onderzoek hoe het huidige leerplannen (GO!, OVSG en VVKSO) onze koloniale geschiedenis behandelt, ik bekijk hoe de geschiedenisleraar idealiter lesgeeft en nuanceert aan de hand van het boek *‘Geschiedenisonderwijs: een praktische handleiding voor de leraar geschiedenis’* van Willy Schuermans. Daarnaast raadpleeg ik twee handboeken over geschiedenisonderwijs (Memo en Historia) voor de derde graad. Ik stel me hierbij de vraag hoe Belgisch-Congo en het koloniale avontuur beschreven worden? En hoe dit de huidige beeldvorming van het onderwerp representeert. Als tweede focus bekijk ik enkele literaire werken die mee de beeldvorming over Belgisch-Congo hebben vorm gegeven (8.2).

Bij beide onderzoek pistes over het collectieve referentiekader bespreek ik een ruim tijds kader over Belgisch-Congo. Ik bespreek niet enkel de laat koloniale periode (na WO II), maar ook de periode van de Vrijstaat onder Leopold II en de periode voor WO II, net omdat deze periode in de literatuur en het geschiedenisonderwijs een stevige stempel heeft nagelaten, en dit ook een invloed uitoefent over de beeldvorming over de laat koloniale periode.

8.1. Het geschiedenisonderwijs

8.1.1. Over het geschiedenisonderwijs

“In onze westerse cultuur is er altijd voor de geschiedenis in het onderwijs een plaats gereserveerd geweest. Het verleden was steeds op een of andere wijze onderwijsmaterie voor jongeren.”⁸⁴

‘Dé geschiedenis’ heeft zoals Schuermans hierboven aanhaalt, steeds een plaatsje gekend in het onderwijs. Schuermans duidt op een evolutie in inhoud en doelstellingen doorheen de tijd. Als breukmoment neemt hij vooral de Tweede Wereldoorlog. Daarvoor spreekt hij over geschiedenisonderwijs in de ‘oude stijl’, daarna over het ‘vernieuwd geschiedenisonderwijs’. Na de Tweede Wereldoorlog moderniseerde het onderwijs in vrijwel alle Europese landen. Ik denk dat het geschiedenisonderwijs nog lange tijd in de oude stijl is blijven voort bestaan,

⁸⁴ Willy Schuermans, *Geschiedenisonderwijs: een praktische handleiding voor de leraar geschiedenis* (De Sikkel, 1997). 25.

maar de recentste jaren is er wel degelijk een nieuwe blik op geschiedenisonderwijs op te merken. Schuermans ijvert, voor een geschiedenisonderwijs dat de nadruk legt op de geschiedenis van mens en maatschappij in de ruimst mogelijke betekenis van het woord. Hij pleit daarbij om weg te gaan van onderwijzen vanuit een *navelperspectief*, de eigen nationale geschiedenis of een louter Europees-blank gezichtspunt.

“niet alleen omdat dit een wezenlijke verarming van het geschiedenisonderwijs meebrengt, maar ook een manifeste vertekening inhoudt van de geschiedenis die zich steeds mondiaal heeft ontwikkeld”⁸⁵

De vernieuwde methode legt een nadruk op vaardigheden en attitudes, waarbij het leermateriaal wordt gebruikt om de fundamentele (algemene) doelen en specifieke lesdoelen te helpen realiseren. Het leermateriaal dient ter basisdocumentatie en brengt een synthese van het geschiedverhaal, maar illustreert ook met gediversifieerd bronnenmateriaal.

Schuermans erkent echter het grote belang dat doorheen de evolutie van het geschiedenisonderwijs toegekend werd aan de vaderlandse (nationale) geschiedenis. Daarbij lag de focus op *‘l’histoire de papa’*, een geschiedenis beheerst door pausen, keizers, koningen, hertogen en graven, met een sterk encyclopedisch karakter. Dit had een politiek en sociaal doel. Dat soort geschiedenis diende de vaderlandsliefde aan te zwengelen.

Schuermans buigt zich even over het nut van de geschiedenis en het geschiedenisonderwijs. Hij stelt dat de studie van het verleden onontbeerlijk is om het heden te begrijpen, gezien elke samenleving het resultaat is van het verleden. De studie draagt tevens bij tot de opbouw van het collectief geheugen.

“De geschiedschrijving genereert beelden van het verleden van een samenleving en bouwt op die wijze mee aan de constructie van het collectief geheugen van die samenleving. Het collectief geheugen van een volk en/of van een samenleving is even noodzakelijk voor het welzijn en de verankering van dat volk als het geheugen dat is voor iedere individuele mens.”⁸⁶

⁸⁵ Ibid., 26.

⁸⁶ Ibid., 20-21.

Daarnaast stelt de geschiedenis leerlingen in staat om zich te oefenen in het toepassen van historische kritiek. Zo levert het geschiedenisonderwijs een bijdrage tot de vorming van kritische burgers. Verder draagt het leervak bij tot de vorming van een zin voor democratie en participatie. Het vormt de basis voor de mondiale vorming, door een onpartijdige studie van alle culturen in hun wederzijdse beïnvloeding en onderlinge afhankelijkheid te onderzoeken.

Bovenstaande utilitaire doelen van het geschiedenisonderwijs, en de methode en visies die Schuermans beschrijft in de *praktische handleiding voor de leraar geschiedenis* zijn ideaalbeelden en –types. Het beschrijft echter wel hoe de leraar geschiedenis zou moeten denken, of zou moeten handelen. Dat geeft dan weer een beeld over de perceptie van de leerkracht en het geschiedenisonderwijs dat nu bestaat.

De leerinhouden *an sich* zijn minder van belang geworden, maar ze kunnen door de leraar aangewend worden om bepaalde attitudes of vaardigheden aan te wakkeren bij leerlingen.

8.1.2. Doelstellingen m.b.t. het koloniale verleden in de leerplannen?

Er is in de leerplannen voor geschiedenis een grote vrijheid weggelegd voor de leerkracht. Leerplandoelstellingen en eindtermen zijn vaak algemeen verwoord, waardoor ze van toepassing kunnen zijn op verschillende thema's en leerinhouden. Dit komt omdat, zoals Schuermans duidelijk maakt, de nadruk niet ligt op de inhouden *an sich* maar wel op wat de leerlingen ermee doen. Welke vaardigheden en attitudes ze ervan opsteken.

Het is een kluwen om door alle leerplannen te gaan, gezien de complexiteit van het Belgisch onderwijssysteem. Zo is er een opdeling van algemeen-, technisch-, kunst- en beroepsonderwijs. Niet elk onderwijsniveau heeft geschiedenis als vak in het curriculum. Daarnaast zijn er de verschillende instanties die leerplannen voorzien, de netten: het gemeenschapsonderwijs (Go!), het Vlaams verbond voor Katholiek secundair onderwijs (VVKSO) en het onderwijssecretariaat van de steden en gemeenten van de Vlaamse gemeenschap (OVSG). Elk van deze instanties heeft een verschillend leerplan en verschillende nadrukken in het geschiedenisonderwijs, hoewel ze logischerwijs overeenstemmen op de meeste vlakken.

Ik zal aan de hand van twee voorbeelden van eindtermen of leerplandoelstellingen aantonen wat wordt aangeraden door de verschillende bovenvermelde instanties, of wat er kan mee gedaan worden met betrekking tot het onderwerp.

“De leerlingen kunnen de rol van onze gewesten als medespeler in Europese en mondiale context duiden”⁸⁷

Deze eindterm, geformuleerd als leerplandoelstelling komt voor in alle leerplannen voor ASO-KSO geschiedenisonderwijs. Dit is een goed voorbeeld waarbij Belgisch Congo als leerinhoud kan worden betrokken, aangezien de Belgische invloed in Afrika besproken kan worden. Als leerinhoud kan bijvoorbeeld de dekolonisatie besproken worden en de moeilijkheden die hieruit voortkwamen voor Congo én voor België. Verschillende bronnen waarmee ik werk zouden daarvoor kunnen aangewend worden, zoals getuigenissen van ex-kolonialen om die kant van het verhaal te belichten. Het onderwerp van (de)kolonisatie kan tevens gebruikt worden om volgende eindterm te behalen:

“De leerlingen kunnen fundamentele conflicten en breuklijnen in moderne samenlevingen beschrijven.”⁸⁸

Zo zou ook Belgisch-Congo als moderne staat kunnen behandeld worden, waarbij de conflicten en breuklijnen zoals oprichting van Belgisch-Congo, de wereldoorlogen, de onafhankelijkheidsstrijd ed. behandeld worden.

Zo kunnen er nog meer eindtermen en doelstellingen gekoppeld worden aan de Belgische koloniale geschiedenis. Specifiek wordt er amper over verplichte leerinhouden gesproken. Het thema kent echter wel een plaats in het geschiedonderwijs. Dat wordt bewezen door de vermelding ervan in de te behandelen onderwerpen en in de leerboeken.

8.1.3. Het Belgische koloniale avontuur in de schoolleerboeken

8.1.3.1. Memo

Memo is een reeks leerboeken geschiedenis, geschreven onder leiding van Willy Schuermans. Voor de derde graad bestaan de leerboeken ‘5: Nieuwste Tijden’ en ‘6: Nieuwste Tijden, 20ste-21ste eeuw’.

⁸⁷ VVKSO: *D/2001/0279/006*. 24-25 & *D/2003/0279/006*. 40; GO: *2004/039*. 14 & *2005/076*. 6, 12; OVSG: *O/2/2004/294*. 51, 54 & *O/2/2005/295*. 50, 100, 104.

⁸⁸ VVKSO: *D/2001/0279/006*. 40,42 & *D/2003/0279/006*. 42; GO: *2004/039*. 5, 14 & *2005/076*. 5, 12; OVSG: *O/2/2004/294*. 50, 54, 56, 106 & *O/2/2005/295*. 49, 100, 104

In boek 5, ‘de Nieuwste Tijden’, gaat een deel over de veranderende krachtverhoudingen in de wereld. Waarbij het eerste deel de overheersing van het industriële westen in de wereld beschrijft. Hier wordt ingegaan op het begin en de motieven van de Europese koloniale avonturen. Ik vind dat Memo er geen twijfel over laat bestaan dat ze de missies in Afrika veroordeelt:

“Op cultureel gebied waren veel Europeanen er in de 19de eeuw rotsvast van overtuigd dat hun beschaving meerderwaardig was tegenover die van de ‘primitieve en heidense’ volkeren. Ze vonden het een weldaad om overal de waarden, het rechtsstelsel en de staatsorganisaties van het Westen op te leggen. Daartoe behoorde ook de godsdienst. Het ‘winnen van zieltjes voor het ware geloof’ werd door veel missionarissen en gelovigen als een plicht beschouwd.”⁸⁹

Daarna wordt de manier van koloniseren besproken en wordt een groot belang toegekend aan de Conferentie van Berlijn, alwaar Afrika verdeeld werd onder de Europese mogendheden.

“De conferentie van Berlijn trok doorheen Afrika soms willekeurige grenzen, <...> zonder dat Berlijn ook maar de minste notie had van de volksgemeenschappen die binnen of buiten die grenzen leefden. Dit veroorzaakt tot vandaag heel wat spanningen in Afrika.”⁹⁰

Ten slotte verduidelijken de auteurs van Memo dat het imperialisme een grote en nefaste invloed heeft nagelaten op de plaatselijke bevolkingen, gezien ze onderdrukt en ondergeschikt werden gemaakt aan de Europese belangen.

“Heel dikwijls werden de westerse waarden opgelegd zonder rekening te houden met de tradities van de plaatselijke bevolking”⁹¹

Vervolgens zijn vier bladzijden uitgetrokken voor het hoofdstuk over de *Belgische kolonisatie van Congo*. In eerste instantie wordt ingegaan op de aspiraties van Leopold II en de organisatie van de Internationale Afrikaanse Vereniging. Alsook op de daden van Livingstone

⁸⁹ Willy Schuermans, *Memo 5: Nieuwste Tijden* (De Boeck, 2007). 118.

⁹⁰ Ibid., 120.

⁹¹ Ibid., 121.

en Stanley. Door Franse en Duitse steun kon Leopold II Congo verwerven als persoonlijk bezit; zij erkenden Congo-Vrijstaat. De auteurs benadrukken dat er bij ‘de Belgen’ weinig enthousiasme bestond voor Congo.

De economische en militaire onderwerping van Congo wordt duidelijk in beeld gebracht. De auteurs benadrukken de gruweldaden die in functie van de economische ontsluiting van Congo werden gepleegd. Zo wordt een bronfragment getoond over de constructie van de spoorweg tussen Matadi en Leopoldstad, waarbij 900 Congolezen het leven lieten. Er wordt verder ingegaan op de financiën van Leopold II, waarbij de verplichte rubberinzameling met een nadruk op het “*zwaar optreden tegen alle zwarten die zich verzetten tegen het koloniaal beleid*” in de verf wordt gezet.⁹²

De koloniale politiek van Leopold II kreeg internationale kritiek, waarbij het verhaal van de strafexpedities en de afgehakte handen als voorbeeld dienen. Onder Britse druk werd een commissie opgericht. Van deze commissie is een verslag van een *onderzoekscommissie over de koloniale toestanden in Congo* bijgevoegd. Dit, in combinatie met twee foto’s van mishandelde Congolezen, dient als bron voor het verwerpen van de koloniale politiek van Leopold II.

De auteurs zijn van deze verwerping alleszins heel overtuigd. Wat meermaals wordt aangehaald is het kleine enthousiasme van de Belgische bevolking voor de koloniale zaak. Maar het hoofdstuk eindigt met:

*“Door de oprichting van Belgisch Congo werd België een koloniale mogendheid en kreeg het de soevereiniteit over een enorm uitgestrekt gebied dat een schat aan natuurlijke hulpbronnen bezat.”*⁹³

Ten slotte wordt een bron toegevoegd over hoe om te gaan met het verleden, getiteld: *Koning Leopold II en Congo anno 2004: Hoe omgaan met het verleden*. De auteurs zetten zo aan tot kritisch nadenken over de daden van Leopold II en duiden op de veranderende visie met betrekking tot het vroege koloniale avontuur van België.

⁹² Ibid., 123-24.

⁹³ Ibid., 125.

In boek 6, *'De Nieuwste Tijden: de 20ste en 21ste eeuw'*, komt Belgisch-Congo aan bod. Echter het proces van dekolonisatie is het enige dat beschreven wordt. In eerste instantie de dekolonisatie van de wereld in een mondiaal perspectief met een kleine uitweiding over India, Congo en Zuid-Afrika. Op het einde van dat hoofdstuk is er een elf pagina lange focus op de historische evolutie van Congo, getiteld: *"Onze Congo: Van Boudewijn tot Kabila"*.⁹⁴

Volgens de auteurs kwam na de Tweede Wereldoorlog een *zwarte elite* tot stand die van onafhankelijkheid droomde. In België werd er hier echter geen gehoor aan gegeven. Toen er dan in 1959 rellen ontstonden, ging de bal aan het rollen en werd ons land *gedwongen de onafhankelijkheid toe te kennen*.

*"Sedertdien kent de voormalige Belgische kolonie een moeilijke geschiedenis. De Belgische kolonisten hadden er niet voor gezorgd dat een bekwame zwarte administratie het roer kon overnemen."*⁹⁵

Over de onafhankelijkheid van Congo wordt een stuk tekst uit het boek van A.A.J. Van Bilsen aangehaald. Waarin deze auteur in zijn memoires terugblijkt op de redenen die hij had bij het publiceren van zijn *'dertigjarenplan voor de politieke ontvoogding van Belgisch-Afrika'*. De auteurs willen hierbij de aandacht vestigen op het snelle, chaotische verloop van de onafhankelijkheid en het tekort van een inheemse elite die het bestuur van Congo naar voorbeeld van de Belgen, kon overnemen.

De focus op *Onze Congo* begint met de onafhankelijkheid, die ingezet werd naar aanleiding van onlusten in Leopoldstad. Verder wordt ingegaan op het onafhankelijkheidsfeest van 30 juni 1960. Een deel van de toespraak van Boudewijn en van Patrice Lumumba zijn als bronnen toegevoegd. In de toespraak van Boudewijn wordt vooral voorzichtigheid en lof in de verf gezet. Bij de toespraak van Lumumba wordt de nadruk gelegd op zijn ongenoegen over de Belgen, en de ongelijkheid en het geweld dat de Congolezen *gedurende 80 jaar koloniaal regime* hebben moeten verdragen. De auteurs zetten krachtig de twee toespraken tegenover elkaar en zetten op die manier aan tot grondig nadenken over de positie van 'Belgen' en 'Congolezen'.

⁹⁴ Willy Schuermans, *Memo 6: Nieuwste Tijden 20ste - 21ste eeuw* (De Boeck, 2007). 138-49.

⁹⁵ *Ibid.*, 117.

Verder wordt verduidelijkt dat er *ongeregeldheden* volgden op de onafhankelijkheid. Namelijk dat de ontevredenheid van Congolezen zich verspreidde, en dat er onlusten uitbraken die vaak gericht waren tegen blanke kolonistoren.

*“de toestand van de Belgen wordt zo precair dat Brussel besluit paracommando’s in te zetten om zijn burgers te beschermen en te repatriëren.”*⁹⁶

Hierna wordt een radiotoespraak van Boudewijn toegevoegd waarin hij verdedigt dat het *onze heilige plicht* was onze bedreigde landgenoten ter hulp te schieten. Hij verdedigt tevens het goede werk van de Belgen in Congo.

Verder gaat het focushoofdstuk in op de onlusten en de moord op Lumumba. Dit doet Memo aan de hand van een reeks citaten en bronnen uit boeken. De machtsgreep van Mobutu en de opbouw van Zaire, alsook Kabila’s verjagen van Mobutu en in mindere mate Joseph Kabila’s overname van de macht worden op dezelfde manier behandeld. Er worden stemmen/bronnen uit het verleden aan het woord gelaten. De aanhoudende relatie tussen België en haar voormalige kolonie wordt meermaals benadrukt in dit narratief.

8.1.3.2. Historia

Historia 5 en 6 zijn ter ondersteuning voor de twee respectievelijk laatste jaren van het secundair onderwijs. *Historia* biedt een aantal hoofdstukken met telkens een aantal bijhorende lessen. Elk hoofdstuk heeft een instap, een deel onderzoek, mogelijks een discussie of focus en een synthese. Bij deze onderdelen wordt telkens een lestitel, centrale vraagstelling, een lestekst en bronnen en kaarten aangewend.

In **Historia 5** wordt ingegaan op kolonisatie doorheen een aantal lesonderwerpen. Er is een focus Leopold II: ‘*een eigenzinnige vorst*’. Alsook een discussie over de *voor- en nadelen van kolonisatie* waarin vooral bronnen uit het geschiedenisverhaal van Belgisch-Congo worden geput.

In een hoofdstuk over ‘*Europa en de wereld*’ wordt ingegaan op de het ontstaan van de Europese kolonies en op de verhouding tussen Europa en haar kolonies. De kolonistoren bouwden de lokale economieën uit naar de noden van het moederland. Monoculturen verdrongen de traditionele landbouw en nijverheidsgewassen. Hierbij wordt een getuigenis

⁹⁶ Ibid., 140.

van John Harris meegegeven over de wandaden in Congo die werden gepleegd voor de rubberinzameling.⁹⁷

Op de discussiepagina over de voor- en nadelen van kolonisatie worden leerlingen aangezet de verschillende bronnen te lezen en een overzicht te maken met positieve en negatieve aspecten van kolonisatie. Er wordt ingegaan op het dalende aandeel van de derde wereld in de productie van afgewerkte producten tussen 1750 en 1980. Waaruit de leerlingen het stijgende aandeel van Europese economische macht en de dalende economische slagkracht van de derde wereld kunnen afleiden. Erna wordt stilgestaan bij de arbitraire maar fundamentele opdeling van Afrika, aan de hand van een bron uit Wesseling: *Verdeel en heers: de deling van Afrika*⁹⁸

De toespraken van Boudewijn en Lumumba zijn hier, met dezelfde accenten en tegenstrijdigheden eveneens aanwezig. Er is een stukje strip uit *Kuifje in Afrika* die de beeldvorming bij de Belgen in 1931 over de Belgische kolonisatie in Centraal-Afrika verwoordt.

*“de algemeen aanvaarde visie was dat de Belgen daar beschaving en vooruitgang brachten, een weldaad waar de ‘koddige, domme negertjes’ ons best dankbaar voor mochten zijn. In dit fragment probeert Kuifje om een gammele ontspoorde trein terug rijklaar te maken”*⁹⁹

De beschrijving van *Historia* over deze algemeen aanvaarde visie laat weinig aan de verbeelding van de leerlingen over. Door dit citaat heen kan het sarcasme en de veroordeling van deze visie gelezen worden.

Verder zijn er twee bronnen over de ontwrichting van de traditionele bestuursvormen en over de missionering in Afrika. Bij beide wordt de nadruk gelegd op de mislukking van het project omwille van de misprijzende en racistische houding van kolonistoren en missionarissen.

⁹⁷ Ann Stael, Hugo Van de Voorde, en Paul Vandepitte, *Historia 5* (Pelckmans, 2003). 40-41.

⁹⁸ *Ibid.*, 50-51.

⁹⁹ *Ibid.*, 51.

In het focusonderdeel over Leopold II worden zijn koloniale aspiraties en verwezenlijkingen weergegeven. Minder dan in Memo wordt er gefocust op de gruweldaden die gepleegd zijn in Congo Vrijstaat, noch worden ze genegeerd. Twee bronfragmenten uit *De geest van Leopold II en de plundering van de Congo* van Hochschild duiden aan hoe Leopolds koloniale ambitie eruit zag. Een krantenartikel uit de New York Times van 1906 toont de “*gruwelijkheden waarmee koning Leopold II zijn fortuin verdiende*”.¹⁰⁰

In **Historia 6** wordt enkel de dekolonisatie na 1950 beschreven. De centrale vraagstelling bij dit onderzoek luidt:

“Toen de VN werd opgericht in 1945, waren 51 landen op de oprichtingsconferentie. Nu zijn zo’n 189 landen lid (=2001). Vooral het aantal leden uit het zuidelijk halfrond nam toe. Hoe verkregen die landen hun onafhankelijkheid? En in welke mate waren ze echt economisch onafhankelijk en politiek onafhankelijk?”¹⁰¹

De toespraak van Soekarno bij de opening van de conferentie van Bandung in 1955 opent het hoofdstuk door de nadruk te leggen op het feit dat het kolonialisme nog niet dood is, gezien het feit dat grote delen van Azië en Afrika onvrij bleven. Hij roept daarbij op om de stem te laten horen in wereldzaken. De lestekst beschrijft hoe de dekolonisatie in een stroomversnelling terecht kwam gedurende de jaren ’50. Er groeide een zelfbewustzijn in de kolonies en ze eisten de toepassing van Europese waarden als democratie en respect voor mensenrechten ook voor de ‘inlanders’. Dit uitte zich in de Belgische kolonie in een roep om onafhankelijkheid.

“De Belgische regering begon aarzelend met plannen om Congo zelfbestuur te geven. Toen rellen uitbraken in Leopoldstad, werd halsoverkop beslist om Congo zijn onafhankelijkheid te schenken op 30 juni 1960”¹⁰²

¹⁰⁰ Ibid., 74-75.

¹⁰¹ Paul Van Damme, Hugo Van de Voorde, en Paul Vandepitte, *Historia 6* (Pelckmans, 2003). 44.

¹⁰² Ibid., 44-45.

Bij deze tekst wordt een stukje herinnering als bron aangehaald uit een boek van Peter Verlinden, getiteld: ‘Weg uit Kongo’. Hierin getuigt een Belgische koloniale vrouw over het geweld dat losbrak. Dit fragment stelt dat de Congolezen niet wisten wat onafhankelijkheid betekende, dat ze dit misverstaan hadden en uit waren op wraak ten opzichte van de Belgen in Congo.

De lestekst gaat verder door te stellen dat de meeste landen niet voorbereid waren op een plotse onafhankelijkheid, en dat hieruit politieke en economische instabiliteit voortvloeide:

“Ook Congo was niet voorbereid op de onafhankelijkheid. Er waren geen staatslieden met politieke ervaring. Er was geen opgeleid kaderpersoneel. Heel snel kwam het tot politieke onenigheid.”

“Ook Congo kreeg geen vat op zijn economie. Kort na de onafhankelijkheid steunde België omwille van economische en financiële belangen de afscheuring van de rijke koperprovincie Katanga. Mobutu onteigende buitenlandse bedrijven en vertrouwde ze toe aan vertrouwelingen. De meeste bedrijven gingen failliet door een verkeerd beheer en corruptie. Na Mobutu slaagden de nieuwe machthebbers er niet in het tij te keren. Economisch blijft het land een puinhoop.”¹⁰³

8.2. Collectief geheugen aan Belgisch-Congo: literatuur

In een van mijn gesprekken ging het over de negatieve beïnvloeding van het collectieve geheugen, ik laat mijn gesprekspartner hierover aan het woord:

“A: Ik kan er nog altijd niet goed tegen als er kritiek is over wat de Belgen daar allemaal zouden mispeuterd hebben. Akkoord er zijn verkeerde dingen <gebeurd>, en in de tijd van Leopold II, dat moet nog altijd helemaal uitgemaakt worden door de geschiedenis of dat wel allemaal correct is, of daar veel leugens inzitten of hoe het zit? Geschiedenis is nooit objectief he... Maar euhm, dat is een teer punt. Ik weet niet hoe dat komt.

Er zijn Europeanen, maar ja, gij hebt waarschijnlijk die programma's niet gehoord/meegemaakt. Maar ale, die schrijver daar, hij zat ook in Bumba. Ik heb hem

¹⁰³ Ibid., 45.

gekend. De schrijver van 'Gangreen'. Nu hoort ge ook niet meer van hem he, hij is tenslotte ook oud geworden. Euh, met de vieringen is hij op de kosten van radio / tv terug gegaan"

J: Van Reybrouck bedoel je toch niet?

A: "nee nee, dat boek van Van Reybrouck moet ik nog door spartelen. Euh, neenee. Goh jongens toch dat is toch wel erg dat ik die schrijver van... dat waren toch een beetje schandaalboeken dat hij schreef, 'Gangreen'.

J: "In welke zin schandaalboeken?"

A: "goh het was over zijn seksleven met al de zwarten. Ondertussen had hij zijn vrouw en zijn kinderen, maar hij had een reputatie he in Bumba, dus wat hij schrijft moet hij wel zo beleefd hebben. Maar voor die vrouw moet dat alles behalve plezierig geweest zijn. Om die vuile was buiten te hangen. Jef Geeraerts! Dus als Jef Geeraerts, als die onlangs daar bij 50 jaar zeker he, terug gegaan is naar Bumba, heeft hij daar ook op de radio op de tv zitten verklaren... Hij was dus een soort administrateur, maar dan in het binnenland, niet in Bumba zelf. Dat hij dus met de chicotte geslagen heeft, dat is dus die fameuze zweep."

J: "die ook is afgeschaft geweest?"

A: "ja maar ja, enfin. Daarvoor moet je nu toch ne stommerik zijn om zulke dingen zomaar in het publiek te zeggen. Dat kan wel waar zijn, maar dat is..."

J: "dat beïnvloedt de beeldvorming over alle kolonialen"

A: "ja!"

J: "Terwijl het niet noodzakelijk alle kolonialen waren die dat deden"

A: "ja omdat hij dat deed. Ik veronderstel, meneer B., ik ben er zeker van dat die in zijn leven zo een ding niet in zijn handen heeft gehad. Dus euh,... maar die maken veel kapot he."¹⁰⁴

¹⁰⁴ 'Aline', 140225_A_1-b. 2u18:34-2u22:18.

Achteraf gezien vind ik het jammer dat ik heb geantwoord door haar voor te zeggen dat de *beeldvorming beïnvloed wordt*, ‘Aline’ was op dat moment helemaal van de kaart met dit verhaal. Ik begrijp haar in een zekere zin ook wel, zij en haar vrienden hebben nooit de *chicotte* gebruikt of seksueel deviant gedrag vertoond. Maar door de beschrijvingen in de Gangreen-cyclus wordt de beeldvorming over de gehele groep kolonials vervormd tot iets wat niet strookt met ‘Aline’s herinneringen en dit botste tevens met haar normen en waarden. Hierdoor wordt volgens haar ook het goede en correcte van de kolonials vergeten. Iets waar ‘Aline’ zich toch, naar haar mening, voor had ingezet.

Dit fragment duidt op het belang van literatuur in de beeldvorming van mensen. De Gangreen-cyclus boeken kregen felle kritiek, net als andere boeken van Geeraerts (*ik ben maar een neger*), door zijn harde taalgebruik en open beschrijvingen van wreedheden ten opzichte van Congolezen.

8.2.1. Trend van de koloniale historiografie

Het schrijven over Congo is een oude bezigheid. Een groot aantal publicaties gaat over (Belgisch-)Congo.¹⁰⁵ Vele van academische aard, maar ook (zoals Geeraerts) puur literair. Alle werken kunnen een invloed nalaten op de beeldvorming over Congo. Bij de vijftigste verjaardag van de onafhankelijkheid schreef Ruben Mantels over koloniale geschiedschrijving in perspectief. Hij verkent 125 jaar Congoliteratuur aan de hand van 5 stellingen:

“(1) Congo is een verhaal van insiders, (2) Kritiek is van alle tijden, (3) de geschiedenis van Congo moet nog geschreven worden, (4) Er is te veel en te weinig emotie in de koloniale geschiedschrijving en (5) de vormgeving kan altijd beter.”

Sommige auteurs hebben er ook een doel van gemaakt om een tegenstrijdige visie, of een bepaalde visie, naar voren te schuiven in hun werk. Een voorbeeld hiervan is Daniel Vangroenweghes ‘*Rood Rubber*’¹⁰⁶, of Peter Verlindens werk ‘*Weg uit Congo: het drama van*

¹⁰⁵ Ruben Mantels, "Schrijven over Congo: 125 jaar koloniale geschiedschrijving in perspectief," (2010).

¹⁰⁶ Daniël Vangroenweghe en Linda Vandervelde, *Rood rubber: Leopold II en zijn Kongo* (Elsevier, 1985).

de kolonialen'¹⁰⁷. Andere auteurs kozen ervoor het eigen – eurocentrische – perspectief uit te dagen en in contrast te stellen met herinneringen van Congolezen.¹⁰⁸

“Iedereen weet, dat koning Leopold II een kolonie verworven heeft in Afrika <...>. Maar hoe die kolonie eigenlijk ter plaatste gesticht en uitgebaat werd, weten onze landgenoten niet. Over koloniale helden hebben ze wel wat vernomen, als toonbeelden van heldhaftigheid... meer niet.”

Met dit citaat opent het ‘woord vooraf’ van *Rood Rubber: Leopold II en zijn Kongo*. Jan Vansina schreef dit voorwoord en duidt hier meteen al op het belang van het *collectieve geheugen* of de aanklacht tegen het waarheidsgehalte ervan. Het boek van Vangroenweghe probeert een onderbelicht deel van de koloniale geschiedenis te tonen en gaat hier naar eigen zeggen in tegen het *collectieve geheugen* over deze periode.

“Doorgaans worden de bittere aanklachten van de Zaïrezen over de toestanden in Kongo afgedaan als zijnde een gevolg van de antikolonialistische sfeer na de tweede wereldoorlog. Er wordt gezegd: dergelijke uitspraken zijn louter voor de internationale galerij bestemd. En iedereen weet immers dat dergelijke uitlatingen fel overtrokken zijn... Het gaat alleen maar om kleingeestige uitingen over onbelangrijke en zeldzame feiten, die, hoe betreuenswaardig ook, niet opwegen tegen het reusachtige werk der Belgen in Afrika. Onze kolonie was toch een modelkolonie!”

“Veel ex-kolonialen geloven graag, dat een meerderheid van de Zaïrezen de uittocht van de Belgen betreurt. Maar die ‘aantijgingen’ blijven maar komen, tot nu, 25 jaar na de onafhankelijkheid van 1960. Men begint zichzelf toch vragen te stellen. En vandaag de dag wordt eigenlijk het hele koloniale beleid weer zeer kritisch bekeken”¹⁰⁹

¹⁰⁷ Peter Verlinden, *Weg uit Congo: het drama van de kolonialen* (Davidsfonds, 2002).

¹⁰⁸ Van Reybrouck, *Congo: een geschiedenis.*: 13.; B. Ceuppens, *Onze Congo? Congolezen over de kolonisatie* (Leuven: Uitgeverij Davidsfonds, 2003).

¹⁰⁹ Vangroenweghe en Vandervelde, *Rood rubber: Leopold II en zijn Kongo*: 7-10.

Een kritische lezing van het boek, aldus Vansina en Vangroenweghe, zet aan tot denken over het pijnlijke verleden van de kolonisatie. Het zorgt voor het inzicht dat gruwel en geweld ook kunnen voortspruiten uit een systeem en vooral dat zo iets nooit meer mag voorkomen. Vangroenweghe schrijft hierbij met een duidelijk sociaal doel. Het boek komt, aldus Mantels, echter te vroeg en krijgt enorme tegenwind vanuit politieke en ex-koloniale kant. Onder impuls van ‘*mediagenieke publicaties*’ (oa Hochschild) breekt het koloniale debat los.¹¹⁰

Peter Verlinden, zelf als kind geboren in Congo, schreef enkele boeken aan de hand van interviews met ex-kolonialen. Hij stelt duidelijk in zijn voorwoord dat hij een verhaal schrijft over de kolonialen en hun herinneringen aan het leven en vertrek in de kolonie. Door deze verhalen te belichten geeft hij gehoor aan een tegenstrijdige trend in de historiografie. Hij bevestigt en ontkracht aan de hand van de herinneringen een aantal mythes, clichés en andere verhalen over de kolonialen en Belgisch-Congo.

Als je vandaag spreekt over (Belgisch-)Congo dan is de geschiedenis die David Van Reybrouck geschreven heeft niet meer weg te denken. Elke persoon met wie ik over dit onderzoek praat, raadt me zijn boek aan omwille van de heldere doch empathische en klaarblijkelijk *objectieve* geschiedschrijving die de auteur aanbiedt.

9. Verschillende referentiekaders

In dit deel ben ik op zoek gegaan naar de oorsprong van mijn referentiekader. In het deel dat hierop volgt, *de zoektocht naar consensus*, ga ik op zoek naar de grenzen ervan. De oorsprong van mijn referenties, waarden, denkwijzen, ideeën en alles wat nog kan gelinkt worden aan referentiekaders heb ik proberen te analyseren. Ik heb dit opgedeeld in een persoonlijk en een collectief luik. Maar eigenlijk komt het allemaal op hetzelfde neer, ik heb in dit deel ‘invloeden’ opgesomd en verklaard naar het belang dat ik eraan toeken. In het persoonlijke luik zijn deze invloeden vooral gestoeld op persoonlijke ervaringen en herinneringen, het tweede is collectiever in de zin dat anderen dezelfde ervaringen en herinneringen hieruit hebben kunnen opbouwen.

Bij de aanvang van dit onderzoek had ik reeds een hele hoop referenties en ervaringen die mijn visie over het onderwerp beïnvloedden, ik had reeds een ‘herinnering’ geconstrueerd. Dit

¹¹⁰ Mantels, "Schrijven over Congo: 125 jaar koloniale geschiedschrijving in perspectief."

deel ontleedt die constructie. Daarbij heb ik ook aangetoond dat ik doorheen het onderzoek een evolutie heb afgelegd door een confrontatie met andere referenties, door interactie met bronnen (mondeling of schriftelijk). Dit is wellicht bij iedereen en bij elke herinnering het geval.

Ik wil bij de constructie van mijn referentiekader, of de oorsprongen ervan, ook duidelijk stellen dat ik het niet mogelijk acht dit volledig in kaart te brengen. Wat ik in dit onderdeel heb gedaan is een poging daartoe. Deze poging berust op keuzes. Keuzes voor de gebeurtenissen of invloeden die ik belangrijk acht, dit proces van keuze is gedeeltelijk bewust en gedeeltelijk onbewust. Het feit dat ik de lerarenopleiding heb gevolgd, zorgt ervoor dat ik bewust het geschiedenisonderwijs als belangrijke contribuerende factor omschrijf. Bij deze toekenning van een waarde voor het onderwijs, kies ik bewust voor de analyse van het onderwijs van de derde graad aan de hand van leerplannen en twee leerboeken. Ik ben me bewust van het feit dat dit ook slechts een bepaalde invalshoek is. Er bestaan nog meerdere mogelijkheden om deze invalshoek te belichten, zoals gesprekken met leerkrachten geschiedenis of leerlingen, andere leerboeken, cursussen, ... De mogelijkheden zijn eindeloos. Voor mijn onderzoek vind ik echter mijn benaderingswijze correct en toereikend, gezien deze keuzes zowel mijn referentiekader verduidelijken en tegelijk ontleden en dat was het opzet van dit deel.

Het opzet en een opstap. Een opstap naar het argument dat ik verdedig, namelijk dat er aan het leven in Belgisch-Congo verschillende herinneringen zijn. Een confrontatie tussen deze herinneringen bieden zowel momenten van fusie als momenten van conflict. In beide gevallen levert het een verruiming van het wereldbeeld op en is dat niet wat de bedoeling is van geschiedenis, een ruim en genuanceerd wereldbeeld ontwikkelen?

De vraag die dan rijst is in welke mate iemand een referentiekader, denkkader, ... van een andere persoon kan begrijpen? Dit is niet volledig mogelijk, maar ook niet volledig onmogelijk. Hoe ik tot die conclusie kom, bespreek ik in het deel: *de zoektocht naar consensus*.

IV. DE ZOEKTOCHT NAAR CONSENSUS

“As the former territorials repeatedly told me, it is wrong to adopt a present lens to look at past events. But considering one cannot see from nowhere, what lens should one adopt? There is no easy or direct answer to this question. What I would say, however, is that it is important to be open to a dialogue and to the idea that there is no definite truth to be found so that one must remain in an attitude of quest and doubt”¹¹¹

Bovenstaand citaat schreef Dembour in haar conclusie. Hierin verduidelijkt ze dat er tijdens haar gesprekken op gewezen werd dat ze de koloniale herinneringen niet mocht beoordelen vanuit een hedendaagse culturele lens. Dembour onderbouwt met dit citaat haar keuze voor een reflectie over de dialogen, eerder dan voor een verhaal over de inhoud van de dialogen. Ze beseft duidelijk dat men die eigen culturele lens niet kon afzetten en dat er geen eenduidige *happy agreement* tussen de twee partijen (en de twee herinneringen) uit de bus zou komen. De laatste zin uit het citaat benadrukt haar methodiek en houding, waarbij ze ervoor pleit om open te blijven staan voor dialoog met de attitude van zoeken en twijfel.

Dit deel van mijn onderzoek beschrijft dit soort zoektocht. Ik heb het de ‘zoektocht naar consensus’ genoemd, niet noodzakelijk verwijzend naar een consensus tussen mijzelf en de gesprekspartners, maar eerder de zoektocht naar een consensus als antwoord op mijn onderzoeksvragen. Met name hoe en in welke mate de verschillende geconstrueerde en beleefde herinneringen van zowel onderzoeker als gesprekspartner in contrast staan met elkaar. Alsook in welke mate interactie een verruiming van de referentiekaders van beide actoren kan opleveren.

10. De dialogen

In de zoektocht naar consensus buig ik me eerst over de vraag hoe ik mijn gesprekspartners heb benaderd als onderzoeker (10.1-10.2). Tevens beschrijf ik de omstandigheden en randvoorwaarden van de dialogen (10.3). Verder sta ik stil bij de bronnen, de broncreatie, de analyse en verwerking van de bronnen en een bronnenkritiek (10.4). De gesprekspartners en de gesprekken worden besproken in een voorlaatste deel (10.5). Ten slotte sta ik stil bij de waarde van het geheugen (10.6), de bronnen en de dialogen voor historisch onderzoek. In dat

¹¹¹ Dembour, *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection*: 206.

laatste stuk wordt het vervormende karakter van en de tegenstrijdigheden in het geheugen, alsook de factoren vergeten en verzwijgen onder de loep genomen.

10.1. Vooronderstellingen, vooroordelen en theses

10.1.1. Verantwoording

Zoals ik in *'de constructie van een herinnering'* reeds heb uitgelegd, heeft mijn referentiekader vorm gekregen door talrijke persoonlijke en collectieve invloeden. Hierdoor had ik bij het opzet van dit onderzoek, bij de start en doorheen het hele proces een aantal vooronderstellingen en vooroordelen. Sommige daarvan werden bevestigd, andere werden door interactie in de gesprekken gewijzigd of verlaten. Mijn vooronderstellingen, vooroordelen en theses over Belgisch-Congo, over kolonialisme, kolonisatoren en het leven van alledag in de kolonie hebben richting gegeven aan de voorbereiding, de onderwerpen die besproken werden, de gesprekken, de analyse en deze uiteindelijke verhandeling. Ik interpreteer immers al deze zaken vanuit mijn referentiekader, vanuit de context waarin ik leef. Hierbij refereer ik opnieuw naar Dembour:

*"There is no way of seeing from 'nowhere in particular' <...> a feature of this premise is that one never remembers in the abstract, but by reference to the context in which one lives"*¹¹²

Kopijn's artikel *'The Oral History interview in a cross-cultural setting'* in het boek *'Narrative and genre'*¹¹³ biedt een analyse van de linguïstische, sociale en ideologische structuur van cross-culturele interviews. Hoewel het bij mij niet gaat over interculturele interviews, maar wel intergenerationeel, denk ik dat haar conclusie wel van belang is:

"A reflexive oral history frame (which takes into account the context of the interview itself) will still be caught in the trappings of Western thought. Hence, what is needed is a thorough rethinking of oral history methodology. In this sense, it might be sensible to evaluate the interview process from time to time and examine our role as interviewer in the creation of interview-narratives more carefully. What ideological

¹¹² Ibid., 194.

¹¹³ Kopijn, "The oral history interview in a cross-cultural setting."

baggage do we bring into the interview situation; what are the presuppositions or even prejudices with which we enter the interview?''¹¹⁴

Ik denk dat de historicus die intergenerationeel werkt zich dezelfde vragen moet stellen. Hij moet eveneens reflexief te werk gaan in het zoeken naar welke rol hij/zij speelt in het interviewproces. Ideologische bagage is immers niet enkel ruimtelijk geordend, maar ook in de tijd. Ik draag een andere ideologische bagage mee dan de generaties voor mij. Het is daarom even belangrijk bij een onderzoek naar herinneringen van individuen uit verschillende generaties, met een andere achtergrond, om de ideologische bagage, de vooronderstellingen en vooroordelen te benoemen en te analyseren.

Ik schrijf deze neer maar moet vermelden dat deze *post hoc* werden genoteerd. Ik heb geprobeerd me te herinneren wat deze gedachten waren, want ze zijn door de interacties getriggerd en wel (gedeeltelijk) veranderd. Ik refereer opnieuw naar de verschillende “iks” die ik heb beschreven in deel III (7.3.2). Ik heb me grotendeels gebaseerd op de bachelorpaper die ik in het academiejaar 2012-2013 indiende. Hieronder staan mijn vooronderstellingen en vooroordelen bij de start redelijk ongenueanceerd verwoord. In het latere hoofdstuk ‘*mijn verhaal en hun reactie*’ worden ze verder toegelicht en in contrast gesteld met de herinneringen van mijn gesprekspartners (hoofdstuk 11).

10.1.2. Een schuldgevoel t.o.v. de koloniale ervaring

Ik dacht dat alle ex-kolonialen een bepaald schuldgevoel hadden. Een schuldgevoel ten gevolge van de wanpraktijken die gebeurd zijn in Congo. Niet enkel de wanpraktijken (genocide en dwangarbeid) in de periode van Congo Vrijstaat onder Leopold II, ook de wanpraktijken zoals apartheid, racisme, paternalisme en uitbuiting en dwang op vele domeinen van het private en publieke leven van Congolezen tijdens de kolonisatie.

10.1.3. De groep kolonialen

Over het algemeen zette ik het verleden en de visies over het gedeelde verleden van ‘de groep kolonialen’ vaak op dezelfde lijn. Zo dacht ik dat ex-koloniale Belgen een *goede* (paradijselijke) tijd hadden beleefd in Congo met een bepaald welvaartsniveau dat ze in België niet zouden hebben gehad. Verder veronderstelde ik dat ze het werk dat gerealiseerd

¹¹⁴ Ibid., 155-56.

werd in Congo prezen, zelfs als ze nu inzien dat het kolonialisme niet enkel goede dingen heeft voortgebracht.

Ik was me wel bewust van persoonlijke verschillen in visie bij individuen in de volledige groep ex-kolonialen, maar beschouwde ze toch enigszins als redelijk homogeen. Er is geen sprake van een homogene groep, wel van een verbeelde groep. Een gemeenschap waarvan de leden elkaar nooit persoonlijk kunnen kennen, maar wel een binding voelen omwille van een gedeelde afkomst, taal en cultuur.¹¹⁵ Mensen uit de groep verbeeldden zich een bepaalde affiniteit met de gemeenschap. Deze verbeelding van nabijheid uitte zich in de koloniale context als een identiteitsvormende factor.

10.1.4. Aanwezigheid van Belgische vrouwen in Belgisch-Congo

Één van de theses die ik heb onderzocht en verdedigde was dat Belgische vrouwen pas in grote getale naar Belgisch-Congo trokken na de Tweede Wereldoorlog. Dit was te wijten aan een nieuw elan van kolonisatie, de ‘ontwikkelingskolonisatie’. Daarbij veronderstelde ik, na onderzoek, dat de groep vrouwen die naar Belgisch-Congo trok grotendeels getrouwde vrouwen waren. Vrouwen die meegingen met hun man en die daar het huishouden organiseerden. De belangrijkste beweegredenen van het koloniale Belgische beleid was het vermijden van (seksuele) relaties tussen Belgen en Congolezen en het voorkomen van rassenvermenging. De veranderende koloniale context zorgde ervoor dat de koloniale overheid en de kolonialen zelf de aanwezigheid van de vrouw naast de koloniale man als noodzakelijk achtten. De morele invloed van de Europese vrouw was nodig om de eer van de blanke man te bewaren en om de vooropgestelde Europese kernfamilie te stabiliseren. Het Belgische voornamelijk katholieke concept van kerngezin gold ook als voorbeeld voor de Congolezen.¹¹⁶

10.1.5. De institutionalisering van het Europese kerngezin

Een belangrijke veronderstelling bij de start van de gesprekken was dat de categorie Belgen in Belgisch-Congo en vooral de groep vrouwen veranderde gedurende de naoorlogse periode. Er

¹¹⁵ Benedict Anderson, *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism* (Verso, 1985).

¹¹⁶ Hunt, "Colonial Anxieties about White Women in the Tropics," 293-97.

kwam een institutionalisering van het Europese kerngezin. De aanwezigheid van de Europese vrouw was daarom noodzakelijk. Door de grotere aanwezigheid van Belgen en door het verwachtingspatroon dat daarbij zou gaan horen, veranderde de houding van Belgen zowel ten opzichte van elkaar als ten opzichte van de Congolezen, waardoor een grote afstand ontstond tussen beide groepen.

Daaruit vloeide tevens voort dat de Belgen in Belgisch-Congo getracht hebben analoog te leven, op materieel vlak, met hun tijdsgenoten in België. Dit gebeurde echter in de koloniale context, waarbij een aantal moeilijkheden kwam kijken zoals transportproblemen, beperkte nutsvoorzieningen, beperkte gezondheidszorg, ...

10.1.6. De relatie tussen Belgen en Congolezen

Ik stond versteld van het feit dat er een geïnstitutionaliseerd racisme bestond in Belgisch-Congo en vroeg me af hoe ex-kolonialen daarover dachten. Ik had een enorme fascinatie en interesse voor het bestaan van Congolees huispersoneel in de gezinnen in Belgisch-Congo. In de gesprekken komt sterk naar voor dat ik daar heel veel vragen over heb. Ik was in de veronderstelling dat dit een gebruik was dat hoorde bij het kolonialisme. Maar ik stond versteld van de enorme apartheid en segregatie tussen ‘de Belgen’ en ‘de Congolezen’, ondanks een bepaalde mate aan contact. Ik kan moeilijk het racistische karakter van het kolonialisme achter me laten en veroordeel daarom het systeem. Ik dacht (of hoopte) dat de ex-kolonialen deze visie over kolonialisme zouden delen.

10.2. Verwachtingen en argumentatie

Mijn verwachtingen en de argumentatie die erbij hoort, zijn gewijzigd tijdens het onderzoek. Ik ging er in eerste instantie vanuit dat de interviews mij een antwoord zouden bieden op de vragen waarmee ik had geworsteld tijdens de bachelorpaper. Was het zo dat vrouwen pas massaal naar Belgisch-Congo trokken na WO II? Hoe kreeg het familieleven vorm in de kolonie? Wat was er verschillend met het leven in België? Klopt het dat er amper contacten waren met de Congolezen? Verergerde het racisme gedurende de jaren 1950? ... Daarnaast wou ik een bevestiging van het feit dat ex-kolonialen een schuldgevoel hadden.

Gedurende het onderzoek en naarmate ik me meer onderdompelde in de vernieuwde historiografische trend van de mondelinge geschiedenis en in het werken met herinneringen en levensgeschiedenissen, is deze verwachting veranderd. Ik ging minder op zoek naar de

feitelijkheden in hun herinneringen, maar eerder naar de manier waarop ze zich hun leven herinnerden.

In de laatste fase ben ik beland bij een verder geëvolueerde set van verwachtingen. Ik wou niet enkel de manier waarop ze zich hun leven herinnerden uit de gesprekken distilleren. Ik wou eveneens de evolutie van mijn vraagstelling en methode analyseren. De gesprekken dienden dan niet enkel om het verhaal van mijn gesprekspartners te belichten, maar vormden ook mijn eigen verhaal.

In de evolutie van mijn verwachtingen is ook een analogie te zien met de verschillende “iks” die ik beschreef. Het heeft belang te erkennen dat er een continue verandering van gedachten was door interactie en toe-eigening van ideeën en door conflicten tussen denkwijzen.

10.3. Omstandigheden en voorwaarden van de dialoog

Dialogen zijn niet gewoon het geven en nemen van eenduidige informatie. Ze zijn bepaald en gestuurd door verschillende factoren. De invloed van de onderzoeker is hierbij van een uitermate groot belang. De onderzoeker staat immers aan de bron van het onderzoek door de keuze voor het onderwerp, de vragen, de thematiek, de methodes, de keuze van gesprekspartners, ... Daarnaast zijn ook de randvoorwaarden van belang. Ik bespreek de omstandigheden en voorwaarden die analyseerbaar zijn en die naar mijn mening een invloed hebben gehad op de dialogen en op het uiteindelijke werk.

Bij deze bespreking baseer ik me op de werken van Valerie Yow, Alessandro Portelli, Paul Thompson, Johannes Fabian, Yvette Kopijn, Jan Bleyen en Leen Van Molle.¹¹⁷ Elk van deze

¹¹⁷ Yow, "'Do I like Them Too Much?': Effects of the Oral History Interview on the Interviewer and Vice-Versa."; Portelli, "History-Telling and Time: An Example from Kentucky."; Portelli, "Oral history as genre."; Alessandro Portelli, "Oral Testimony, the Law and the Making of History: The 'April 7' Murder Trial," *History Workshop*, no. 20 (1985); Alessandro Portelli, *The Order Has Been Carried Out: History, Memory, and Meaning of a Nazi Massacre in Rome* (Palgrave Macmillan, 2003); Alessandro Portelli, "The Peculiarities of Oral History," *History Workshop*, no. 12 (1981).; Thomson, "Making the Most of Memories: The Empirical and Subjective Value of Oral History."; Mary Chamberlain en Paul Thompson, *Narrative and genre /Ed. by Mary Chamberlain and Paul Thompson* (Routledge, 1998); Paul Thompson, "'Problems of Method in Oral History'," *Oral History* 1, no. 4

auteurs beschrijft de invloed van de onderzoeker op het interview- en herinneringsproces en beschrijft de mogelijke barrières en mogelijke storende factoren bij het uitvoeren van een interview.

10.3.1. Het onderwerp

Het onderwerp waarmee ik naar mijn gesprekspartners ben gestapt was ongelofelijk ruim: het dagelijkse leven van vrouwen in Belgisch-Congo. Ik had een aantal thema's en vragen voorbereid en ik heb tijdens de eerste gesprekken steeds geprobeerd om een soort tijdslijn te construeren van de levensgeschiedenis van mijn gesprekspartners.

Methodologisch had ik een open en constructieve houding, ik was me bewust van de eigen inbreng: ik had bepaald vooronderzoek gedaan, had enkele vooronderstellingen en theses die ik wou toetsen aan hun herinneringen, ik had een bepaalde verwachting, ... (zie supra). De gesprekken beperkten zich echter niet tot de thema's die ik vooropgesteld had en ik liet de gesprekken vaak in de richting gaan zoals ze gestuurd werden door de gesprekspartners (*Thick Dialogue*), tot het moment dat ik of zij aanvoelden dat er moest teruggekoppeld worden.

De breedte van het onderwerp en de openheid zorgden ervoor dat de gesprekken met de verschillende gesprekspartners allemaal een andere wending namen, hoewel bepaalde thema's wel terugkwamen. Ik heb steeds verschillende gesprekken gehad met elke gesprekspartner. De opeenvolgende gesprekken vormden een verhaal, toch werden bij alle drie de gesprekspartners bepaalde verhalen meerdere keren verteld, omdat zij waarschijnlijk hierop een nadruk wilden leggen. De breedte van het thema zorgde echter wel voor een probleem: het onderwerp voelde aan als te banaal in het verleden om er nu nog concrete herinneringen aan over te houden. Omdat men er geen aandacht aan heeft geschonken, is er nu enkel nog een archetypisch beeld over, of zijn enkel de favoriete verhalen en herinneringen nog concreet.¹¹⁸

(1972); Thompson, *The voice of the past: oral history.*; Fabian, "Forgetful Remembering: A Colonial Life in the Congo."; Kopijn, "The oral history interview in a cross-cultural setting."; Bleyen en Van Molle, *Wat is mondelinge geschiedenis?*

¹¹⁸ Fabian, "Forgetful Remembering: A Colonial Life in the Congo," 499-500.; Dembour, *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection:* 113-20.

Het persoonlijke en alledaagse leven omvat ook thema's die moeilijker te bespreken waren, zoals seksualiteit en intimiteit. Hierop pasten ik en mijn gesprekspartners een vorm van autocensuur toe. Ik deed dit omdat ik voelde dat de vertellers zich hierover op hun ongemak voelden en omwille van een gevoel van verwantschap. Het is mogelijk dat zij over deze thema's zwegen omwille van een gelijkaardige reden.

Specifiek over het koloniale leven heb ik me in de eerste gesprekken eerder afzijdig gehouden en heb ik geprobeerd mijn eigen mening niet te hard te laten doorschijnen. Naarmate de gesprekken vorderden, heb ik dat wel meer gedaan. Bepaalde onderwerpen zoals ongelijkheid, de naar mijn mening oneerlijke (of zelfs immorele) behandeling van de Congolese medemens, ... werden in de laatste gesprekken wel besproken.

Omdat ik de vrouwen vroeg naar persoonlijke herinneringen en ervaringen, kwamen ook heel emotioneel geladen herinneringen bovendrijven. Het feit dat alle drie mijn gesprekspartners hun man verloren hebben, speelde zeker ook mee in hun vertelling. Dit zorgde er ook voor dat ze op een aantal momenten hun ik-narratief achter zich lieten en uit een wij-perspectief vertelden, of zelfs de herinneringen van hun respectievelijke echtgenoten vertelden.

Ten slotte bleek er een twijfel te bestaan bij alle drie de gesprekspartners bij bijna alle gesprekken. Namelijk twijfel over of ze wel 'iets' te vertellen hadden, dat nuttig zou zijn voor onderzoek. De vraag of ze me iets te vertellen hadden, was volstrekt overbodig omdat we telkens minstens twee uren hebben volgepraat. Ik begrijp echter de twijfel, omdat levensgeschiedenissen en zeker een 'banaal' thema gewoonlijk niet worden opgenomen in de geschiedenissen. Ik heb echter steeds duidelijk gemaakt dat het niet zozeer uitmaakte wat ze vertelden want dat het over hun herinneringen gaat, en dat dus elke herinnering even waardevol is. Ik bood hen op die manier de autoriteit aan die ze nodig hadden om te starten en verder te vertellen.¹¹⁹

10.3.2. Verwantschap

Ik heb voor dit onderzoek gesprekken gehad met 'Helena', mijn groot tante, met 'Aline', een vriendin van mijn moeder, en met 'Diane', de groot tante van een scouts vriendin van mij.

¹¹⁹ Portelli, "Oral history as genre," 28-32.

Met alle drie de gesprekspartners had ik een bepaalde mate van verwantschap of binding. Er waren ook verwachtingen bij mijn familie en kennissen. Dit heeft het onderzoeksproces beïnvloed in de vorm dat ik empathie voelde en dat ik daardoor voorzichtig ben geworden in mijn uitspraken. Dit gebeurde al tijdens de gesprekken, hoewel dit wel verminderde naarmate er meer gesprekken volgden, maar ook tijdens het schrijfproces.

Tijdens de gesprekken benadrukten ze onze ‘verwantschap’. Meermaals werden de bindende figuren aangehaald om het verhaal kracht bij te zetten of bij te sturen. Zo vermeldt ‘Diane’ meerdere keren doorheen het verhaal de naam van mijn vriendin en haar moeder. Ze verwijst ook naar een arts van wie ze weet dat zijn kleinkinderen bij mij in de scouts zaten. Doordat ze weet dat ik een scout ben, wijdt ze ook een deel van het verhaal over haar kinderen aan hun keuze om al dan niet in de scouts te gaan. Zo kreeg ik een verhaal te horen over hoe haar zoon, samen met een Congolese scout, de vlag hesen bij de onafhankelijkheid. En dat dit was georganiseerd door haar man als eerbetoon aan de nieuwe Congolese natie.¹²⁰

‘Aline’ maakte een aantal keer gebruik van de autoriteit van mijn moeder als het ging over iets wat zij kende en ik niet. Dan zei ze me dat ik dat maar eens aan mijn moeder moest vragen, dat zij dat ook wel zou weten.

Bij ‘Helena’ had onze verwantschap de meeste invloed op het verhaal. Ze vertelde deels ook verhalen over mijn grootouders, over haar kinderen en over mijn vader en zijn broers. Zij is zelf een echte familiemens en wou mij daarin betrekken en wou ook meer te weten komen over mijn gezin en de stand van zaken bij een aantal gemeenschappelijke familieleden of kennissen.

Hoewel het soms belemmerend werkte bij de vraagstelling of bij het schrijven, denk ik dat de verwantschap en de empathie die daaruit voortvloeide ook positieve gevolgen heeft gehad. Ik beroep me hierbij op een citaat uit Valerie Yow’s ‘*Do I like them too much?*’:

“I’m not so sure that that’s [detachment] not an asset, in some sense. I think that to become emotionally involved, while it’s true that it violates the first canon of the historian, which is objectivity, nevertheless, puts you intimately into a situation and

¹²⁰ ‘Diane’, 140415_D_2. 2u56:30-2u58:00.

thus enables you to understand it in a way I think, you can't understand it if you remain outside the situation."¹²¹

Yow argumenteert dat de invloed die de vertellers op de onderzoeker hebben, eveneens van belang zijn. En dat verwantschap en emotionele betrokkenheid de onderzoeker in staat stelt om de situatie en de verteller beter te begrijpen. Wat ik alleszins heb ervaren is dat er door de verwantschap, de betrokkenheid en het respect van beide kanten wel ruimte gecreëerd werd om open te praten. Dit heb ik vooral gemerkt doordat ik meerdere gesprekken voerde met elk van hen en dat ik een evolutie zag in de manier van dialogeren. Op deze manier was er echt sprake van een gedeelde autoriteit met betrekking tot het gesprek.

10.3.3. Anonimiteit

Ik heb ervoor gekozen om mijn gesprekspartners in dit onderzoek met pseudoniemen te benoemen. Ik kan daardoor kiezen voor volledige openheid over mezelf en over mijn gesprekspartners. Deze thesis maakt immers gebruik van persoonlijke herinneringen.

Het zoeken naar tegenstrijdigheden in denkkaders kan al snel gaan lijken op het afbreken of afkeuren van het denkkader van de andere en dus van de herinneringen van mijn gesprekspartners. Ik ben mijn gesprekspartners dankbaar voor hun herinneringen en wil deze dus ook met respect behandelen. Het is immers niet de bedoeling om aan te tonen dat mijn manier van denken juist is of meer waarheidsgehalte bevat.¹²²

10.3.4. De tijd en plaats van de interviews

Alle gesprekken werden gevoerd in de huiskamers van mijn gesprekspartners, telkens aan de eettafel. De woonkamers van mijn gesprekspartners bevatten elk een aantal voorwerpen die

¹²¹ Yow, "'Do I like Them Too Much?': Effects of the Oral History Interview on the Interviewer and Vice-Versa," 57-58.

¹²² Dembour, *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection*: 100-05.; Bleyen en Van Molle, *Wat is mondelinge geschiedenis?*: 74-76.

verwezen naar hun koloniaal verleden. Zoals maskers, kaarten van Afrika en andere kunstvoorwerpen.¹²³

Alle drie de vrouwen hadden bij de eerste ontmoeting een aantal zaken opgezocht om aan mij te tonen. Zo had 'Helena' haar kopie van *'Getuigen vertellen'* klaar gelegd, samen met twee fotoboeken en een boek waarin haar man enkele aantekeningen had gemaakt. Op het einde van het gesprek hebben we er ook een atlas bijgehaald om aan te duiden waar ze gewoond hadden. 'Aline' had bij het eerste gesprek een kaart klaar gelegd van Belgisch-Congo en tijdens het gesprek haalde ze enkele foto's boven. Bij het vervolgesprek had ze een diaprojector klaar gezet en had ze een selectie gemaakt van brieven die ik mocht meenemen. 'Diane' had ook gesnuisterd door de fotoboeken en had deze bij beide gesprekken klaarliggen.

De eerste ontmoeting en het gesprek met 'Helena' duurde bijna vier uren, wat te lang was op productief en alert te blijven. De latere gesprekken, ook met 'Aline' en 'Diane', duurden steeds tussen de twee en drie uren lang.

10.3.5. De opname van de gesprekken

Ik heb gekozen om te werken met een dictafoon in plaats van een videocamera, omdat dit slechts in beperkte mate het gesprek verstoort. Bij het begin van de gesprekken heb ik telkens gevraagd of ik het gesprek mocht opnemen en heb ik duidelijk het opnameapparaat getoond. Dit apparaat lag vervolgens gewoon op tafel.

Bij 'Aline' en 'Diane' werden de gesprekken integraal opgenomen van begin tot einde. Enkel de begroeting en het afscheid staat niet op de audiobestanden. Bij 'Helena' was dit anders omdat ik telkens bij haar ging lunchen of avondeten, omdat ze familie is en ze dit had voorgesteld bij de eerste afspraak. Het opnameapparaat heb ik afgezet tijdens de pauzes. Tijdens deze momenten heb ik gemerkt dat 'Helena' over bepaalde thema's opener was. Na het eerste gesprek vroeg ze me of ik iets met haar verhaal zou zijn? Bij het tweede gesprek begon ze met de vermelding dat ze erg aan het denken was geslagen en dat ze niet heel

¹²³ Bleyen en Van Molle, *Wat is mondelinge geschiedenis?:* 71-79.; Dembour, *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection:* 105-07.; Thompson, *The voice of the past: oral history.*

tevreden was over wat ze in het eerste gesprek allemaal verteld had. Daar kwam ze op het einde van dat gesprek ook op terug, stellende dat dit tweede gesprek toch beter was verlopen?

‘Helena’ heeft tijdens het tweede gesprek ook gevraagd om het opnameapparaat even af te zetten, toen het gesprek volgens haar mening te persoonlijk werd.

Ik denk dat het opnameapparaat slechts een beperkte invloed heeft gehad op de gesprekken, afhankelijk van de persoon en van het soort gesprek.

Voor mij had het opnameapparaat wel een groot voordeel, namelijk dat ik minder moest noteren en dat ik dus vrijer was om te luisteren en te participeren in de dialoog. En dat de gesprekken achteraf opnieuw konden worden afgespeeld en getranscribeerd.

10.3.6. *Houding gedurende de gesprekken*

“The strongest argument for a completely free-flowing interview is when its main purpose is less to seek information than to record a ‘narrative interview’, a ‘subjective’ record of how one man or woman looks back on their life as a whole, or part of it. Just how they speak about it, what they miss out, how they order it, what they emphasize, the words they choose, are important in understanding any interview, but for this purpose they become the essential text which will need to be examined.”¹²⁴

Deze visie van Thompson heb ik proberen navolgen tijdens de gesprekken. Het proberen opnemen van een levensgeschiedenis, waarin het subjectieve narratief van de gesprekspartner centraal staat. Ik probeerde aandachtig te zijn voor de kleine nuances die ze tijdens de gesprekken maakten.

Mijn houding gedurende de eerste gesprekken was eerder terughoudend en op de achtergrond. Ik stelde natuurlijk vragen en gaf richting aan het gesprek door de thema’s die ik aanbracht en door de structuur die ik wilde brengen in het verhaal. Zo had ik me voorgenomen in het eerste gesprek een tijdslijn te maken van het leven van mijn gesprekspartner. Waarop ik dan de belangrijke gebeurtenissen kon pinnen, en waarnaar ik kon refereren. Bij de éne gesprekspartner werkte dit beter dan bij de andere.

¹²⁴ Paul Richard Thompson, *The voice of the past: oral history* (Oxford university press, 2000). 227.

Mijn houding wijzigde doorheen de gesprekken: bij de latere opvolggesprekken was er meer ruimte voor discussie en uitwisseling van ideeën. Vooral bij ‘Helena’ was dit sterk merkbaar. Het laatste gesprek werd zo een echte dialoog.

Ik ondervond wel een aantal moeilijkheden met mijn houding. Bij de startgesprekken wilde ik niet interfereren op een direct niveau, maar ik was me wel bewust van de richting waarin ik stuurde via mijn vragen. Ik moest me inhouden om mijn scherpe visie niet te hard te laten doorschijnen, omdat ik hun narratief vooral wou horen. Verder heb ik ook een bepaalde voorzichtigheid en empathie getoond omwille van het respect dat ik had voor mijn gesprekspartners, en deels omwille van dankbaarheid voor hun medewerking.

Ik wou dus met eerbied omgaan met hun herinneringen. De vraag dook daarbij op waarover ik kon en mocht schrijven? Hoe ik op een respectvolle manier kon omgaan met hun getuigenis? En hoe ik als historicus tegelijk mijn onbegrip over hun handelen in het verleden en mijn begrip voor hun huidige herinneringen kon verzoenen? Zo heeft mijn onderzoek zich omgevormd tot een zoektocht naar een gepaste werk- en schrijfwijze.

10.4. Broncreatie en –verwerking

De bronnen die ik gebruik zijn, net als alle historische bronnen, geconstrueerde creaties op een bepaald moment in de tijd. De belangrijkste bronnen zijn de gesprekken, die ik ook als audiobestand en transcriptie hanteer. Daarnaast ontving ik van ‘Aline’ en ‘Helena’ brieven die ze zelf schreven aan zussen en een vriendin. Van ‘Aline’ kreeg ik ook een brief van haar man gericht aan zijn familie, over zijn aankomst in Bumba, de plek waar zij elkaar ontmoetten. Van ‘Diane’ kreeg ik een brief mee, die gericht was aan haar man, geschreven in naam van een aantal Congolezen in het dorp waar ze hadden verbleven, na de onafhankelijkheid. Bij alle drie de gesprekken werden foto’s getoond en gebruikt ter ondersteuning van bepaalde verhalen. Vaak hadden de gesprekspartners ook nog ander bronmateriaal bij, zo onderbouwden ze hun verhaal.

Ik sta nu kort stil bij het creationele aspect van de bronnen en ga dan in op de analyse en verwerking ervan. De analyse en verwerking gebeurde door schriftelijke transcripties en met behulp van het programma Nvivo.

10.4.1. Broncreatie

Voor dit onderzoek had ik herinneringen nodig van vrouwen aan hun koloniale ervaringen, maar ik had ook de interactie nodig met deze vrouwen in de vorm van gesprekken om mijn onderzoeksprobleem en –vragen te toetsen. Ik ben samen met mijn gesprekspartners in dialoog gegaan, in het heden, met het verleden en herinneringen als onderwerp. Dit was een gebeurtenis, een sociale bezigheid in het heden en dit heeft een aantal bronnen gecreëerd in gedeelde autoriteit.

Later ben ik deze audiobronnen gaan vertalen en interpreteren door transcriptie. Ik heb ook andere bronnen, bijvoorbeeld de brieven, getranscribeerd als bijkomende broncreatie. De vertaling had het doel, om te dienen als weerslag van gebeurtenissen uit het verleden, maar het diende ook om een beter beeld te verkrijgen van de gesprekspartners.

Over briefwisseling schrijft Thompson het volgende neer:

“A second major source is correspondence, and here many people feel they are near the heart of things. It is important, however, to recognise that, although correspondence has the advantage of being contemporary, it is intrinsically the same kind of material as an interview. It is liable to the same kinds of bias. In fact, it is possible that it is liable to an exaggerated bias, because in an interview a good interviewer tries to become as neutral as possible, but very little correspondence is written to a neutral recipient. Again, in using letters I do not think we always consider seriously enough how much the writer is shaping what he is saying to meet the particular recipient, whether it is a political enemy or a political friend, or a lover or perhaps a tax inspector. Clearly in each case a very different letter will be written, even although some of the same facts might be mentioned.”¹²⁵

Thompson gaat hier nog uit van de nood om neutraal te zijn als onderzoeker in een interview, en gelooft dat dit kan. Maar zijn notie over correspondentie is interessant. Men schrijft naar een bepaald publiek, naar een vriendin schrijf je anders dan naar je zus, naar een groep familieleden schrijf je anders dan naar je geliefde, ...

¹²⁵ Thompson, ""Problems of Method in Oral History", " 2.

De brief van ‘Diane’ is niet uit eigen hand, het is een brief van Congolezen gericht aan haar man. De reden waarom ze mij die meegaf was om mijn beeld te helpen vormen, en om haar verhaal kracht bij te zetten. Ook hier is een bepaalde intentie zichtbaar. Voor ‘Diane’ was deze brief een bewijs dat ‘de Congolezen’ hen dankbaar waren voor het gerealiseerde werk en dat zij hun werk daar goed hadden gedaan.

In de keuze van de brieven zit dus een intentionele gerichtheid, net als in mijn transcriptie.

10.4.2. Analyse & verwerking

Alle gesprekken en alle brieven werden getranscribeerd, alles werd in een tekstuele vorm neergeschreven. De gesprekken werden zo goed als letterlijk overgenomen van de geluidsbestanden. De brieven werden overgetypt en een selectie foto’s werd gedigitaliseerd.

Ik heb ervoor gekozen om alle bestanden te transcriberen omwille van twee redenen: de eerste is dat ik de herinneringen wilde analyseren. Voor een grondige analyse van het vertelde was een transcriptie noodzakelijk om gemakkelijker de specifieke verhalen terug te vinden. Een tweede reden is dat een geschreven tekst gewoonweg gemakkelijker hanteerbaar is dan een geluidsbestand. Om bijvoorbeeld op zoek te gaan naar terugkomende thema’s of naar herhalingen, was het aangewezen de tekst integraal over te nemen.

Ik heb hierbij gekozen voor een prozaïsche transcriptie, waarbij de tekst in alineablokken is gestructureerd. Vaak volgen de alineablokken op elkaar als verschillende delen van een lang verhaal, maar zijn ze enkel gescheiden omdat ik de tijd wou aanduiden. Op bepaalde plekken heb ik het aangeduid als een van de gesprekpartners lacht, twijfelt of lang stil was. Wanneer ik aan het woord was heb ik dit bij de meeste transcripties tussen haakjes gezet, bij twee van de drie transcripties van ‘Helena’ heb ik mijn woorden in het vet gezet, omdat ik merkte dat dit bij de verwerking duidelijker een onderscheid maakte. Nieuwe woorden, vertalingen of bepaalde dialectwoorden schrijf ik schuin gedrukt. Ik heb meestal de dialectklanken bewaard in de transcriptie.

De transcriptie is door bovenvermelde redenen reeds een interpretatie van de dialogen die plaatsvonden tussen mijn gesprekspartners en mezelf. Noch de vertelling, noch de transcriptie ervan zijn neutraal, volledig of identiek aan elkaar. De transcriptie is een vertaling naar een ander medium, waarbij de vertaler (ikzelf) tevens een spoor nalaat. De omzetting van mondelinge naar geschreven bron is gebeurd met een doel voor ogen. De vertelling en de

transcriptie dienden voor een historische analyse van betekenisgeving en herinnering, waardoor een integrale transcriptie was dus aangewezen was.¹²⁶

De brieven van ‘Helena’ en ‘Aline’ heb ik ook gedigitaliseerd en uitgeschreven. Dit heb ik gedaan om de analyse ervan te vergemakkelijken. De brieven die ‘Diane’ me heeft gegeven heb ik niet uitgeschreven omdat deze brieven weinig nut hadden voor het onderzoek.

Al die transcripties heb ik in het analyseprogramma Nvivo geïmporteerd. Nvivo is een programma dat onderzoekers toelaat om kwalitatieve data te analyseren. Nadat de transcripties geïmporteerd worden, is het mogelijk de teksten aan zogenaamde *nodes* (*tags*, thema’s) te koppelen. Dit zijn thema’s of onderwerpen aan de hand waarvan de tekst gestructureerd wordt. Nodes kunnen dan later individueel geraadpleegd worden, ze geven dan alle onderling gekoppelde passages weer. Hierdoor kan systematischer per thema geanalyseerd worden. Nvivo biedt ook de mogelijkheid om te zoeken aan de hand van *queries*, dit zijn zoekopdrachten die het mogelijk maken om bepaalde woorden, zinnen of andere referenties op te zoeken.

Ik heb verschillende soorten *nodes* gemaakt. Een aantal zijn **inhoudelijk** van belang en hebben betrekking op thema’s uit het alledaagse leven in Congo, omdat de gesprekken daarover gaan. Zo heb ik de *nodes* ‘over het alledaagse leven in Congo’, ‘Herinneringen aan Congolezen’, ‘over de onafhankelijkheid’, ‘over Congo’ en ‘na Congo’.

De node ‘**over het alledaagse leven in Congo**’ heeft een onderverdeling in subthema’s, in alfabetische volgorde zijn deze:

‘Beleid en koloniale structuur’, ‘communicatie en pers’, ‘cultuur en ontspanning’, ‘geld en financiële zaken’, ‘huistaken en bezigheden’, ‘huwelijk en gezinsleven’, ‘kinderen en onderwijs’, ‘materiële cultuur’, ‘over en weer & onderweg’, ‘religie en geloofsbeleving’, ‘sociaal leven en vriendschappen’, ‘voorbereiding op vertrek’, ‘werken in Congo’ en ‘ziekte en moeilijkheden’.

‘**Herinneringen aan Congolezen**’ heb ik als apart thema genomen omdat ik hier doorheen de gesprekken erg veel belang aan heb gehecht en er veel vragen over heb gesteld. Door die focus heb ik bij dit thema eveneens een aantal subthema’s:

¹²⁶ Bleyen en Van Molle, *Wat is mondelinge geschiedenis?*: 133-38.

‘Apartheid’, ‘Congolees-Afrikaanse ethiek’, ‘évolués’, ‘huispersoneel’, ‘mulatten, ménagères en gemengde huwelijken’, ‘verhalen over Congolezen’, ‘voorbeeldfunctie van de Belgen’, ‘vriendschappelijke contacten met Congolezen’ en ‘werk gerelateerde contacten met Congolezen’.

‘Over de onafhankelijkheid’ is een apart thema omdat veel herinneringen en gelieerd werden aan het thema van de onafhankelijkheid, de snelle dekolonisatie en de vlucht van de Belgen uit Congo. Ik vond het noodzakelijk, gezien de uitdrukkelijke aandacht van de gesprekspartners voor dit thema, om hierover een aparte inhoudelijke *node* aan te maken.

‘Over Congo’ en ‘na Congo’ zijn twee thema’s die van minder belang zijn voor het onderzoek. Sommige passages of herinneringen moesten wel ergens ondergebracht worden. Als de gesprekspartners (nostalgisch) terug keken naar het land Congo (de vegetatie, de schoonheid, de rariteiten ervan, ...) of spraken over hun leven na Congo dan kregen deze herinneringen plaats bij bovenvermelde thema’s.

Op een **analytischer** niveau heb ik volgende *nodes* van elkaar onderscheiden:, ‘over herinneren’, ‘over de groep Belgen in Congo’, ‘discussie’, ‘houding, waarden en normen’ en ‘ideologie, visie en tevredenheid’.

Het thema **‘over herinneren’** gaat over het herinneringsproces en de argumentering van de herinneringen. In dit thema heb ik passages gekoppeld die als voorbeelden kunnen dienen voor de analyse van het herinneringsproces, de fluiditeit van dit proces en van de argumentering van deze herinneringen. Deze *nodes* vloeien vaak in elkaar over, maar ik heb geprobeerd een aantal subthema’s te onderscheiden:

‘Argumentering voor een herinnering’, ‘argumentering aan de hand van een bron’, ‘conflict in herinneringen’, ‘slechte of tegenstrijdige herinnering’ en ‘teleologische verklaring’.

De twee eerste en het laatste subthema zijn manieren die mijn gesprekspartners hebben gebruikt in de argumentering (of soms legitimering) van hun herinneringen, vaak omdat ze zagen dat ik het niet begreep, of soms omdat ze merkten dat ik het er niet mee eens was. Het eerste is algemeen een argumentering, bij de tweede argumenteringsvorm verwijzen ze naar een ‘bron’. Die bron kan een foto zijn, een verslag, ... iets wat hun waarheidsclaim versterkt. De ‘teleologische verklaring’ heb ik erbij gestopt omdat de verhalen van mijn

gesprekspartners vaak hebben geleid tot een onvermijdelijke positionering in het heden. Omdat dit bij alle gesprekken wel eens voorkwam heb ik dit subthema ook toegevoegd. Het derde subthema ‘conflict in herinneringen’ zijn alle passages waarbij ik merk dat onze referentiekaders botsen. Bij de analyse heb ik dit subthema echter ook gevuld met passages waar ik achteraf gezien vraagtekens bij zet. Deze passages zijn vaak gecombineerd met het thema ‘discussie’. De ‘slechte of tegenstrijdige herinnering’ dient als voorbeeld voor herinneringen die verwarrend of tegenstrijdig zijn met andere verhalen of bronnen. Het zijn passages die aanduiden dat herinneringen vaak niet eenduidig zijn.

Verder heb ik in de gesprekken ook de passages aangeduid die gingen **over de groep Belgen in Congo**. Bij dit thema heb ik een aantal subthema’s:

‘Andere Europeanen’, ‘gezinnen in Congo’, ‘idee van een koloniale familie’, ‘visie over kolonialen’, ‘Vlaams-Waalse tegenstellingen’, ‘vrijgezellen in Congo’ en ‘vrouwen in Congo’.

Ik heb dit thema toegevoegd omdat ik in de gesprekken heb gemerkt dat mijn gesprekspartners heel vaak in termen dachten van ‘wij-zij’, waarbij ze de categorie van kolonialen gebruiken als gemeenschap (de wij) ten opzichte van een andere. Deze andere is verschillend doorheen de narratieven en gaat over onder andere de Congolezen, de Belgen in het moederland (die een visie hebben over kolonialen), andere Europeanen in Congo, ... Telkens er verwezen werd naar andere Europeanen heb ik dit gecategoriseerd onder dat subthema. Als er een significante vermelding werd gedaan over ‘gezinnen’, ‘vrijgezellen’ (zowel mannelijke als vrouwelijke) en specifiek ‘vrouwen’ in Congo heb ik deze ondergebracht bij hun respectievelijke subthema’s. Het subthema ‘idee van een koloniale familie’ zijn verwijzingen naar het idee dat kolonialen er vaak op nahouden dat de *familie* in Congo vervangen werd door de gemeenschap kolonialen. In het subthema ‘visie over kolonialen’ vertellen mijn gesprekspartners over hoe ‘de groep kolonialen’ door de jaren heen bekeken en beschreven werd door buitenstaanders. Vooral door de gesprekken met ‘Aline’, maar ook door wat ‘Diane’ me vertelde had, heb ik het subthema Vlaams-Waalse tegenstellingen toegevoegd. Hierin wordt de dichotomie tussen Vlamingen en Walen van passages voorzien.

Op het analytische niveau heb ik ook de *nodes* ‘**discussie**’, ‘**houding, waarden en normen**’ en ‘**ideologie, visie en tevredenheid**’ als thema’s. In het onderdeel discussie heb ik alle

discussies en dialogen gegroepeerd. Als ik een bepaalde houding, een attitude of een manier van denken en handelen detecteerde dan heb ik die passage opgeslagen in het thema ‘houding, waarden en normen’. Als mijn gesprekspartners het hadden over een bepaalde visie, een ideologie of over hoe ze terugkijken naar hun tijd in Congo, heb ik dat gecategoriseerd en gebundeld in het laatste thema.

10.5. De gesprekspartners

Nadat ik voor mezelf had uitgemaakt welke richting ik uit wou met mijn onderzoek binnen de mondelinge geschiedenis, werd ik langs verschillende kanten aan contacten geholpen. Ik heb voor dit onderzoek gesprekken gehad met ‘Helena’, ‘Aline’ en ‘Diane’.

Eerst wil ik ingaan op de selectie van de drie vrouwen, over waarom ik net hen heb gekozen om mee te praten. Ik ga in op mijn perceptie van elke gesprekspartner en de respectievelijke gesprekken met hen, zonder diep in te gaan op de dialogen op zich.

10.5.1. ‘Helena’

Toen ik in de lente van 2013 met mijn grootvader aan het praten was over mijn studie en de vakken die ik daarvoor volgde, was ik aan het schrijven aan mijn bachelorpaper. Hij vertelde me toen dat hijzelf had overwogen naar *de Kongo* te gaan. Hij vertelde me ook dat zijn schoonzus en –broer beide in Congo hadden geleefd en gewerkt. Ik heb begin dit academiejaar gekozen om te schrijven over de herinneringen van vrouwen aan het alledaagse leven in Belgisch-Congo en heb vrij snel besloten om reeds te gaan praten met ‘Helena’. Zij was meteen bereid me te ontvangen voor een gesprek. Op 10 december 2013 kwam ik bij haar thuis aan en de herdenkingsplechtigheid van Nelson Mandela stond op dat moment aan op de televisie. Hierdoor was het eerste gespreksonderwerp al evident: Mandela, een groots figuur, en apartheid, een *kwali*jk fenomeen uit het verleden.

“Want, Jasper, Kongo... dat was een apartheidssysteem he! Laten we daarmee beginnen, want dan verstaan we mekaar beter.”¹²⁷

‘Helena’ herhaalde dit ook later in het gesprek, nadat ze een verhaal had verteld over een Congolees die de kookpotten had gebruikt om de was in te doen. Ze wou hiermee het feit

¹²⁷ ‘Helena’, 131210_H_1-a.

duiden dat de Congolezen anders dachten, en dat het twee verschillende werelden waren. Waarop ik antwoordde dat die werelden wel samen kwamen. ‘Helena’ was opnieuw ongelofelijk duidelijk in haar stelling dat Belgisch-Congo een apartheidssysteem was.¹²⁸

‘Helena’ is een sterke, familiegezinde en vriendelijke *madam*. Zij is geboren in 23/05/1934 als jongste van negen kinderen. Ze trok in augustus 1955 met haar kersverse echtgenoot naar Congo. Ze kwam daar terecht in Ango, in de Oost provincie. Het motief om te vertrekken was om de legerdienst te ontwijken en uit een bepaalde ideologie. Haar man werkte in Ango als dokter. In juli 1958 trokken ze terug naar België voor de vakantie, maar daarna keerden ze niet terug naar Congo. Haar man kreeg een aanbod om een vervanging te doen in Rwanda en daar zijn ze gebleven tot 1962. Na een verblijf van een jaar in Hasselt voor een specialisatie, zijn ze terug gegaan naar Rwanda en daar gebleven tot 1968.

Tijdens het eerste gesprek met ‘Helena’ was ik nog in de veronderstelling een reconstructie van het alledaagse leven in Congo te kunnen maken. De theoretische en methodologische concepten waren nog niet ten volle doorgedrongen. Ik heb me in dit eerste gesprek toegelegd op het ontwikkelen van een tijdslijn van ‘Helena’s’ leven, waarbij ik niet enkel op zoek was naar informatie over de koloniale periode, omdat ik denk dat het leven voorgaande en navolgend op de koloniale periode tevens een invloed hebben op het narratief. Omwille van onze verwantschap werd er in grote mate gefocust op het familiale aspect. Tijdens dit gesprek heb ik me zo afzijdig mogelijk gehouden, zonder waardeoordelen en zonder teveel onderbrekingen. Tijdens en na dit gesprek was ik erg onder de indruk van het vertelde verhaal.

Na, en soms tijdens, het eerste gesprek hebben ‘Helena’ en ik een aantal foto’s bekeken. Zij had vanaf het begin al de fotoboeken bovengehaald. Ik had het fotoboekje mee van mijn moeder. ‘Helena’ gaf me bij het begin van het gesprek ook een naslagboek: ‘*Getuigen Vertellen*’. Een boek met herinneringen aan Congo door de vzw Afriketuigenissen.¹²⁹ ‘Helena’s’ man had aan dit boek meegewerkt door zijn getuigenis te verlenen.

Bij de start van het tweede gesprek stelde ‘Helena’ dat ze erg aan het denken was geslagen. Ze zei me ook dat ze van zichzelf vond dat ze in het voorgaande gesprek uitspraken had

¹²⁸ ‘Helena’, 131210_H_1-b. 57:35-58:00.

¹²⁹ Lucien Hoérée, *Getuigen vertellen: naslagboek* (Afriketuigenissen, 2011).

gedaan die onvoorzichtig of ongenueanceerd waren. Ze had het gevoel heel ‘zwart’ geweest te zijn. ‘Helena’ en ik gingen hier even op in en toen ben ik ook opnieuw beginnen opnemen. ‘Helena’ stelde terecht dat haar herinneringen gevormd zijn:

“Dat <zwart kijken> heeft allerlei redenen denk ik. Om te beginnen dat ik het allemaal nu bekijk met de ogen van nu. En dat dat natuurlijk wel 55, 56, bijna 60 jaar tussen zit. 60 jaar tussen zit. En door de omstandigheden. De eenzaamheid, het verschil met in Antwerpen met een grote familie zitten en daar niet op voorbereid zijn...”¹³⁰

Ze stelt zo dat haar manier van vertellen een bepaald beeld gaf, maar na reflectie en nadenken was ze het niet meer volledig eens met alles wat ze had gezegd. Ik kon op dat moment maar gissen naar wat ze dan precies bedoelde. Dat hebben we ook niet volledig kunnen uitklaren. Hierdoor, en doordat ik al verder stond in mijn onderzoek, verliep het tweede gesprek enigszins anders. We waren beide voorzichtiger en het gesprek moest meer gestuurd worden om antwoord te krijgen. ‘Helena’ vroeg me achteraf of ik het vorige gesprek nog ging gebruiken, gezien zij het nieuwste een veiliger narratief vond om mee te werken. Ik vond het echter het minst interessante, zowel inhoudelijk als procesmatig.

Van mijn grootmoeder, ‘Helena’s zus, ontving ik een aantal brieven van ‘Helena’ uit de beginperiode. Deze heb ik samen met mijn grootmoeder gelezen en ik mag ze van ‘Helena’ ook gebruiken.

Het derde gesprek heeft ons beide goed gedaan. Ik ben begonnen met een uitleg over de richting van het onderzoek en mijn nieuwe focus op de herinneringen, eerder dan op het inhoudelijke. Zij was het met deze keuze eens en ondersteunde dit. We hebben doorheen het gesprek verschillende interessante discussies gehouden.

10.5.2. ‘Aline’

Mijn moeder heeft me ook aan een contactpersoon geholpen, ‘Aline’ is een vriendin en collega in de wereldwinkel. Mijn moeder sprak met veel lof over ‘Aline’, vooral omdat ze alleen naar Congo was getrokken. Dit is voor mijn moeder van groot belang, vooral omdat ze dit in contrast stelt met hoe haar moeder begin 1950 zonder enige inspraak naar Congo was

¹³⁰ ‘Helena’, 140128_H_2. 00:00-02:00.

vertrokken met haar man. Het vertrek van 'Aline' als vrijgezel getuigde volgens haar van een bepaalde avontuurlijkheid, wilskracht en van vrouwelijke kracht. Mij intrigeerde dit verhaal vooral omdat ik in de overtuiging was dat Belgisch-Congo een mannenwereldje was, en dat vrouwen pas na de Tweede Wereldoorlog werden aangemoedigd hun mannen te vergezellen. Ik was ervan overtuigd dat ongehuwde vrouwen enkel in Congo waren als missiezusters. Mijn eerste gesprek met 'Aline' was daarom zowel verrijkend en ontvullend als een confrontatie met de 'fundamenten' waarop ik mijn onderzoek had gebaseerd.

'Aline' leek me bij de eerste ontmoeting een geëngageerde, gedreven vrouw. Zij straalde een aura van zelfstandigheid en gerichtheid uit. 'Aline' is geboren op 9/06/1934 als 3de kind van zeven. Na haar studie regentaat in landbouw- en huishoudkunde trok ze, na een voorbereidende cursus van vier maanden in Antwerpen, in 1956 naar Congo met het vliegtuig. 'Aline' kwam als landbouw- en huishoudregentes terecht in de *Foyer Social* van Bumba, in de evenaarsprovincie. Na twee jaar en drie maanden is 'Aline' naar België gegaan voor het verlof, in de tweede *term* werd ze opnieuw in Bumba gestationeerd. Deze term heeft ze niet afgewerkt omdat ze daar in Bumba huwde in december 1959 met een landmeter die ze daar ontmoette. Hij had op dat moment werk bij de aanleg van de weg tussen Matadi en Leopoldstad, waardoor ze samen naar Songololo in de neder-Congo trokken. Ze zijn samen naar Angola gevlucht in juli 1960 en zijn half juli aangekomen in België.

Het gesprek met 'Aline' vatte snel aan, dit gesprek werd qua aanpak een combinatie van de eerste twee gesprekken met 'Helena'. Ik ben begonnen met een uitleg over het onderzoek naar vrouwen, naar het alledaagse leven en ik heb haar uitgelegd dat haar verhaal afwijkt van hetgeen ik al dacht. Ze verduidelijkte meteen krachtig dat ze niet de enige was:

“Maar het is er een pak hoor! Die als vrijgezel vertrokken zijn... Een serieus pak. Ik werkte dus in een Foyer Sociale. En mijn collega's, de meest waren Walinnen. Dat is een feit. En de chefs waren altijd zo... het is onbeleefd dat ik het zeg, maar van een zekere ouderdom. Degelijke juffrouwen. Het waren allemaal... ik heb er drie gehad in de korte tijd dat ik gewerkt heb, het waren alle drie Walinnen, maar ik schoot daar goed mee op.”¹³¹

¹³¹ 'Aline', 140225_A_1-b: 2:30-3:20.

Bovenstaand citaat duidde meteen op een spanningsveld dat ik nog niet ervaren had, ‘Aline’ zou meermaals doorheen de gesprekken de nadruk leggen op de Vlaams-Waalse tegenstellingen die ze zich herinnerde. Echter, hoe verder in de gesprekken we kwamen, hoe meer het duidelijk werd dat er eigenlijk amper tegenstellingen waren.

Het tweede gesprek zijn we begonnen met een diashow, waarbij ‘Aline’ enkele van haar dia’s over Congo heeft laten zien. Ik mocht van haar ook een aantal brieven meenemen. Brieven die geadresseerd waren aan haar zus, Lieve en haar vriendin Nicole. Een brief van haar man aan zijn familie heb ik ook mogen meenemen en lezen. ‘Aline’ stelde dat ze zelf ook erg aan het snuisteren was geraakt en dit werd erg duidelijk doorheen het tweede gesprek. Ze staafde haar argumenten meermaals met bronfragmenten uit de brieven. Ik had als intro op het gesprek een liedje mee van Harry Belafonte, omdat ze daar in het eerste gesprek over had gesproken. Belafonte’s ‘*Banana Boat*’ zette het herinneringsproces in gang. Het tweede gesprek met ‘Aline’ heb ik als heel open en constructief ervaren, waarbij het gesprek zich leende voor een discussie over bepaalde standpunten en dat alles gezegd kon worden.

Tijdens de analyse, na mijn gesprekken met ‘Aline’, ontdekte ik dat ze voor het onderzoek van Hannah Everaert in 2008-2009¹³² reeds een interview had gegeven. De uitgeschreven versie hiervan vond ik terug in de thesis van H. Everaert. Die bron heeft me een unieke kans geboden de verhalen van ‘Aline’ vanuit een andere invalshoek te bekijken. Ik kon me immers gaan afvragen of ze haar narratief op dezelfde manier structureerde, beargumenteerde en of ze andere accenten legde in ons gesprek.

10.5.3. ‘Diane’

Nadat ik gesprekken had gehad met ‘Helena’ en ‘Aline’ zat ik met het probleem dat mijn onderzoeksgroep amper representatief was. Ik vond het niet genoeg slechts met twee vrouwen te hebben gesproken. Ik had al veel informatie vergaard door de gesprekken met ‘Helena’ en ‘Aline’. Ik wou dat een derde persoon op een andere manier kon bijdragen aan het verhaal. Daardoor ging ik zoek naar een vrouw die langer in Congo was geweest dan ‘Helena’ en ‘Aline’, gezien zij respectievelijk slechts 3 en 4 jaar daar verbleven. Ik had via mijn moeder een kennis in Limburg die me haar memoires al eens had doorgestuurd, zij was in Congo

¹³² Hannah Everaert, "Cherchez la Femme dans la Colonie: een historische studie over Belgische vrouwen in Congo, tijdens de koloniale periode," (2008).

verbleven van 1950 tot 1960. Een scoutsvriendin vertelde me dat haar groottante, die bij mij om de hoek woont, zeer lang in Congo had gewoond. ‘Diane’, deze assertieve francofone dame ontving me hartelijk begin april voor een eerste gesprek.

‘Diane’ is een heel vlotte verteller, ze vertelt zonder schaamte of schroom. Ik heb wel ervaren dat het moeilijker was om te praten over lastige thema’s en ik heb weinig tot geen discussies gehad zoals bij ‘Helena’ en ‘Aline’. ‘Diane’ vertelde en argumenteerde wel en probeerde me eveneens van haar standpunt te overtuigen, het leidde echter minder tot een discussie of dialoog. ‘Diane’ is een francofone Vlaamse en ze spreekt voornamelijk Frans. Hierdoor ontstond er met momenten een spraak- of begrip- probleem van beide kanten.

‘Diane’ is geboren op 9 februari 1923, ze heeft geen hogere studies gedaan en is in 1942 getrouwd. Haar man heeft zijn studie als Labo-ingenieur afgewerkt in Gent en werd aangemoedigd als onderzoeker naar Congo te gaan. In 1947 vertrokken ze naar Congo met een onderzoeksorganisatie, de INEAC (*Institut National pour l'Etude Agronomique du Congo Belge*). Ze verbleven eerst voor acht maanden in Mulungu. Daarna voor acht jaar in een post in Lubarica en de laatste vijf jaren verbleven ze in Kibangula. Deze drie posten van de INEAC lagen in de Kivu-provincie, nabij Bukavu. ‘Diane’ vluchtte met de kinderen in de zomer van 1960, haar man volgde later.

Bij ‘Diane’ was het eerste gesprek een kennismaking, waarbij we sterk zijn afgeweken van de eerste vragen en door tijdgebrek het gesprek moesten stilleggen. Het tweede gesprek zorgde ervoor dat ik dan toch alle thema’s en onderwerpen kon bevragen. Ik had me heel open opgesteld, ik heb de herinneringen op me laten afkomen. Deze werkwijze had gewerkt bij ‘Helena’ en ‘Aline’, en ik wou graag een gelijkaardig resultaat bekomen.

Van ‘Diane’ kreeg ik een reeks foto’s mee en een aantal brieven die ze had teruggevonden, gericht aan haar man uit naam van een aantal Congolezen.

10.6. De waarde van het geheugen

Zoals in het theoretisch kader werd verduidelijkt zijn herinneren en het geheugen dynamische processen. Er is bij het proces van herinneren geen sprake van een organische herinnering aan een gebeurtenis, die zomaar voor het rapen ligt voor de verteller. Er is ook niet slechts één herinnering aan een gebeurtenis, maar er kunnen er meerdere bestaan. Herinneringen zijn aldus noch fantasie, noch objectief bewijsmateriaal, maar ze bieden wel een houvast. Het

geheugen organiseert het verleden om leven in het heden mogelijk te maken. Het geheugen heeft niet tot doel om het verleden op te bergen zoals het was, maar werkt constant en transformeert. Het geheugen vervormt het verleden in functie van het heden. Tonkin argumenteert hierbij dat ‘het verleden’ niet slechts een middel is om een bepaalde aanspraak te ondersteunen, het gaat binnen in het geheugen op verschillende manieren en helpt het ondersteunen. Elk individu is geboren met de vaardigheid te herinneren en herinneringen te kunnen organiseren.¹³³

Het bovenstaande maakt herinneringen niet onbruikbaar of irrelevant voor onderzoek, integendeel zelfs! Herinneringen zijn een bepaalde geleefde of beleefde waarheid die wordt verteld binnen een bepaalde context en binnen een bepaald narratief. Herinneringen en het geheugen vertellen veel over het individu en over hoe die zichzelf ziet.

Het geheugen en herinneringen zijn echter om bovenstaande redenen niet feilloos en niet altijd congruent. Herinneringen kunnen elkaar tegenspreken, kunnen vervormd worden of er worden zaken weggelaten. Bepaalde herinneringen of *triggers* kunnen ook andere herinneringen opwekken en aldus het verhaal anders vormgeven. Al deze kenmerken bieden ook informatie over de manier waarop een individu zich iets herinnert.

10.6.1. Het vervormende karakter van het geheugen

Het herinneren vindt plaats op een bepaald moment. Dit moment is voor dit onderzoek over gebeurtenissen van 50-60 jaar geleden. De gesprekspartners hebben dus tijd gehad om hun verhaal te vertellen, een andere visie op te bouwen, erover te praten, ... Al deze factoren hebben een invloed op het narratief dat de gesprekspartners dan aanbieden op het moment van dit onderzoek. Nieuwe ervaringen worden geïncorporeerd, onplezierige ervaringen worden vergeten, er wordt gestreefd naar het vertellen van een coherent verhaal en er is een drang te synthetiseren.¹³⁴ Dit alles wordt ook gestuurd door de vraagstelling van de onderzoeker, de omstandigheden en de reacties van de onderzoeker.

Een voorbeeld van zo een vervorming van de herinnering en van de incorporatie van latere kennis is het verhaal dat alle drie mijn gesprekspartners me gaven over de onafhankelijkheid

¹³³ Tonkin, *Narrating our pasts: the social construction of oral history*: 1-17.

¹³⁴ Dembour, *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection*: 114-15.

van Congo. Dit verhaal wordt verteld vanuit de huidige kennis en de huidige positie van de gesprekspartners. De visie die ze uiteenzetten incorporeert de gehele geschiedenis van de dekolonisatie, de chaos die daaruit is voortgevloeid en waarschijnlijk ook de miserabele omstandigheden van de democratische republiek Congo. Maar tevens de algemeen aanvaarde publieke opinie over de onafhankelijkheid van Congo, namelijk dat het land er niet klaar voor was, dat er amper opgeleide Congolezen waren en dat de onafhankelijkheid te snel is gegaan.

“J: Hoe sta je ten opzichte van de onafhankelijkheid?”

A: pff, zeer slecht voorbereid. Zeer zeer slecht. En door omstandigheden, wereldgebeurtenissen en weet ik veel, en bemoeiingen van weet ik veel overal, alles speelt mee. Is daar veel te veel druk op gekomen. En dan moest het zo rap mogelijk moest België ervan af zijn. Met alle gevolgen van dien. Er waren nog geen universitairers. Ik zal nu niet zeggen dat dat levensnoodzakelijk is. Maar er moeten toch gevormde mensen zijn?”¹³⁵

“D: België heeft niet goed gedaan met die onafhankelijkheid. Ze hebben dat te snel willen geven. De Belgen hebben daar goed werk gedaan ze...”¹³⁶

“H: Dat was verschieten van alles, dat toch wel he. En dan de... Het besef dat het bij ons niet goed gebeurd was... Dat er te weinig mensen waren met een hoge stiel enzo.”¹³⁷

“A: Maar er was nog niemand afgestudeerd... Nog niemand. En hoeveel er naar België gestuurd waren voor hogere studies, ik weet het niet. <...> maar ja, nee, wij voelden dat ginder wel aan. Ze zijn er gewoon niet klaar voor.”¹³⁸

Deze herinneringen zijn niet uitsluitend persoonlijk, ze zijn deels bepaald door de publieke opinie over de onafhankelijkheid van Congo. Ze zijn binnen het narratief van mijn

¹³⁵ 'Aline', 140321_A_2-b. 52:18-53:00.

¹³⁶ 'Diane', 140415_D_2: 29:00-29:30.

¹³⁷ 'Helena', 140327_H_3. 2u11:00-2u12:00.

¹³⁸ 'Aline', 140321_A_2-b: 54:30-55:20.

gesprekspartners ook een kritiek op het Belgisch beleid met betrekking tot de onafhankelijkheid van Congo. En aldus dus ook op het vroegtijdig, gedwongen vertrek van de meeste Belgen in 1960.

Ian Hunter beschrijft ook een vervorming van herinneringen:

“Characteristics originally noticed as dominant... have become sharpened and accentuated in being recalled until the building, object or person – as recalled – is but a caricature which is much larger, more gloomy or more colourful than the original ever was. On being seen again, the original is now almost or completely unrecognisable”¹³⁹

Herinneringen zijn vervormd doordat enkel de dominante karakteristieken van de herinnering en het verhaal onthouden worden, de rest wordt vergeten. Zo ontstaat een karikaturaal beeld van het verleden. Ieder persoon heeft ook een aantal favoriete verhalen over een bepaald onderwerp, omdat ze een bepaalde waarde bevatten voor de verteller, of omdat ze hun mening kracht bij zetten.

Een voorbeeld van zo een favoriet verhaal is onder andere het verhaal van ‘Aline’ toen ze de koloniale school had beëindigd en beslist had naar Congo te vertrekken. Haar vader had paters uitgenodigd om te praten over de gevaren van zo’n koloniaal avontuur. ‘Aline’ vertelde dit verhaal in één van onze gesprekken. Ze deed dit ook in het gesprek met H. Everaert, met wie ze een dialoog had op 11/02/2009. Op de vraag of ze het moeilijk had te vertrekken antwoordde ze bij mij dit:

“A: ... Maar ik was wel gek van mijn vader. Die moest ik ook verlaten... Maar dat gaat, ge zijt tenslotte de 20 al voorbij. Ik was 22 dat is toch al behoorlijk. Ik had er absoluut geen moeite mee en mijn vader heeft zich ook nooit verzet daartegen. Hij heeft wel, hij had vrienden scheutisten, paters, en hij heeft er wel... 2 van zijn vrienden zijn bij ons thuis gekomen. En één van hen heeft, ik moet nog altijd lachen met één van die paters. Hij was nooit in Congo geweest!, hij was in Zuid-Amerika geweest, daar hadden ze ook een missie. En hij was dus alle negatieve dingen die me konden overkomen in Congo, in de bloemetjes aan het zetten. En ik weet nog heel goed, dat

¹³⁹ In: Dembour, *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection*: 117.

als hij gedaan had met zijne preek: 'en toch ga ik naar Congo gaan!' zei ik. Dat is ook in mijn hoofd gebleven. Dus ik wou gaan...''¹⁴⁰

"H: Uw familie die vond het niet erg?

A: Nee, daar is niet tegen geprotesteerd. Mijn vader heeft mij wel proberen schrik aan jagen door vrienden in Scheut [de paters-Scheutisten, HE] uit te nodigen om te komen vertellen over Congo. Er was een pater die alle mogelijke slechte dingen vertelde die een jong meisje zou kunnen tegenkomen in Congo. Toen hij zijn verhaal beëindigde zei ik: 'Ik ga toch.'''¹⁴¹

De herinnering is niet 100% dezelfde, maar is wel heel gelijkaardig. Het punt dat 'Aline' wil maken, haar vastberadenheid om te gaan, maakt ze duidelijk in beide gesprekken.

Deze vorm van herinneren, waarbij een karikuraal beeld van het verleden wordt geconstrueerd, is heel gebruikelijk. Het zijn symbolische evenementen uit het leven van de ondervraagde personen. Ze maken aan de hand van deze symbolische verhalen hun argument.

Dit brengt me tot wat Dembour *'the pursuit of coherence'* noemt.¹⁴² Binnen een narratief dat wordt geboden door een verteller wordt getracht dit verhaal coherent en aaneensluitend weer te geven. Het verhaal en de herinneringen worden hierdoor met momenten ook vervormd. In een dialoog worden de herinneringen echter ook sterk gestuurd door de onderzoeker, doordat die begint met het verduidelijken van het onderwerp en van de vragen. Waardoor al meteen een selectie wordt gemaakt voor het te vertellen verhaal.

Ik heb gemerkt dat dit heel verschillend kan zijn bij verschillende gesprekspartners. 'Helena' vertelde bijvoorbeeld niet zo graag en vlot over zichzelf in Congo, omdat ze vond dat ze daar maar weinig gedaan had dat het vertellen waard was. Hierdoor koppelde ze meer terug naar wat ik verwachtte. Ze heeft bijvoorbeeld ook vaak verwezen naar anderen die me beter van een antwoord zouden kunnen voorzien. Zoals haar broer, die ook in Congo had gewerkt en

¹⁴⁰ 'Aline', 140321_A_2-b: 04:00-05:12

¹⁴¹ Everaert, "Cherchez la Femme dans la Colonie: een historische studie over Belgische vrouwen in Congo, tijdens de koloniale periode," 134.

¹⁴² Dembour, *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection*: 117-18.

gewoond, haar overleden echtgenoot en ze verwees ook naar 'Aline' (nadat ik haar verteld had over 'Aline's verhaal).

'Diane' aan de andere kant was al beginnen vertellen voordat ik uitgelegd had waarover ik precies een verhaal wou. De coherentie was met momenten echter voor mij zoek, omwille van een aantal redenen. Het verhaal was mogelijk coherent voor de vertellers zelf, maar voor mij onduidelijk omdat ik niet dezelfde begrippen en kennis had die ze vaak veronderstelden. Daarnaast volgden de verhaallijnen vaak herinneringen die voor de vertellers logisch op elkaar volgden, maar bij mij werden ervaren als losse herinneringen. Ik heb wel kunnen merken dat de vertellers dan terugkwamen op het eerste thema in een cirkelbeweging, waardoor er wel duidelijkheid ontstond. Kopijn beschrijft dat deze manier van vertellen veel voorkomt, en dat dit vaak pas duidelijk wordt na het herbeluisteren van het gesprek.¹⁴³

10.6.2. Tegenstrijdigheden in de herinneringen

Soms faalt ons geheugen bij de vertelling, of soms wordt het omgevormd om een bepaald argument te maken. Ik heb niet vaak de mogelijkheid gehad om zulk falen of omvormen bloot te leggen of waar te nemen. Soms was ik echter wel in de mogelijkheid om zoiets aan te tonen. Hiervoor is echter steeds een ander 'bewijsstuk' nodig: een foto, een brief of een ander gesprek.

Kleine voorbeelden hiervan vond ik bijvoorbeeld bij 'Diane', die me foto's aan het tonen was van de woonst in Mulungu, om haar verhaal over die eerste woning kracht bij te zetten. Op de achterkant van de foto stond 'Lubarica'. Nadat ik dit gezegd had, was ze even verward en erna kwam de herinnering terug en ging ze op zoek naar een andere foto van het huis in Mulungu.¹⁴⁴

'Helena' vertelde in het eerste gesprek aan het begin dat ze na een aantal maanden in Rwanda de keuze hadden gekregen of ze in Rwanda wilden blijven, of terug wilden naar Ango. In het begin van het gesprek zei ze:

¹⁴³ Kopijn, "The oral history interview in a cross-cultural setting," 145-56.

¹⁴⁴ 'Diane', *140404_D_1*. 30:20-31:20.

“Eigenlijk voor de mensen gingen we liever terug naar de Congo. Maar voor het klimaat niet he, en voor de beschikbaarheid van eventuele scholen enzo was dat beter. En dan zijn we in Rwanda gebleven.”¹⁴⁵

Later in het gesprek, en doorheen de volgende gesprekken maakte ze duidelijk dat het gezelschap in Congo (de Belgen) geen vrolijke groep was. Ze stelt onder andere dat het gezelschap in Rwanda beter was op het gebied van jolijt en vriendschap. Vooral omdat er meer gelijkgezinden waren, van eenzelfde leeftijd die in een gelijkaardige gezinssituatie vertoefden. In Congo was dat niet zo, daar voelde ze een groot isolement.¹⁴⁶

‘Aline’ vertelde in ons eerste gesprek het verhaal dat ze in Leopoldstad werd opgewacht door twee kozijns, die haar naar een onbekende oom brachten bij wie ze een week is verbleven. Dat was de eerste week in Congo en ‘Aline’ sprak van een geluk dat ze ineens familie had gevonden daar.¹⁴⁷ In het tweede gesprek, nadat ze een hele hoop brieven had gelezen, kwam ze gedeeltelijk terug op haar verhaal:

“A: Hoe ik dus ontvangen ben. Eerst in Leopoldstad, door een oom die ik niet eens kende. Ma ge kent dat he, de familie?”

J: ja, ineens dat er twee neven stonden...

A: ja ik dacht dat het twee neven waren, maar op de brief zie ik dat het mijn oom zelf was die op de luchthaven stond. Maar dat maakt niet uit, ik heb de neven leren kennen want ik ben een weekend bij hun, buiten Leopoldstad, meegemaakt.”¹⁴⁸

Het was maar een kleine nuance, een klein stukje herinnering dat ze verkeerd had onthouden.

Wat ik met deze anekdotes wil aantonen is niet dat mijn gesprekspartners moedwillig fouten maken, of dat ze achterhouden. Ik wil ook niet aantonen dat de éne herinnering correcter is

¹⁴⁵ 'Helena', 131210_H_1-a: 1u15:00- 1u15:30.

¹⁴⁶ 'Helena', 131210_H_1-b: 28:00-31:00.

¹⁴⁷ 'Aline', 140225_A_1-b: 2u10:20-2u12:00.

¹⁴⁸ 'Aline', 140321_A_2-a. 4:00-4:45.

dan de andere. Wat ik wel wil aantonen is dat herinneringen niet altijd rechtlijnig zijn en dat het geheugen het soms kan laten afweten of tekort komt.

10.6.3. Verzwijgen en vergeten

Binnen het herinneringsproces hoort ook het deel vergeten en verzwijgen. Fabian probeert ‘*the act of forgetting*’ op te nemen in het herinneringswerk. Fabian stelt dat het proces van herinneren bestaat uit zowel herinneren en vergeten. Hij stelt dat ‘vergeten’ werkt zoals geheimhouden: vergeten omvat niet noodzakelijk enkel de ongekeerde herinneringen, maar ook de informatie die op een bepaalde manier wordt gecommuniceerd.¹⁴⁹ Het geheugen organiseert het verleden om dienst te doen in het heden. Herinneringen die niet relevant worden geacht, kunnen vergeten worden. Deze herinneringen kunnen ook snel terug ‘gevonden’ worden als ze getriggerd worden. Dit kan doordat de éne herinnering een volgende opwekt, of door ander bronmateriaal (zoals foto’s, filmpjes, ...) of door vragen van de gesprekspartner (de onderzoeker).

Daarnaast kan er ook een deel geheimhouding zijn. Dit is volgens Fabian een bepaalde vorm van communicatie. Geheimen zijn niet ongekeerd, ze zijn gekend maar worden in een bepaalde unieke manier gecommuniceerd. Volgens Fabian komen zowel vergeten als geheimhouden, naast herinneren, in het herinneringsproces naar boven en kunnen ze gededuceerd worden.

Dit vergeten kan te wijten zijn aan veel verschillende factoren. Bijvoorbeeld dat men enkel wil focussen op de leuke anekdotes en de onplezierige ervaringen wil vergeten. Banale herinneringen worden sneller vergeten dan plezierige¹⁵⁰ of net catastrofale. ‘Aline’ en ‘Diane’ konden me in geuren en kleuren vertellen over hoe ze zijn moeten vluchten uit Congo. Deze gedwongen uitzetting was voldoende catastrofaal, en een groot breukmoment, om na vele jaren nog levendig herinnerd te worden. Mits de vervorming, zoals hierboven besproken.

10.7. Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik getracht om alle randvoorwaarden en omstandigheden te bespreken die een invloed hebben gehad op de dialogen.

¹⁴⁹ Fabian, "Forgetful Remembering: A Colonial Life in the Congo," 489-91.

¹⁵⁰ Ibid.

In eerste instantie stond ik stil bij mijn eigen vooronderstellingen, vooroordelen en theses. Verder heb ik mijn verwachtingen onder de loep genomen en heb ik reflexief mijn argumentatie beschreven. De omstandigheden en voorwaarden van de dialoog, zoals de keuze van het onderwerp, de verwantschap met de gesprekspartners, de voorwaarde van anonimiteit, de tijd en plaats van de interviews, de opname van de gesprekken en mijn eigen houding werden daarna besproken.

Ik stond stil bij de broncreatie en de verwerking ervan, alsook bij de gesprekspartners afzonderlijk en tezamen. Ten slotte werd ook de waarde van het geheugen onderzocht en theoretisch onderbouwd. In dat laatste deel stond ik stil bij het vervormende karakter van het geheugen, de tegenstrijdigheden die opkwamen in de herinneringen en de processen van verzwijgen en vergeten.

Dit hoofdstuk was een reflexieve benadering van de evolutie en voorwaarden van mijn onderzoek. Deze hebben allemaal een invloed gehad in de uiteindelijke verwerking en zijn daarom van belang voor de lezer om te verstaan hoe ik kom tot de conclusies die ik trek. Ze zijn alle deel van het referentiekader van waaruit ik denk en handel, of heb gehandeld.

11. Mijn verhaal en hun reactie

Ik refereer hier opnieuw naar wat ik bij het begin van dit deel heb geciteerd van Dembour:

“What I would say, however, is that it is important to be open to a dialogue and to the idea that there is no definite truth to be found so that one must remain in an attitude of quest and doubt”¹⁵¹

In dit hoofdstuk ga ik precies dat doen. Naar analogie van Dembour schrijf ik in onderstaande analyse *mijn verhaal* en *hun reactie*. Ik beschrijf en onderbouw de vooronderstellingen en vooroordelen die ik had bij het begin, en gedurende, de gesprekken met mijn gesprekspartners, telkens eerst bij elk specifiek onderwerp. Hierbij beschrijf ik dus mijn verhaal, het narratief of de herinnering die ik had geconstrueerd over de diverse onderwerpen. Daarna stel ik deze geconstrueerde herinnering in contrast met de herinneringen die mijn gesprekspartners over die onderwerpen hadden, als reactie op mijn vragen in de gesprekken.

¹⁵¹ Dembour, *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection*: 206.

Vandaar dat ik dat hun reactie noem. Ten slotte volgt na elk onderwerp nog een terugkoppeling waarbij ik mijn eigen herinnering nuanceer, bijstel of bekrachtig.

De onderwerpen die ik bespreek zijn: het veronderstelde schuldgevoel dat ex-kolonialen (11.1) volgens mij moeten hebben ten opzichte van de koloniale periode en de Congolezen, de idee van een geünificeerde en homogene koloniale gemeenschap (11.2), de idee van een institutionalisering van het Europese kerngezin in de kolonie en de daarbij horende ‘komst’ van de vrouw en het gezin in de kolonie (11.3), het veronderstelde betrekkelijke welvaartsniveau van Belgen in de kolonie en ten slotte de vraag hoe de hoge mate aan segregatie tussen Belgen en Congolezen (in de persoonlijke sfeer) wordt herinnerd (11.4).

De open dialoog die gevoerd werd, rekening houdend met alle verschillende omstandigheden en beïnvloedende factoren zorgde ervoor dat er een contrasteren van ideeën en herinneringen kon plaatsvinden. Dit contrast stelde me een in staat op zoek te gaan naar de gewenste consensus, of beter naar de gewenste verruiming van mijn denkkader.

11.1. Schuldgevoel over hun koloniale ervaring

Zoals vermeld was ik in de veronderstelling dat ex-kolonialen een bepaald schuldgevoel hadden, omwille van hun medewerking aan een systeem dat door ‘de publieke opinie’ nu als een kwalijk fenomeen wordt gezien. Een schuldgevoel omwille van de oneerlijke en ongelijke behandeling van de Congolezen, die gebaseerd was op een racistische logica.

Ik was in de veronderstelling dat de collectieve invloeden, die ik besprak in deel III, eenzelfde invloed hadden nagelaten op mijn gesprekspartners. Zoals bijvoorbeeld de invloed van literaire of wetenschappelijke antikoloniale werken. Ik was me echter wel bewust van de mogelijkheid dat dit niet het geval was. Onder andere Dembour benadrukt doorheen ‘*Recalling the Belgian Congo*’ dat het schuldgevoel bij haar gesprekspartners niet aanwezig was. Deze gesprekken vonden echter plaats in de loop van de jaren 1980, drie decennia geleden.

Tijdens de gesprekken kwam mijn vooronderstelling vaak bovendrijven. Ik heb deze niet altijd geuit, maar soms werd er expliciet over gepraat. De vrouwen hadden echter geen schuldgevoel om de redenen die ik opgaf. Hun reactie op mijn vragen hierover, of op mijn vooronderstellingen met betrekking tot dit schuldgevoel, omvatte een bepaalde argumentering die ik hieronder analyseer.

11.1.1. Gesprekken over schuld, racisme en ongelijkheid

Met 'Aline' had ik een gesprek over het huispersoneel en (vriendschappelijke) contacten met Congolezen. Ze stelde dat contacten in Congo moeilijker waren dan bijvoorbeeld erna in Marokko, of tijdens haar stage in de *Amical* te Antwerpen. Bij de vraag of ze wel betere en vlottere contacten had gewild in Congo, achteraf bekeken, antwoordde ze dit:

"J: en had je dat (meer vriendschappelijk contact met Congolezen) gewild?"

A: In Congo was ik daar waarschijnlijk niet rijp voor. Maar in Marokko ging dat vanzelf. Omdat die mensen al een andere cultuur hadden he. Die ja... <pauze>

Ja da's allemaal moeilijk zo, zo ver terugkijken. En hoe zag ik dat dan toen?

Ik kan er nog altijd niet goed tegen als er teveel kritiek is over wat de Belgen daar allemaal zouden mispeuterd hebben.

J: Wat bedoel je?

A: Akkoord er zijn verkeerde dingen, en in den tijd van Leopold II dat moet nog altijd helemaal uitgemaakt worden door de geschiedenis. Of dat wel allemaal correct is, of daar veel leugens inzitten of hoe zit het? Geschiedenis is nooit objectief he. Ja maar, ik heb.. Govert, mijne kleinzoon heb ik hem er al van gegeven he. Ik zeg van Govert, alstublieft he... Dat zit bij hem ook al in zijn hoofd... dat hem maar bij Arabië blijft. Maar ale, soit. Maar euhm, dat is een teer punt... Ik weet niet hoe dat komt."¹⁵²

De sfeer van het gesprek veranderde en 'Aline' verduidelijkte het gevoel van oneerlijkheid waarmee ze hier bejegend werd, omwille van haar koloniale verleden. 'Aline' vertelde daarna het verhaal van de auteur Jef Geeraerts en de gangreen-cyclus want deze boeken stelden de kolonialen alleszins niet in een positief daglicht. Ons gesprek leidde tot de conclusie dat de beeldvorming over kolonialen sterk beïnvloed was geweest, maar dat dit beeld niet juist was volgens 'Aline'. Zij had bijvoorbeeld geen weet van kolonialen die de *chicotte* nog gebruikten, zoals Geeraerts beschrijft in zijn boek. Ze legde een belangrijke rol weg voor 'de geschiedenis' in het onderzoeken van de waarheid achter de feiten. Daarover hadden we in het tweede gesprek nogmaals een dialoog:

¹⁵² 'Aline', 140225_A_1-b: 2u18:00-2u19:00.

“A: Ik zit nu een boek te lezen. Ik weet niet of ge die, het is allemaal geschiedenis. Maar de geschiedenis is niet te betrouwen. Daar is ook mee gesjoemeld.

J: Ah tuurlijk, het is een representatie van he. Het is wat je wil dat anderen lezen of horen. En dat ga je gaan schrijven, dus op zich is dat altijd gekleurd. Gekleurd met een bepaalde visie. Dus bijvoorbeeld de geschiedenis, zoals die in de 19de of in de 20ste eeuw werd beschreven is een bepaalde manier van hoe we willen dat mensen denken van wat er in het verleden is gebeurd.

A: Maar dat boek gaat over de paus, Borgia, in Rome. oeioei, ge kunt niks ergs uitvinden of het is daar al gebeurd. O je, en daar is veel vervalst, hetgeen ze nu ook doen met de geschiedenis van Congo. Die is ook compleet vervalst.

J: Over wat heb je het dan?

A: Over rapporten die dus gemaakt geweest zijn. Ik denk nog niet dat <de Belgen al hadden overgenomen>, daarbij ik de waarheid zal nooit bovenkomen. Over wat er in de tijd van het, laat ons zeggen, protectoraat of het eigendom van Leopold II. Wat daar exact gebeurd is. Het is begonnen met eigenlijk een zwartmaken van Leopold II door de Engelsen. Omdat ze nijdig waren, omdat die onnozele Belgskes.... En dan later, de Belgen hebben het ook moeten weten. Want nochtans België heeft dat eerst geweigerd om dat te aanvaarden he.

J: En onder internationale druk is dat.

A: En zo ja. Daarbij ja, ge blijft het nog altijd overal zien. Wat gebeurt er daar nu niet allemaal in ginder. In de Krim. Onvoorstelbaar he. Dus eigenlijk leren ze niks van de geschiedenis he.”¹⁵³

‘Aline’ gaat uit van het feit dat ‘de geschiedenis’ niet eerlijk en objectief omgaat met het koloniale verleden. Omdat het niet strookt met haar empirische waarneming ervan. Ze is gepikeerd over de manier waarop anderen omgaan met de geschiedenis van Belgisch-Congo en wat ‘de publieke opinie’ ervan denkt. Vooral ook omdat deze een focus legt op de negatieve aspecten van de koloniale periode en net als ik dat doe op het gevoel van schuld. Zij

¹⁵³ 'Aline', 140321_A_2-b: 38:00-40:10.

heeft echter een heel andere herinnering aan haar koloniale periode. En hoewel ze beweert ‘het’ nu anders aan te pakken, zonder te kunnen verduidelijken hoe precies, wil ze wel de focus leggen op de goede intenties en handelingen van Belgen in de kolonie.¹⁵⁴ De herinnering die zij eraan overhoudt. Onderstaand gesprek verduidelijkt haar visie hierover:

“J: Ik merkte ook op dat je een beetje geambeteerd of geprikkeld was over de reacties van mensen in België op kolonisatie, of heb ik dat foutief geïnterpreteerd?”

A: Het was, ik heb onlangs een reactie van een mevrouw gehad. Waarvan ik dacht ‘maar hoe is dat nu toch in godsnaam mogelijk?’ ofwel, en ik ben nochtans niet zo overgevoelig. Als ik zei dat ik in de Foyer gewerkt had, ‘o ja in een Foyer’... Ge kunt dat op verschillende manieren zeggen en dan dacht ik ‘ja, dat is weer iemand die vindt, die jonge dames gingen zich gewoon wat amuseren en een echtgenoot gaan zoeken’

J: En is dat wat het beeld daarover was?

A: Ik denk het, ik heb het haar niet gevraagd. Maar dat zat mij toch dwars. Ik vind... Moet ze daar nu over oordelen? Ze was ook ex-koloniaal. Getrouwd ja. Ze is met haar man meegegaan. Maar het is niet omdat ik alleen gegaan ben dat dat minder goed is. Ze heeft alleen maar dat gezegd he... maar het is de manier waarop.

J: Ja ik begrijp wat je bedoelt.

A: En ik vind dat wij toch ons best gedaan hebben. Ja iedereen die daar in Congo was, die het goed meende heeft zijn best gedaan. En als daar nu weinig van overschiet, ja.. Moeten wij daar dan zoveel schuldgevoelens over hebben?

Er zijn twee soorten zwarten als ik zo hoor van als er mensen naar Congo gaan, terug gaan. Er zijn... Dat er heel wat zijn, die de koloniale tijd nog gekend hebben, hebben daar heimwee naar. Alles was geregeld. Alles draaide min of meer rond. En nu is het allemaal vierkant. Ja, ze moeten er wel nekeer doorkomen maar hoe lang gaat dat nog

¹⁵⁴ Ibid., 1u24:10-1u25:38.

duren he. Plus Congo is een verschrikkelijk groot land. Met zo veel verschillende rassen en clans enzo. Dat zal altijd moeite zijn."¹⁵⁵

'Aline' stelt hierboven dat ze vindt van zichzelf en *iedereen die het goed meende* dat ze hun best gedaan hebben. Ik betwist dit niet en geloof graag dat, binnen de dominante ideologie van de jaren '50, dit inderdaad het geval was. Dat vele Belgen met de beste van hun bedoelingen in Belgisch-Congo een ideologie nastreefden.

Ik betwist echter wel de redenen waarover schuldgevoelens zouden bestaan. 'Aline' stelt dat ze voortkomen uit het feit dat Congo nu *vierkant draait*. Ik denk dat, hoewel haar opmerking over de staat van het land niet ongefundeerd is, het eerder ook gaat over de ongelijke behandeling van Congolezen, en de paternalistische houding van de Belgen en het beleid. Daar gaat 'Aline' dan weer niet op in. Omdat ze dit mogelijks niet als een probleem ervaart.

In het laatste gesprek met 'Helena' vroeg ik haar wat ze bedoelde als ze zei dat ze het nu anders zou aanpakken. Omdat 'Helena' dit al meerdere malen had gesteld. Ze zei dat ze het meer zou aanpakken zoals haar dochter het heeft aangepakt toen ze in Conakry en Bamako aan ontwikkelingssamenwerking en vrijwilligerswerk deed. 'Helena' stelde dat ze het meer zou aanpakken, maar dat ze daar in haar tijd in Congo en Rwanda niet bij stilstond. Dat was niet eigen aan haar generatie.¹⁵⁶

Ik was op zoek naar een narratief van 'Helena' waarin ze erkende dat het kolonialisme niet goed zat, omdat ik voelde dat ze het daar enigszins mee eens was. Maar ze was hier amper concreet over. Verder in de discussie vroeg ik het haar rechtuit en suggestief, met mijn waardeoordeel geplakt op de term kolonialisme:

"J: Ik wil weten hoe dat jij de manier waarop kolonisatie wordt beschreven, dus als een kwaad fenomeen...

H: Een gedeeltelijk kwaad fenomeen

J: Een gedeeltelijk kwaad fenomeen. Hoe dat je daar tegenover staat...

¹⁵⁵ Ibid., 44:07-47:08.

¹⁵⁶ 'Helena', 140327_H_3: 2u05:00-2u12:00.

H: Ik denk dat dat voor sommige aspecten juist is. Het is niet begonnen als liefdadigheid. Al de kolonies, niet alleen bij ons, maar ook in die andere landen dat is zo een moment dat elke machthebber in Europa ergens zijn speeltuin wilde hebben. Dat gaf aanzien... Dat gaf aanzien he.

J: Maar je vindt het wel maar gedeeltelijk. Ik ben het ermee eens hoor, daar niet van, maar...

H: Ik ben het er niet mee eens, maar het is wat dat het is. Er zijn dingens in de geschiedenis die zijn wat ze zijn he.

J: Ja, ik ben te veel aan het vissen.

H: Maar ja, je wilt hebben dat ik daar 200% slecht gevonden heb. Natuurlijk vond ik dat slecht.

J: Neeneeneen, want ik vind dat zelf ook niet.

H: Het is een ding van de geest van de tijd van toen.

J: En eigenlijk wil ik gewoon dat horen.

H: Nee, je wil nog iets horen!

J: Awel, of dat je vindt dat je daar zelf... Wat jullie aandeel daarin is geweest en of je van mening bent veranderd of daar nog steeds achter staat?

H: Dat heb ik toch allemaal gezegd daarjuist?

J: Ja, ongeveer.

H: Jaja, dat de kolonisatie begonnen is... Dat is dus hetgeen dat ik zeg, alle monarchen wilden in die periode, dat gaf aanzien. Dus het is wat het is. Dat we ervoor gegaan zijn, ik denk dat wij dat toen nog goed beseften dat dat niet klopte. En dat was toch bij ons nog een beetje kinderachtig idealisme. Maar wel onschuldig hoor. Dat is natuurlijk wel allemaal, gelijk de dingen van de witte paters en de nonnen die gingen toch allemaal goed doen? Ze hadden toch dokters nodig? Het is daarom dat ik ook wel eventjes gezegd heb, ik denk wel dat ik content was dat mijn man arts was. In de medische dingen zat. Misschien niet allemaal in het begin. Maar ik kan dat ook niet

*allemaal juist zeggen, het gaat niet over veel jaren he. Maar die evolutie, dat kwam er vrij snel hoor.*¹⁵⁷

De discussie heeft ons niet dichter gebracht bij een consensus, maar we hebben het er wel over gehad. ‘Helena’ benadrukte dat ze het ermee eens is dat achteraf bleek dat het niet allemaal snor zat. Maar dat er bij hen, in die tijd, niet over werd nagedacht. Ze volgden een bepaald idealisme en stonden daar toen achter. Of ze daar nu achter staat, daar is ze minder duidelijk over. Ze erkent de misdaden die er gepleegd zijn, maar benadrukt dat deze niet exclusief in Congo zijn voorgekomen. Ze stelt ook dat er toch ook goed werk is geleverd, waaronder dat van de missionarissen in Congo en op medisch gebied. In de discussie stelt ze wel in vraag welke schuld er bij het kolonialisme moet gelegd worden voor de wantoestanden die nu (de afgelopen jaren) in Centraal-Afrika plaatsvinden. Ze is het niet eens met het feit dat de vinger al snel wordt gewezen naar het kolonialisme.

11.1.2. Conclusie m.b.t. het veronderstelde schuldgevoel

Deze casus over vooroordeel en verwachting over een schuldgevoel over kolonisatie bij ex-kolonialen dient om aan te tonen dat twee verschillende visies bestaan en dat ze conflicteren.

Mijn mening hierover is echter van een sterk persoonlijke aard en van een hedendaagse trend. Ik bekijk de handelingen en ideologie van mijn gesprekspartners met een hedendaagse bril, vanuit hedendaagse publiek erkende waarden en normen en op basis van literatuur. Met deze bril wordt kolonialisme gezien als het dwangmatig opleggen van ideeën en structuren, racisme wordt veroordeeld en geschuwd, en de gedachte van ontwikkeling en beschaving is niet meer de dominante.

Ik heb gemerkt dat mijn gesprekspartners, en mogelijks de groep ex-kolonialen zich nu bewust zijn van misdaden die gepleegd zijn in (Belgisch-)Congo maar dat ze daarom niet die schuld bij zichzelf, als groep kolonialen, leggen. Wat ik wel merk is dat er als reactie op het ideeëngoed dat ik het mijne noem een bepaalde vorm van argumentatie op gang komt. Deze argumentatie omvat een erkenning van mogelijke misdaden, maar ook het duidelijk maken dat er veel goede zaken zijn gebeurd door de kolonisatie. Er wordt ook gesteld dat het de geest van de tijd was, en dat men daar nu toch niet voor kan verantwoordelijk gesteld worden. In elk geval is de schuldvraag een belangrijke trigger.

¹⁵⁷ Ibid., 2u12:30-2u16:00.

Er is een verschillende invulling van het schuldbesef waarover ik spreek. En noch de onderzoeker, noch de verteller kan in deze discussie de eigen invulling verlaten en de andere volledig vatten. Omdat dit een aanval zou zijn op ofwel de eigen waarden en normen, ofwel op de ideologie van de eigen persoon in haar verleden. Ik vind het echter wel constructief dat de ideeën werden uitgewisseld, ook al bestaat er geen definitieve consensus over. De meningen mochten bestaan en konden gehoord worden. Ze waren op bepaalde vlakken contrasterend en op bepaalde samenvallend.

11.2. De koloniale gemeenschap

In mijn onderzoek naar het leven van Belgische vrouwen in Belgisch-Congo én in het onderzoek van herinneringen aan dat alledaagse leven maak ik gebruik van de notie ‘de groep Belgen’ of de ‘groep Belgische vrouwen’ in Belgisch-Congo, waarbij ik ervan uitga dat deze groep gedeeltelijk homogeen was, met een bepaalde visie en een herinnering aan hun koloniale ervaring. Deze benadering bleek op bepaalde vlakken ongenueanceerd en ontoereikend. Doorheen het onderzoek ben ik dit steeds verder gaan nuanceren. Elke herinnering werd zo bijna volledig individueel en de bovenstaande groepen bestaan enkel doordat ze verbeeld worden door de groepsleden ervan. Ook deze benadering is echter ontoereikend, zo zijn er wel bepaalde gemeenschappelijke kenmerken, denkwijzen en handelingen van mensen uit zo een ingebeelde gemeenschap of groep.

Groepsvorming is tot op een bepaalde hoogte een verbeelde en geleefde perceptie van identiteit. Het gaat over een identificatie van groepen mensen met bepaalde kenmerken. De Swaan verduidelijkt identificatie als:

“Een cognitief en affectief proces waarin mensen in toenemende mate anderen gaan ervaren als ‘hetzelfde’ als zichzelf.”

Identificatie op grote schaal werd en wordt aangemoedigd door naties, staatshoofden of religieuze leiders. Deze identificaties op lange afstand werden vervat in metaforen van verwantschap en nabijheid. Het proces van identificatie gaat samen met een proces van desidentificatie met de andere, de mensen die juist anders zijn. Identificatie en desidentificatie zorgen ervoor dat een bepaalde groep vorm krijgt.¹⁵⁸ Een groep krijgt zo een collectieve

¹⁵⁸ Abram de Swaan, "uitdijende kringen van desidentificatie: Gedachten over Rwanda," *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* XXIV 1(1997).

identiteit. De groep is verbeeld omdat de leden elkaar niet persoonlijk hoeven te kennen, maar er wel een binding wordt gevoeld omwille van een gedeelde afkomst, taal of cultuur. Mensen uit de groep verbeelden een bepaalde affiniteit met de gemeenschap. Dit is wat Anderson een ‘*Imagined Community*’ noemt.¹⁵⁹ Deze identificatie met een verbeelde gemeenschap vond plaats bij zowel kolonistoren als gekoloniseerden in Belgisch-Congo.

In de meeste literatuur wordt de strikte dichotomie tussen koloniaal en gekoloniseerde hoog gehouden, dit is echter een gesimplificeerd beeld van een ingewikkelde context. Europese gemeenschappen in koloniale structuren worden te vaak besproken als een homogene groep, waarbij de interesses en doelen geünificeerd zijn. Ann Stoler bespreekt in het boek ‘*Carnal Knowledge and Imperial Power*’ een herbezinning over koloniale categorieën. Stoler is verbaasd over het feit dat er bijna steeds wordt verondersteld dat de leden van een Europese gemeenschap in de koloniale context een gedeelde mentaliteit en een geünificeerd gevoel hadden. Zo worden kolonialisme en haar Europese actoren besproken als een abstracte macht, een structuur opgelegd aan een lokale praktijk. Dit zorgt er immers voor dat termen zoals ‘koloniale staat’, ‘koloniaal beleid’, ‘blanke enclave’ als onveranderlijk worden gezien. Deze veronderstelling sluit echter veel deuren en is ongenueanceerd. Stoler stelt dat de politiek geconstrueerde dichotomie van kolonisator en gekoloniseerde als een gegeven wordt genomen, eerder dan een historisch veranderend paar van sociale categorieën die onderzocht dienen te worden. Stoler argumenteert dat:

*“Colonial cultures were never direct translations of European society planted in the colonies, but unique cultural configurations, homespun creations in which European food, dress, housing, and morality were given new political meaning in specific colonial social orders”*¹⁶⁰

De Europese populatie in de kolonies waren artificiële groeperingen: demografisch, politiek en beroepsmatig verschillend. Kolonialen waren van nature niet geünificeerd, noch werd er een bepaald gevoel of doel gedeeld. Maar er was echter wel een gevoel van eenheid, een gevoel van samen horen. Er was zoiets als een verbeelde groep kolonialen (een *Imagined Community*), waarbij de leden van de gemeenschap elkaar nooit allen persoonlijk kunnen

¹⁵⁹ Anderson, *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*.

¹⁶⁰ Stoler, *Carnal knowledge and imperial power: race and the intimate in colonial rule*: 24.

kennen, of niet noodzakelijk steeds dezelfde ideeën erop nahouden, maar wel een binding voelen omwille van een gedeelde afkomst, taal en cultuur.

Dit gevoel van eenheid en identificatie met een groep wordt in grote mate toegeschreven aan het koloniale racisme. Stoler stelt echter wel dat de intensiteit van dit koloniaal racisme enorm varieert naar gelang de verschillende koloniale contexten en verschillende historische momenten. Zo was het gevoel van eenheid tussen kolonialen enerzijds én gekoloniseerden anderzijds in Belgisch-Congo sterker in de aanloop van de onafhankelijkheid van Congo. Omdat deze sociale categorieën zich meer ten opzichte van elkaar gingen opstellen. In de gesprekken komt deze toenadering tussen Belgen onderling eveneens naar voor. Tevens wordt door de gesprekspartners benadrukt wat ‘de Congolezen’ wilden bereiken met de onafhankelijkheid, of wat ze dachten dat de onafhankelijkheid hen zou brengen. Een heel veralgemenend beeld, eerder ook iets wat waarschijnlijk verbeeld werd door de kolonialen.

“D: Wat was de onafhankelijkheid? Het enige dat, we wisten dat ze, het was geweten. Na de onafhankelijkheid, want ze wisten niet wat dat was he. De onafhankelijkheid, ‘l’independance’, ze dachten awel... Het eerste was: met blanke vrouwen slapen, met een auto rijden, en een huis. Dat wilden ze alle drie hebben. Maar er moet dat ook zijn he. En dan.. ik weet niet. Alles is kapot gegaan. Want als ze geen geld hebben. Want het is alles he... ginder in Congo. De grote steden dat gaat, awel.. maar in het binnenland is er veel armoede he.

J: hoe weet je dat die drie dingen de dingen waren die ze wilden?

D: Awel, dat was dat voor hun. Een onafhankelijkheid voor een zwarte, dat was dat. Zij gingen meester zijn. Ze mochten de auto hebben van de blanke, in een huis wonen van de blanke en met de blanke vrouwen slapen.”¹⁶¹

Stoler stelt dat koloniaal racisme een aspect was van hoe mensen zichzelf en ‘de andere’ classificeerden, en de verschillen duidelijk maakten tussen een ‘wij’ en een andere ‘zij’. Zo wordt er gezorgd voor de creatie van een koloniale gemeenschap en context, en deze legitimeren dan volgens Stoler een set van machtsrelaties. Hierin legt Stoler ook de basis voor haar these dat de racistische ideologie, de angst voor ‘de ander’, de preoccupatie met blank prestige en de obsessie over het beschermen van Europese vrouwen niet enkel

¹⁶¹ 'Diane', 140415_D_2: 25:00-27:00.

rechtvaardigingen zijn voor een Europees overwicht en de voortzetting van Europese macht, maar wel dat ze deel zijn van een klassenlogica. Deze klassenlogica dirigeert niet enkel de inheemse groepen, maar is er eveneens op uit om andersdenkende Europeanen in de koloniën op één lijn te brengen.¹⁶² Stoler gaat verder door te stellen dat twee verschillende sociale groepen, de Europese vrouwen en de arme Europeanen in de kolonies, te gaan linken met het Europese zelfbeeld. Deze twee sociale groepen vormden een bedreiging voor de klassenlogica, er werden regels ingevoerd voor de beperking van intrede van deze groepen in de koloniale maatschappij.

Mijn lezing van Stoler leert me vooral dat er een grote diversiteit bestond in de groep Belgen in Congo. Dat hoeft niet te verrassen, maar doet het toch een beetje. Omdat, zoals ik al vermeldde, de dichotomie tussen koloniaal en gekoloniseerde het koloniale narratief overheerst. In de gesprekken ga ik op zoek naar twee tegenstrijdige trends. De eerste is de diversiteit waarover wordt verhaald door mijn gesprekspartners, de tweede is de identificatie met de groep die dan als homogeen en geünificeerd wordt beschouwd. Deze twee narratieven kunnen naast elkaar bestaan, en dat doen ze ook.

11.2.1. De diversiteit binnen de koloniale gemeenschap

De diversiteit van de groep waarmee mijn gesprekspartners, of ruimer ‘de kolonialen’ zich identificeerden was groot. Er worden herinneringen opgehaald over andere Europeanen, over de spanningen tussen Vlamingen en Walen, over vrijgezellen en tegenover getrouwde Belgen, ...

Andere Europeanen zoals Portugezen (in Bumba), Grieken en Cyprioten (in Ango) worden in sommige gevallen opgenomen in de gemeenschap kolonialen. Op andere momenten, of in andere verhalen, wordt net een afkering en desidentificatie met deze groep verhaald. ‘Aline’ vertelde over de ergernis die ze had ten opzichte van Vlamingen die niets moesten weten van de Portugezen in Bumba, ze noemde dit racisme ongefundeerd.

“Er was wel nog iets dat ik zo een beetje aan geërgerd heb. Dat was met de Vlamingen die daar niet tegen konden, dat wij meisjes teveel contact hadden met de Portugezen. Er zat dus racisme. En de Belgen die daar waren, die waren dus allemaal

¹⁶² Stoler, *Carnal knowledge and imperial power: race and the intimate in colonial rule*: 24-25.

personeel van overheidswege. Maar de handel die zat in handen, in Bumba, van de Portugezen. <...> En daarbij als ge naar de winkel ging kwam ge bij de Portugezen terecht, dat waren lieve mensen. Ik weet dat ik een keer met een auto vol Portugezen meegereden ben naar een pingpongmatch. Wat was daar nu mis aan? Ik had een mooie zondagmiddag gehad. Het waren allemaal brave gasten. Maar neen, er zaten daar een paar Vlamingen die daar niet tegen konden. Alsof dat wij beter waren?”¹⁶³

‘Aline’ benoemt echter later dat ze een bepaalde afstand hield en dat dit ook verwacht werd.¹⁶⁴ Ik had tijdens de gesprekken het gevoel dat de andere Europeanen niet werden betrokken in de gemeenschap Belgische koloniale waarmee ze zich identificeerden. Dat was exclusief voor de Belgen. Maar als ik vroeg om me een beeld te geven van met hoeveel ze waren in een bepaalde omgeving, dan werden de andere Europeanen wel betrokken. Omdat er dan een opsomming werd gegeven van het aantal blanken in een bepaalde regio.¹⁶⁵

Die groep Belgen was echter ook divers, dat uitte zich bij ‘Aline’ en ‘Diane’ vooral in een opdeling tussen Vlamingen en Walen. Hoewel dat deze opdeling achteraf toch ook minder leek te betekenen dan vermeld.

“J: Waren er grote tegenstellingen tussen Vlamingen en Walen?”

A: Tegenstellingen niet, maar elk hield zich toch op ‘zijne kant’. Ja er werd wel onderling gesproken, er moest wel gesproken worden over werk. Maar bij mekaar thuis binnenvallen, zo vriendschappelijk. Dan ken ik niet zo erg veel Walen. Wel veel Vlamingen..”¹⁶⁶

“A: En met de collega’s, we waren allemaal zodanig verschillend dat we niet altijd samen, na ons werk... ging elk zijn eigen gang. In het begin werd ik door mijne chef opgevangen. En zij nam mij dan mee naar haar vrienden, maar dat waren allemaal

¹⁶³ 'Aline', 140225_A_1-b: 1u35:00-1u37:20.

¹⁶⁴ 'Aline', 140321_A_2-b: 1u43:30-1u45:00.

¹⁶⁵ 'Aline', 140225_A_1-b: 1u48:30-1u50:00 ; 'Aline', 140321_A_2-a: 04:55-06:00.

¹⁶⁶ 'Aline', 140225_A_1-b: 59:00-1u01:00.

Walen. Eigenlijk zou dat geen belang mogen hebben maar toch, ik had geen contact in het begin met de Vlamingen die er waren.

J: Het doet wel iets om gemeenschappelijkheid te voelen?

*A: ja. En dan later, heb ik het geluk gehad als die Vlaamse verpleegster kwam dat wij goed overeen kwamen. En dan hebben wij toch nog een vriendengroepje bij elkaar gekregen, vrijgezellen.*¹⁶⁷

‘Aline’ maakt doorheen haar narratief duidelijk wanneer ze spreekt over Vlamingen of Walen, hetgeen ze ook deed in het gesprek in 2009.¹⁶⁸ In eerste instantie dacht ik dat deze vermelding van Vlamingen en Walen misschien zo nadrukkelijk werd gesteld door ‘Aline’ omwille van recente communautaire spanningen, maar in haar contemporaine brieven vermeldt ze op een gelijkaardige manier of de mensen waarover ze spreekt Walen of Vlamingen zijn. Dat komt omdat communautaire spanningen in de naoorlogse jaren heel dominant waren.

‘Diane’ vertelde dat de INEAC, waarbij haar man werkte, gedomineerd was door Walen. En dat de Vlamingen niet graag gezien waren in Congo. Maar dat ze hun plan getrokken hebben.¹⁶⁹

Verder werd de groep Belgen nog verder gedifferentieerd en werd afhankelijk van de persoon en het standpunt dat mijn gesprekspartners innamen een identificatie of desidentificatie benoemd van een andere groep. Zo kwam er soms uit de verhalen een desidentificatie van de vrijgezelle Belgen en een stereotypering van hun gedrag. Dat ze lossere zeden zouden hebben gehad, dat ze meer contact hadden met de Congolezen, dat ze in de échte brousse leefden, ... Door ‘Aline’, die als vrijgezel naar Congo ging, werd gesteld dat de vrijgezellen alleen moesten optrekken omdat ze niet welkom waren bij de getrouwde koppels.¹⁷⁰ Zij definieerde haar groep binnen de vrijgezellen, maar betrok op een collectiever niveau (en zeker op een

¹⁶⁷ 'Aline', 140321_A_2-b: 17:40-19:00.

¹⁶⁸ Everaert, "Cherchez la Femme dans la Colonie: een historische studie over Belgische vrouwen in Congo, tijdens de koloniale periode," 136-57.

¹⁶⁹ 'Diane', 140404_D_1: 17:00-18:10.

¹⁷⁰ 'Aline', 140321_A_2-b: 18:40-19:10.

institutioneel niveau) wel alle andere Belgen (en andere Europeanen) om de koloniale gemeenschap te omschrijven.¹⁷¹

11.2.2. De identificatie met dé koloniale gemeenschap

Er was doorheen de narratieven van mijn gesprekspartners wel degelijk een identificatie terug te vinden met de koloniale gemeenschap. Hoe die dan omschreven of afgebakend werd, wijzigde van verhaal op verhaal. Maar er was een bepaalde vorm van identificatie die verbeeld werd. Er was een idee dat men behoorde tot een groep die verwant was, die gemeenschappelijke kenmerken had.

Het duidelijkste voorbeeld dat ik kan aanbrengen is de notie die alle drie mijn gesprekspartners hadden over het collectief (en institutioneel) niveau. Namelijk dat de familie in Belgisch-Congo werd vervangen door de Belgische gemeenschap daar.

“H: Weet je wat? De mensen die, dat is eigenlijk u familie he, want meer heb je niet. Dus als er iets gebeurt, is dat u familie he. Maar, sociaal contact.. Wij aten al eens tezamen. Dienen énen, die man van die Zwitsers, die tekende. Dat was een heel creatieve vent.”¹⁷²

“D: Er is meer contact dan hier bijvoorbeeld. Maar ginter, hier kunt ge u vrienden kiezen, ginter kont ge niet kiezen. Dus ge waart maar met 3, 4 <koppels>, maar van alles werd er een feest gemaakt. We waren maar met 3 4 koppels en van alles werd er een feest gemaakt. Ik zeg het, de mentaliteit, niet in de steden, dat weet ik niet zo. Maar in de brousse was er toch iets...”¹⁷³

¹⁷¹ Portelli, "History-Telling and Time: An Example from Kentucky."

¹⁷² 'Helena', 131210_H_1-b: 1u17:45-1u18:30.

¹⁷³ 'Diane', 140404_D_1: 1u32:00-1u33:00.

“J: dat de vriendengroep daar een beetje zoals familie was?”

D: ah ja natuurlijk, bijzonder die die daar zo lang waren. Want kijk nekeer, wij gingen nog alle drie jaar naar huis. Maar vooral voor de oorlog, ze konden niet naar huis. Er waren er daar die einde term waren, en die konden niet naar huis met de oorlog.”¹⁷⁴

De vrouwen vertelden dat ze daarin geloofden, en dat de Belgen elkaar hielpen als er iets was. Of dat ze elkaar steunden bij moeilijkheden en elkaar uitnodigden voor familiale samenkomsten, zoals verjaardagen, huwelijken, ... Echter op een individueel niveau was er een tegenstrijdigheid. Want ‘Helena’, noch ‘Diane’ spreekt echt van hechte vriendschappen. Of van een levenslange band (hoewel ik niet ontken dat het kon voorkomen). Niet dat zoiets zou moeten, maar als je een groep mensen je familie noemt dan is dat iets wat ik daaruit zou verwachten.

“J: En heb jij ooit mensen uitgenodigd?”

H: ja, al de mensen die op de post woonden die moesten we één voor één uitnodigen. Ja de burens moesten elkaar uitnodigen. Dat noem ik niet sociaal contact dat noem ik een verplichting. Want dat was, met 3kwart was dat niet plezant van dat te doen. Omdat de mensen niet aangenaam waren in Ango. Omdat de mensen veel ouder waren dan ik. Van die madammen, ofwel een verbitterde vrijgezel. Ofwel een verbitterd koppel. Er zijn mensen met verschillende opvoedingen die daar zitten he, een wirwar bijeen.

J: En toch zeg je de mensen die er zijn, dat is als familie

H: ja ik bedoel maar, dat kindje, als bij die éne een kindje gestorven is, en ik was dan in verwachting van onze K. Dat is moeilijk he, dat is bijna gelijk dat bij u zuster een kind gestorven is en dat ge met een versgebakken bébé moet thuiskomen. Die gevoeligheden wel... En dat waren ook wel mensen waar ge wel eens kon doorbomen. Maar euh, niet direct vriendinnen. Hier kan je kiezen he wie je vriendinnen zijn.”¹⁷⁵

¹⁷⁴ 'Diane', 140415_D_2: 1u49:30-1u51:00.

¹⁷⁵ 'Helena', 131210_H_1-b: 1u17:45-1u20:30.

Ik denk dat deze notie van vrienden die familie vervingen eerder ook een verbeelde verwantschap was. Die naar analogie met het gezins- en familieleven dat mijn gesprekspartners later kenden werd geconstrueerd. Het is een voorbeeld van hoe men zichzelf identificeert met een groep, en dat men een bepaalde vorm van verwantschap inbeeldt.

11.2.3. Conclusie m.b.t. de koloniale gemeenschap

Bovenstaande interpretatie van de vertellingen in combinatie met de concepten van Stoler en Anderson doen me concluderen dat er geen homogene en geünificeerde koloniale gemeenschap bestond. Er was wel sprake van een verbeelde gemeenschap, waarbij de leden ervan zich een verwantschap en verbondenheid toeschreven. Deze verbeelding was gefundeerd op een diep ingebed wij-zij denken ten opzichte van verschillende groepen, maar vooral ten opzichte van de Congolezen, de ‘vreemden’.

Deze verbeelding van een gemeenschap (toen en nu) uitte zich in het terugvallen op de leden van deze gemeenschap in het dagelijkse leven. Ook zo in de herinneringen: daarin wordt gesteld dat de gemeenschap van groot belang was en het enige sociaal contact voorzag. Contacten met Congolezen werden aldus via een *auto-correctie* beperkt. De beperkte contacten tussen Congolezen en Belgen hadden een functioneel karakter.

Hoewel er in de herinneringen vaak wordt verwezen naar de koloniale gemeenschap als een eenheid op een institutioneel en collectief niveau, wordt op het individuele niveau het tegenovergestelde bewezen. Het éne sluit het andere niet uit, het gevoel van toebehoren tot een groep bevat evenveel waarheidsgehalte als spreken over de interne tegenstellingen tussen de leden van de groep.

11.3. De institutionalisering van het Europese kerngezin in de kolonie en de ‘komst’ van de vrouw

Ik begin met mijn voorondersteld idee bij het aanvatten van de gesprekken met de ex-koloniale vrouwen. Erna ga ik in op wat er in de gesprekken voorkwam met betrekking tot dit onderwerp en ik sluit af met een korte conclusie over het onderwerp.

In de ontwikkelingsgedachte werd het Europese kerngezin als model voorop gesteld voor de Congolezen. Congolezen werden al enkele jaren onderwezen in ‘Westerse beschaving’, waarin een bepaald verwachtings- en rolpatroon vervat zat: dit patroon met al haar

(christelijke) normen en waarden werd hun opgelegd om tot ‘beschaving’ te komen.¹⁷⁶ Als model hiervoor was de aanwezigheid van het gezin in de kolonie noodzakelijk. Dit werd als noodzakelijk geacht vanaf de jaren '44¹⁷⁷ Belgische vrouwen werden, door het verwachtingspatroon, geassocieerd met de huiselijke sfeer en voorgesteld als de behoedsters van het kerngezin en van de beoogde raszuiverheid. Deze behoedende rol was de belangrijke functie van de vrouw in de kolonie. Vrouwen stonden volgens Ceuppens:

*“tegelijk voor het meest private en het meest publieke: raszuiverheid was een zaak van publiek belang, maar het ras werd geproduceerd in de schoot van de familie”.*¹⁷⁸

Gezien de vrouwen een modelrol hadden moeten vervullen, moesten ze zelf ook aan het opgelegde verwachtingspatroon voldoen. De belangrijkste rol van de getrouwde vrouw was dus haar plicht als vrouw volbrengen door kinderen te krijgen en te verzorgen. Een tweede taak was het huishouden organiseren. In zekere zin was dit vergelijkbaar met het leven in België, waar de meeste vrouwen, ook vooral het huishouden op zich namen terwijl de man werkte om het gezin te onderhouden als kostwinner. Dit past in het hiervoor vermelde verwachtingspatroon dat er bestond voor vrouwen en mannen in een Europees kerngezin, in dat tijdperk na WO II.

De Europese vrouw en het gezin maakten hun intrede in Congo na de Eerste Wereldoorlog, maar er kwam pas een actieve aanmoediging na de Tweede Wereldoorlog. Hunt schrijft hierover:

“De kolonie was tot na de Eerste Wereldoorlog een mannenbastion geweest. Opeens werden Europese vrouwen aangemoedigd om naar Congo te reizen om er gezinnen te stichten, slaap- en eetkamers in te richten, en samen met hun echtgenoten kinine te

¹⁷⁶ B. Potthast-Jutkeit, "The history of family and colonialism: Examples from Africa, Latin America, and the Caribbean," *The History of the Family* 2, no. 2 (1997): 117, 20.

¹⁷⁷ Hunt, "Colonial Anxieties about White Women in the Tropics."

¹⁷⁸ Ceuppens, *Onze Congo? Congolezen over de kolonisatie*: 30.

slikken. Inderdaad, de notie van het stabiliseren van Congolese families¹⁷⁹ viel opvallend samen met de eerste oproepen om de kolonie niet langer te beschouwen als een mannelijke plaats van verovering, avontuur en ménagères, maar eerder als een vrijgeveige en eervolle familieomgeving. Waakzame Europese vrouwen zouden moraliteit van de blanke mannen beschermen en de verspreiding van geslachtsziekten voorkomen. Bovendien zouden ze met de vernieuwde koloniale interesse voor de bescherming van Congolese vruchtbaarheid en moederschap, iets om handen hebben. Zij zouden symbool en model staan voor goed moederschap, en zij zouden helpen bij het werk.”¹⁸⁰

Tot de rol van de Europese vrouwen hoorde ook werken voor de gemeenschap. De getrouwde vrouw mocht, volgens Belgisch-katholieke opvattingen geen winstgevende activiteiten uitvoeren. Dat zou niet stroken met de centrale rol van de vrouw als de “*basis voor evolutie*”, aldus Hunt. Maar veel (vrijgezelle) vrouwen namen wel deel aan projecten voor de beschaving van de Congolezen naar Westerse normen, zoals de *Foyer Social*. Volgens Hunt was de vrouw ook een deelneemster in sociale projecten en had ze daar een belangrijke rol onder supervisie van de missies. Maar deze projectwerking droeg ook bij tot de kloof tussen Belgen en Congolezen, omdat er een atmosfeer van gezag en eerbied was.¹⁸¹

Er was een beperkte aanwezigheid van Belgische vrouwen voor de Tweede Wereldoorlog, maar erna zou het aantal Europese vrouwen en gezinnen sterk toenemen.¹⁸²

¹⁷⁹ Stabiliseren van Congolese families omdat er in het interbellum een destabilisatie was, doordat er sprake was van een fertiliteitsprobleem. (Uit: Hunt, "Gender en subjectvorming in koloniaal Congo.")

¹⁸⁰ Ibid., 52.

¹⁸¹ Ibid., 51-57.

¹⁸² Hunt, "Colonial Anxieties about White Women in the Tropics."; Hunt, "Gender en subjectvorming in koloniaal Congo," 51-57.; Stoler, *Carnal knowledge and imperial power: race and the intimate in colonial rule*; Stoler, "Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Rule."; Hilde Eynikel, *Onze Kongo: portret van een koloniale samenleving* (Standaard, 1983); Eynikel, *Onze Kongo*.

In Belgisch-Congo leefden de Belgen op een vergelijkbare manier als de Belgen in België, of ze streefden dat althans na op materieel vlak. Er was een zekere continuïteit in levensstijl. De verschillen tussen kolonie en moederland zaten, volgens mijn eerste veronderstelling, vooral in het contact met de Congolezen en het gebruik om Congolees huispersoneel te hebben. Er was ook een hogere graad aan mobiliteit, vooral koloniale ambtenaren verhuisden vaak met hun hele gezin. Deze continuïteit in levensstijl in de kolonie is te verklaren door de institutionalisering van het Europese kerngezin en haar Westers verwachtingspatroon voor mannen en vrouwen. Dit verwachtingspatroon impliceerde de aanwezigheid van de Europese vrouw in de kolonie. Deze institutionalisering, samen met vernieuwingen die onder andere door het Tienjarenplan gebracht werden, zorgde ervoor dat de Belgen in de kolonie op een gelijkwaardige, of vaak meer welvarende manier konden leven dan de Belgen in het moederland, maar met minder comfort en minder zekerheden.

Alles wat ik beschreef zijn veronderstellingen die ik gemaakt heb op basis van literatuur. Deze zijn vaak veralgemenend. Er waren bijvoorbeeld al Belgische/Europese gezinnen in de kolonie voor Wereldoorlog II, en de ‘komst’ van de vrouw in de kolonie is aldus een *overstatement*. Ook zal het welvaartsniveau niet voor iedere Belg in de kolonie hetzelfde geweest zijn, integendeel zelfs.

11.3.1. De komst van de vrouw?

Om te beginnen ga ik in op de specifieke herinneringen over de aankomst van de drie geïnterviewde vrouwen en hoe dit zich verhoudt tot het idee van een institutionalisering van het gezin in de kolonie. Erna ga ik in op hoe hun perceptie is van het welvaartsniveau en van een gelijkaardig leven in de kolonie.

‘Diane’ is een voorbeeld van een vrouw die met de generatie kolonialen naar Congo vertrok vlak na de Tweede Wereldoorlog. Zij meende een mentaliteitswijziging te zien bij de latere kolonialen, die volgens haar eerder voor het geld naar Congo trokken. Bij haar man was het uit idealisme.

“Het is weer mijne man, ik natuurlijk niet, ge ging niet om rijkdom te verwerven. Ge ging meer voor een ideaal. En al deze die na ons gekomen zijn, toen wij aangekomen zijn was het net na de oorlog, waren er zo veel niet. Maar enkele maanden nadien zijn ze met veel gekomen, en dat was een andere mentaliteit. Die zijn allemaal gekomen

voor <knipt met vingers om te duiden op geld>. Ja ja, het was een geldkwestie. Het was om veel te verdienen. En die leefden anders ook.”¹⁸³

‘Diane’ spreekt van drie of vier koppels van de INEAC die op de post werkten en woonden en van een aantal vrijgezellen.

‘Aline’ en ‘Helena’ kwamen pas in de late jaren 1950 toe in de Congo. Bij ‘Helena’ was de beweegreden voor vertrek het vermijden van de legerdienst voor haar man, en jong idealisme.¹⁸⁴ ‘Aline’ bevond zich in een heel andere situatie, zij wou zelf naar Congo gaan en werd actief gerekruteerd. Ze kreeg hierover een lezing bij het beëindigen van haar studie en toen stond haar besluit vast. Er werden toen actief vrouwen geworven om naar de kolonie te vertrekken.¹⁸⁵ Het enige wat ze moesten doen was een korte cursus aan de koloniale school volgen en slagen voor het medisch onderzoek.¹⁸⁶

‘Aline’ kwam terecht in één van de sociale centra waarover ook Hunt spreekt, de *Foyer Social*. Deze stonden volgens Hunt in stedelijke centra en dienden voor de beschaving van Congolese vrouwen. Belgische sociaal assistenten, verpleegsters en regentessen werden gevraagd de Congolese vrouwen op te voeden en te onderwijzen. Dit straalt voor mij een sfeer van paternalisme uit.¹⁸⁷

Uit gesprekken met deze drie vrouwen kan ik geen kritieken geven op het Belgisch of koloniaal beleid. Ze herinneren zich alle drie dat er koppels aanwezig waren bij hun aankomst, maar ook dat vrijgezellen (mannen en vrouwen) aanwezig waren tot bij het einde van hun termijnen. In de verhalen van ‘Aline’ en ‘Helena’ wordt er verteld over twee vrijgezellen, die beiden een vrouw hebben gevonden in België en met hen naar Congo zijn

¹⁸³ ‘Diane’, 140415_D_2: 1u25:00-1u27:00.

¹⁸⁴ ‘Helena’, 131210_H_1-a: 42:00-44:30.

¹⁸⁵ ‘Aline’, 140321_A_2-b: 6:15-8:50 & 12:30-16:10.

¹⁸⁶ Ibid., 9:30-12:30 ; ‘Helena’, 140128_H_2: 12:50-13:30.

¹⁸⁷ ‘Aline’, 140225_A_1-b: 2u33:30-2u41:00.

teruggedaan omdat ze niet meer alleen wilden zijn.¹⁸⁸ Bij 'Diane' kwam ook zo een verhaal voor, van een vrijgezel die zijn verloofde liet overvliegen en met haar getrouwd is in Congo.¹⁸⁹ 'Aline' zelf huwde in Bumba met een Belgische man die ze daar ontmoet had, en daardoor moest ze na haar huwelijk haar werk in de Foyer Social opgeven.¹⁹⁰ De drie vrouwen bevestigen wel allemaal dat er meer gezinnen kwamen na de Tweede Wereldoorlog, maar absolute duidelijkheid kunnen ze me er ook niet over geven. Belangrijker lijkt me dat hun verhalen dienen als voorbeeld voor de diversiteit aan redenen waarom men naar Congo ging. Een diversiteit van motivatie, ideologie en van activiteit in Congo. Mijn vooronderstelling over dit thema was dus te ongenueanceerd en was kort door de bocht, en het hield amper rekening met de individuele acties van mensen die ik beschreef. Ik zag de komst van de vrouw en het gezin in Congo te veel als een algemeen geldende structuur.

11.3.2. Betrekkelijke welvaart?

Ik ben voorzichtig in het stellen dat Belgen een hoger welvaartsniveau hadden in Congo, omdat de gesprekken me een sterke nuancering ervan hebben opgeleverd. Er was zeker betrekkelijke welvaart. Zo vertelde 'Aline' me dat ze per maand ongeveer 2,5 keer zoveel verdiende als haar vader in België. Maar ze nuanceerde meteen al dat ze ook hogere uitgaven had aan nutsvoorzieningen, huispersoneel en voeding.¹⁹¹ Alle drie de vrouwen vertelden dat ze probeerden om hun huis in te richten zoals thuis en te leven zoals in België, maar dat het toch ook heel verschillend was.

H: Ik bedoel, dat is 'willen doen zoals thuis'. Zo een beetje.

J: En dat probeerde u ook in uw eigen leven?

H: Ja eh. Een beetje een laken hier en een laken daar. In plaats van een nachttafel naast u bed, als nachtkastje een kist op zijn kant zetten met de open kant vanvoor en

¹⁸⁸ 'Helena', 140327_H_3: 1u18:30-1u20:30.

¹⁸⁹ 'Diane', 140415_D_2: 1u09:00-1u11:30.

¹⁹⁰ 'Aline', 140225_A_1-b: 17:00-17:30.

¹⁹¹ 'Aline', 140321_A_2-b: 2u06:00-2u15:00.

dan erover een doek of een doek errond. Dan had je iets dat leeft he. Een beetje anders dan thuis, maar toch een beetje gelijkaardig."¹⁹²

Vooraf 'Helena' verduidelijkte sterk het verschil van de koloniale context en het gemis dat ze kende in Congo. Er werd volgens haar gestreefd naar gelijkaardige inrichting en gelijkaardig leven. Maar de koloniale context waarin men daar leefde maakte dat streven vaak ingewikkeld. Er was geen stromend water, drinkwater moest gefilterd worden. Er moest gekookt worden op een houtvuur, daarvoor moest hout aangebracht worden. Door de hitte moest er bijna elke dag kledij gewassen worden en dat gebeurde allemaal met de hand. De hitte zorgde ervoor dat het moeilijk was om overdag veel te doen. Vlees en groenten werden wekelijks aangebracht, er was daar amper keuze in en de kwaliteit liet te wensen over. Voor sommige producten stonden ze zelf in. Alles was verder af, en er moesten soms grote afstanden overbrugd worden. Contact met België of met de vriendengroep in Congo was moeilijk en duurde lang...

Gradueel konden gezinnen hun materiële bezittingen uitbreiden. Door ze te kopen of te maken. 'Helena' en 'Diane' stelden vaak bezig te zijn met verfraaiingen om en in het huis. Er waren ook bepaalde aankopen gezien als noodzakelijk, zoals een auto voor vervoer, een naaimachine voor het maken van kledij en een radio voor nieuws en bezigheid. 'Aline' zat in een iets meer verstedelijkt gebied en had naar mijn indruk een hogere mate aan (materiële) welvaart.

Er werden ook geregeld zaken opgestuurd door familie vanuit België, vooral kledij, boeken, platen of tijdschriften, zaken waarmee de mensen in Belgisch-Congo zich konden bezig houden.¹⁹³

11.3.3. Conclusie m.b.t. de institutionalisering van het Europese gezin, de 'komst' van de vrouw en het welvaartsniveau van de Belgen

Mijn vooronderstelling was een structurele notie, waarvan ik dacht dat ze algemeen geldend was. Door de gesprekken met de ex-koloniale vrouwen heb ik beseft dat, hoewel de algemeen geldende trend wel nog zo kan zijn, de individuele verhalen niet noodzakelijk deze trend

¹⁹² 'Helena', 140128_H_2: 31:00-33:00.

¹⁹³ 'Helena', 140327_H_3: 1u29:10-1:31:00; 'Diane', 140404_D_1: 1u24:05-1u25:00.

volgen. Na de Tweede Wereldoorlog was het beleid meer gericht op het sturen van gezinnen, maar ook op het uitsturen van vrijgezelle vrouwen. Zij hadden een plaats in sociale centra, die in de periode na WO II van overheidswege gesteund werden. De 'komst' van de vrouw naar de kolonie na WO II nam zeker toe, maar dat sluit niet uit dat er al vrouwen en koppels aanwezig waren. Tevens zegt deze stimulans van overheidswege niets over de effectieve motieven waarmee vrouwen en gezinnen naar Congo trokken. In elk geval waren er 'avonturiers' aanwezig.

Uit de gesprekken komt wel naar voor dat er een bepaald verwachtings- en rollenpatroon bestond voor zowel de getrouwde als de vrijgezelle vrouwen (en mannen!) in Congo. Een bepaalde ideologie die paste in de geest van de tijd. In deze tijdsgeest zat ook het streven naar een gelijkaardige, of betere, levenswijze dan degene die gekend was in het naoorlogse België. De koloniale context maakte dit soms moeilijker, maar het streven was er wel. Dit is natuurlijk niet verwonderlijk, als men weet heeft van bepaalde gemakken of kleine pleziertjes in het leven, waarom zou zich daar dan van onthouden?

'Diane' vertelde me in het tweede gesprek: '*On crée des besoins*'¹⁹⁴. Ze sprak op dat moment over de Congolezen, dat zij hetzelfde wilden op materieel vlak als de Belgen in de kolonie. Zij zagen dat de Belgen bepaalde materiële voorwerpen hadden zoals radio's, grammofoons, ... Ze stelde dat de Congolezen voor de komst van de Belgen geen weet hadden van deze voorwerpen, maar dat ze ze wel wilden van zodra ze ze kenden. Ook al hadden ze daar de middelen niet voor.¹⁹⁵ Ik denk dat 'Diane's analyse evengoed geldt voor de Belgen in de kolonie. Zij hadden weet van bepaalde gemakken of van materiële voorwerpen uit België die plezier, gemak of gezelligheid in de hand werken (zoals koelkasten, radio's, ...), en ze streefden (koste wat het kost) ernaar om deze materiële gemakken ook in de koloniale context te kunnen gebruiken.

Mijn veronderstellingen met betrekking tot de institutionalisering van het kerngezin en de massale komst van vrouw en gezin na Wereldoorlog II, samengaande met de betrekkelijke welvaart die Belgen in Congo hadden, zal niet volledig foutief zijn op een institutioneel en

¹⁹⁴ 'Men creëert behoeftes'

¹⁹⁵ 'Diane', 140415_D_2: 22:00-25:00.

algemeen vlak. Op persoonlijk gebied doet die tekort en is het ontoereikend. De context waarin men vertrok bepaalde hierin veel.

11.4. Contact tussen Belgen en Congolezen

Het persoonlijke en alledaagse leven van Belgen in de kolonie was op vele vlakken redelijk gelijkaardig aan dat van hun tijdgenoten in België. Er is echter een belangrijk verschil en dat is de koloniale context zelf. De Belgen die in Congo leefden, waren in Congo. Dit bracht een aantal verschillen mee op klimatologisch, materieel, geografisch en persoonlijk vlak. Er waren miljoenen Congolezen.¹⁹⁶ Waarmee men zogenaamd geen contact had, maar waartegenover ze zich moesten of konden positioneren, ... En toch blijkt dat de relaties tussen Belgen en Congolezen, zeker op persoonlijk vlak, relatief beperkt bleven. Er waren contacten op professioneel vlak en op persoonlijk vlak met het huispersoneel, maar daar houdt het vaak op.

In het algemeen behandelden de Belgen de Congolezen paternalistisch, racistisch, hiërarchisch. Er was een 'apartheidssysteem'. Deze houding werd kandidaat-kolonialen aangeleerd op de koloniale school en werd ter plaatste bevestigd door de al aanwezige Europese gemeenschap. De literatuur is het eens over het bestaan van een gescheiden wereld tussen 'blank' en 'zwart' in Belgisch Congo, ook na WOII. Contacten tussen Belgen en Congolezen waren schaars.

De relatie tussen de kolonialen en de Congolezen op persoonlijk vlak werd bepaald door een aangeleerde manier van handelen, die paternalistisch en hiërarchisch was en gescheiden werelden genereerde. Door Van Bilsen wordt gesteld dat er een kloof was tussen Congolezen en Belgen op vlak van verblijf, inkomen en opvoeding. Er was ook een wijdverspreide onverschilligheid van de Europeanen ten opzichte van de Afrikaanse bevolking en een gebrek aan genegenheid voor alle Afrikanen.¹⁹⁷ Ceuppens spreekt van 'cultuurfundamentalisme' in plaats van biologisch racisme om de situatie te verduidelijken. Hij stelt dat de Belgen

¹⁹⁶ Ook binnen Congo is er logischerwijs geen eenheid. Congo was en is een enorme entiteit. Er waren verschillende regio's, provincies, met een ander klimaat op vele domeinen (klimatologisch, economisch, politiek, cultureel).

¹⁹⁷ Jef Van Bilsen, *Kongo 1945-1965: Het einde van een kolonie* (Leuven: Davidsfonds, 1993). 57.

overtuigd waren van de culturele onverenigbaarheid van beide werelden.¹⁹⁸ Maar het gaat over een geïnstitutionaliseerd en sterk ingebed racisme. Uit de interviews met ex-kolonialen blijkt dat het ‘gewoon’ niet het gebruik was om vriendschappelijk om te gaan met Congolezen zoals men zou omgaan met andere Europeanen. Dit kwam volgens Ceuppens door de vreemde gewoontes die beide culturen volgens de andere hadden.¹⁹⁹

Er kan gesteld worden dat de relatie met Congolezen gebaseerd was op de ideologie van een gescheiden leefwereld, wat gepaard ging met een onoverbrugbare kloof en culturele onverenigbaarheid. Tijdens de naoorlogse periode zijn er wetgevende toenaderingen gedaan maar deze wogen niet op tegen de hoge scheidingsmuur die was opgetrokken en behouden werd door de culturele mentaliteit van etnische hiërarchie en geïnstitutionaliseerd racisme. In de verandering van persoonlijke relaties tussen kolonialen en Congolezen kan een belangrijke rol toegewezen worden aan de komst van de Belgische vrouw en het ideaal van het kerngezin. De Belgische vrouw trok de aandacht, voor de Congolezen, op een verschil in persoonlijke relaties en op de paternalistische en racistische houding van de Belgische kolonialen.

11.4.1. Perceptie van contact met Congolezen

De gesprekken met betrekking tot de persoonlijke contacten met Congolezen waren vrij gelijkaardig bij alle gesprekspartners. In eerste instantie werd gesteld dat er een goed contact was met het huispersoneel en in het verlengde met de Congolezen. Maar dat dit wel een gescheiden leefwereld was. Dat er dus geen vriendschappelijke contacten waren. Vervolgens werd het verhaal gespijst met anekdotes over Congolezen of de contacten die er wel waren geweest. Ten slotte werd geconcludeerd dat men simpelweg amper met elkaar in contact kwam en dat de reden hiervoor gewoon de tijdsgeest was. Het was niet ‘gewoon’ om vriendschappelijke contacten met Congolezen te onderhouden.

‘Diane’ verklaarde dat zij en haar man een eerlijker gedrag vertoonden dan de anderen in haar omgeving. En zij benadrukte vooral dat zij en haar man naar aanleiding van de aangekondigde onafhankelijkheid de naburige Congolezen hadden uitgenodigd voor een feest. ‘Aline’ stelde dat ze gewoon te weinig tijd hadden gekregen en dat het voor haar toen niet aan de orde was

¹⁹⁸ B. Ceuppens, *Congo Made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op "blank" en "zwart" in belgisch Congo* (Gent: Academia Press, 2003). 520.

¹⁹⁹ Ceuppens, *Onze Congo? Congolezen over de kolonisatie*.

om vriendschappelijke contacten op te bouwen. Ze verwees wel naar Belgen uit haar kring die dat wel deden. En ze stelt ook dat er een bepaalde culturele onverenigbaarheid was tussen Belgen en Congolezen. Maar dat ze met de wetenschap van nu haar contacten toch anders had aangepakt.²⁰⁰ 'Helena' was steeds heel sec over de contacten met Congolezen: deze bestonden volgens haar amper en er was een heel beperkte communicatie. Als casus hierbij duidt ze op het taalprobleem en de verschillende visie op communiceren die échte contacten onmogelijk maakten:

"H: In Rwanda was dat beter. En waarom was dat in Rwanda beter? Omdat wij daar in een andere context woonden en omdat ge daar ook meer mensen tegenkomt waarmee ge iets kunt bespreken of doen.

J: want uw huispersoneel in Congo sprak Lingala?

H: Ze spraken Lingala, en ook weer iets anders.

J: en jij sprak dat niet?

H: nee nee sommige dingen, de juiste woorden wel he. Want ik kan er nog altijd dingen van herhalen.

J: om simpele dingen te zeggen wel?

H: jaja.

J: spraken zij Frans?

H: zo een heel klein beetje. Maar ik heb bijvoorbeeld gedurende een jaar. Ik zeg gedurende een jaar, omdat het over een lange tijd ging. Als ik over aardappelen sprak het woord mayolé gebruikt. En die boy die pakte de patatten en die deed wat er moest gebeuren, geen enkel probleem. Tot dat er eens iemand bij mij was, en die zei: 'zegt gij nu mayolé tegen aardappelen?' En ik zei 'ja'. 'Da's toch mbenge?'. En dan zei ik: 'dan weet ik dat niet he'. En ik zei tegen dienen boy: Ik zeg 'dat is mbenge?', jaja zegt hem, 'da's niet mayolé?', 'nee' zegt hem. En dan weet ik niet hoe ik het heb uitgelegd, maar dan heb ik gezegd: 'waarom laat ge mij dan altijd mayolé zeggen?' En die zegde

²⁰⁰ 'Aline', 140321_A_2-b: 1u11:00-1u13:30.

dan in het Lingala: “soko motema ya madam dingé nakosema mayolé”²⁰¹. En dat is dan letterlijk vertaald; als nu het hart van madam da graag mayolé noemt, dan mag madam dat doen he. Voila, dat was de communicatie.”²⁰²

De discussie die ik met ‘Aline’ over het beperkte vriendschappelijke contact voerde, kwam voort uit mijn onbegrip hierover. Ik kon het moeilijk verstaan dat als je constant samenwerkt en samen leeft toch van zo een kloof kan spreken.

“J: Is er een reden dat je geen vriendschappelijke contacten hebt gehad met Congolezen?”

A: Omdat wij dus niet de tijd gehad hadden om, ja, wij leefden veel te veel apart. Zij in de ‘Belge’, en wij in de wijk van de blanken. Wij hadden alleen maar contact met onze boy, maar dat was ook niet overdreven veel. En.. Ja.

J: Aan wat denk je dat dat te wijten is dan?

A: Laat ons zeggen, onwetendheid langs de twee kanten. Ja, als ik dan terugdenk aan die Amical in Antwerpen, maar dat waren zwarten die voortdurend op de boten zaten en naar Europa kwamen en die, al is het, ja ge babbelde daarmee omdat ge die toch.. bedienden en een spelleke mee speelden dus ge kon daar gemakkelijk. Daarbij die spraken vlot Frans. Dat was ook niet zo vanzelfsprekend.

Ik heb wel Lingala geleerd maar euhm, ik veronderstel dat ge al een goeie taalknobbel moet hebben om daar heel goed mee overweg te kunnen. Ge leert zo veel als dat ge denkt dat ge nodig hebt he. Ja.. ik weet het eigenlijk niet. Ja...

J: Er was wel sprake van een soort van kloof he? tussen Belgen en Congolezen?

²⁰¹ Ik heb dit stukje laten vertalen door een student Afrikaanse talen en hij stelt dat de juiste zin is: *Soki motima ya madam dingi nakosema mayolé*. Hoewel hij het woord *mayolé* niet kent. Door de jaren heen, en door veel vertellingen, is er een lichte wijziging gekomen in de vertelling van de zin van ‘Helena’. Ook dit vertoont iets van het dynamische karakter van het geheugen.

²⁰² ‘Helena’, 131210_H_1-b: 57:00-1u00:00.

A: Ja, we leefden langs elkaar. Wij deden ons werk, zij deden hun werk. We waren wel samen voor sommige dingen maar ja... ja. We waren wij op de foyer, we waren wij met de vrouwen bezig, we hadden monitrices, dat waren de rapste, die we opgeleid hadden. Ge kon daar wel wat meer mee babbelen maar het was nog altijd allemaal in het Lingala. In de foyer werd er geen Frans gebruikt. Nee de vrouwen kenden geen Frans. En ja.. Ik weet het nu eigenlijk echt niet. Nee, ik denk dat we gewoon geen tijd gehad hebben.

J: Hoe was de visie van 'de overheid' op?

A: Wel de overheid vond van alle soorten gekke dingen uit. Vooral tegen het einde. Dan moesten wij rapporten maken van wat we deden buiten wat we moesten doen. Om te zien of we wel ons best deden. Dus waarschijnlijk sociale contacten enzo, er was een cercle voor de évolués. En we zijn daar nog naartoe gegaan. Ik veronderstel dat zij er niet achter zochten om voortdurend met ons geconfronteerd te zijn. En omgekeerd. Ik weet het niet.

J: Die cercle was dan ook enkel voor évolués en voor Belgen?

*A: Euh, ja, ik weet. Ik heb daar ergens een foto van als wij in die cercle zitten. Als hij ingewijd wordt zeker. Maar euh, voor de rest heb ik daar nog weinig herinneringen aan.*²⁰³

Wat er zeker ook meespeelde was de ideologie dat de Belgen een voorbeeld dienden te zijn. Dit creëert op zich ook al een bepaalde afstand.

"J: Was je het daar toen ook mee eens? Als je in de jaren '50 in Congo zat?

A: Ja, we gingen ze beschaven he.

J: Ja dat was wel het uiteindelijke doel he?

*A: Ja ja ja, en ik vond dat we ons moesten gedragen als voorbeeld. Ik vind dat eigenlijk nog altijd. Wij moesten daar niet te veel gekke dingen doen."*²⁰⁴

²⁰³ 'Aline', I40321_A_2-b: 1u33:40-1u37:50.

²⁰⁴ Ibid., 36:45-38:00.

Terloops werden tijdens de gesprekken andere vormen van contact aangehaald door mijn gesprekspartners. Zo ging het in de gesprekken ook over ménagères, mulatten en évolués. Meestal waren dat echter afzonderlijke verhalen, ménagères en kinderen van gemengde huwelijken kwamen zeker voor. Ook nog steeds tot het einde van de jaren 1950. Over de groep geëvolueerde Congolezen wisten ‘Helena’ en ‘Diane’ amper iets te vertellen. ‘Aline’ daarentegen kon wel verhalen oprakelen over de nieuwe groep geëvolueerde Congolezen. Zij stond in de Foyer ook in samen met een andere sociaal assistente om in de huizen van ‘évolués’ te controleren of ze aan alle voorwaarden voldeden.²⁰⁵

11.4.2. Conclusie m.b.t. contact tussen Belgen en Congolezen

Ik eindig met de zwaarste dobber. Ik heb door de gesprekken met drie ex-koloniale vrouwen ervaren dat het gedrag dat ik nu veroordeel als racistisch, niet die intentie had. Ik begrijp dat het de tijdsgeest was en de Westerse ideologie van ontwikkeling en beschaving die het handelen van mensen in een bepaalde richting stuurden. Deze richting was racistisch en paternalistisch, zeker indien dit bekeken wordt vanuit een hedendaags perspectief.

Er bestond wel degelijk een diepe kloof tussen Belgen en Congolezen, vooral omdat ze naar mijn mening werd opgehouden door de ideologie van het koloniaal beleid en haar actoren. De culturele verschillen die bestonden en het tekort aan culturele sensitiviteit van beide kanten zal dit niet verder vooruit geholpen hebben.

Uit deze discussies heb ik geleerd dat men gedrag van individuen of groepen uit het verleden moet onderzoeken en zien in de tijdsgeest en dat men zich bewust moet zijn van de hedendaagse bril van waarden en normen waardoor men kijkt. Ik heb echter ook wel beseft dat, hoewel een bepaalde historische afstand nodig is voor begrip, men als onderzoeker geen afstand moet doen van de eigen normen en waarden. Het is niet erg of storend dat deze gehanteerd worden, maar er moet wel een openheid zijn en een wil om te luisteren zonder te oordelen over de persoon die nu spreekt. Ook omdat die het niet noodzakelijk nog eens zijn met de daden, acties en gevolgde ideologieën uit het verleden. En zou dit wel nog het geval zijn, dan zou ik dezelfde openheid en bereidheid om te luisteren adviseren en hanteren, omdat het dan pas leidt tot leren van elkaar.

²⁰⁵ 'Aline', 140225_A_1-b: 1u19:00-1u21:00.

11.5. Conclusie

In dit deel heb ik mijn herinnering aan Belgisch-Congo verwoord in een reeks vooronderstellingen, vooroordelen en theses en dit in contrast gesteld met de herinneringen van drie ex-koloniale vrouwen. Hieronder geef ik mee welke lessen ik heb kunnen trekken als historicus, onderzoeker, leerkracht in spe en als persoon.

Mijn vooroordelen en veronderstellingen hadden over het algemeen een structureel en veralgemenend karakter, er was weinig ruimte voor de nuance van het persoonlijke. De gesprekken en de persoonlijke herinneringen hebben me die nuance alleszins bijgeleerd. De verschillende besproken thema's hebben aangetoond dat er contrasterende visies over het verleden bestaan en dat deze kunnen conflicteren.

Ik bekijk de handelingen en ideologie van mijn gesprekspartners met een hedendaagse bril, vanuit hedendaagse (publiek erkende) waarden en normen. Mijn herinnering, geconstrueerd aan de hand van persoonlijke en collectieve elementen, is exemplarisch voor bijvoorbeeld mijn generatiegenoten ten opzichte van die van mijn gesprekspartners van een andere generatie en andere achtergrond. Zij hebben immers een andere herinnering geconstrueerd doorheen de jaren en bekijken hun handelingen vanuit een andere invalshoek.

Ik heb niettemin gemerkt, door gesprek en dialoog, dat er op bepaalde vlakken wel overlapping en consensus heerst. Daarom niet noodzakelijk over de gehele lijn. Er is bijvoorbeeld een bewustzijn van het kwalijke karakter van kolonialisme en van het racisme dat er toen heerste, maar er is geen toe-eigening van de schuld over dat 'kwade'. Er wordt ook gesteld dat het de geest van de tijd was, en dat men daar nu toch niet persoonlijk voor kan verantwoordelijk gesteld worden. Er is echter een verschillende invulling van het schuldbesef waarover ik spreek, en de onderzoeker, noch de verteller kan in deze discussie de eigen invulling verlaten en de andere volledig vatten. Het is volgens mij wel constructief geweest dat de ideeën werden uitgewisseld, ook al bestaat er geen definitieve consensus over. De meningen mochten bestaan en konden gehoord worden. Ze waren op bepaalde vlakken contrasterend en op andere samenvallend.

Hoewel er in de herinneringen wordt verwezen naar de koloniale gemeenschap als een eenheid op een institutioneel en collectief niveau, wordt op het individuele niveau vaak het tegenovergestelde bewezen. Dit doet me concluderen dat er geen homogene en geünificeerde koloniale gemeenschap bestond, wat overeenkomt met de concepten van Stoler en Anderson.

Er was wel sprake van een verbeelde gemeenschap. Deze verbeelding was gebaseerd op een diep ingebed wij-zij denken ten opzichte van verschillende groepen, maar vooral ten opzichte van de Congolezen. Er was een sterke desidentificatie met de Congolezen.

Mijn vooronderstellingen met betrekking tot de institutionalisering van het kerngezin in Belgisch-Congo en de massale komst van vrouw en gezin na Wereldoorlog II, samengaande met die over de betrekkelijke welvaart die Belgen in Congo hadden, zal niet volledig foutief zijn op een institutioneel en algemeen vlak (dus in het koloniale beleid). Op persoonlijk gebied doen die tekort en zijn ze ontoereikend.

Uit de discussies heb ik geleerd dat men gedrag van individuen of groepen uit het verleden moet onderzoeken en zien binnen een bepaalde tijdsgeest en dat men zich bewust moet zijn van de hedendaagse bril van waarden en normen waardoor men kijkt. Ik beseft dat, hoewel een bepaalde historische afstand nodig is voor begrip, men als onderzoeker geen afstand moet doen van de eigen normen en waarden. Omdat de visie over het verleden enkel nut heeft in het heden. Er mag dus geen afstand genomen worden van de hedendaagse bril. Het is niet erg of storend dat deze gehanteerd worden, maar er moet wel een openheid zijn en een wil om te luisteren zonder te oordelen over de persoon die nu spreekt. Omdat die het niet noodzakelijk nog eens is met de daden, acties en gevolgde ideologieën uit het verleden. En zou dit wel nog het geval zijn, dan zou ik dezelfde openheid en bereidheid om te luisteren adviseren en hanteren, omdat het dan pas leidt tot leren van elkaar.

12. Een fusie van horizonten

12.1. Theorie van Gadamer

“A horizon is the situation of understanding. It marks the limit of everything that can be seen from a particular point of view, but the idea of a horizon also implies that we can see beyond our immediate standpoint. To acquire a horizon means that we acquire a far-sightedness which, though limited, is not merely myopic.”²⁰⁶

Naarmate ik me dieper en meer theoretisch bezig hield met verschillende waarheden, percepties en visies over de waarheid en het verleden, kwam ik terecht bij Gadamer. Gadamer was een Duitse filosoof die vooral bekend staat voor zijn werk ‘*Truth & Method*’ over de

²⁰⁶ Weinsheimer, *Gadamer's hermeneutics: A reading of Truth and Method*: 182.

hermeneutiek. De hermeneutiek is de studie van de interpretatie van geschreven teksten. Gadamer spreekt hierin van een horizon, zoals hierboven wordt geciteerd. Hij ziet de horizon van de onderzoeker (*'the interpreter'*) als de limieten van alles wat kan worden gezien, en verstaan, vanuit een specifiek standpunt. Het idee van een horizon impliceert volgens Gadamer dat er ook een visie is buiten die horizon, dat de onderzoeker een andere horizon kan ontdekken. Er zijn steeds meerdere horizonten, met elk een specifieke, unieke visie, afhankelijk van het standpunt. Gadamer bespreekt het bestaan van de horizon van de onderzoeker en die van de tekst of traditie die de onderzoeker wil verstaan. Begrip komt voort uit de fusie van deze horizonten.²⁰⁷

Gadamers logica van het bestaan van verschillende horizonten die met elkaar interageren, lijkt me ook toepasbaar op de referentiekaders. Hierbij is de analogie tussen een horizon te begrijpen als limiet van het begrip van een bepaalde persoon op een bepaald moment, gelijkaardig aan het begrip referentiekader dat ik doorheen de thesis gebruik en heb beschreven. Het is een bepaalde blik, het heeft een bepaalde limiet, het stuurt de manier waarop we denken, ...

Net als het referentiekader, is de horizon van Gadamer constant in een proces van vorming en verandering:

*“Our horizon is constantly in the process of formation, not least through encounters with the past. It does not remain static. <...> Coming to a shared understanding always means rising to a higher universality that overcomes not only our own particularity but that of the other as well”*²⁰⁸

Dit constante proces van vorming en verandering van gedachten en visies, de verschuivingen van veronderstellingen, de invloed van interactie op het denken en schrijven, ... is de leidraad geweest doorheen dit onderzoek. Het bevat een kritische reflectie over standpunten en de invloed van conversatie en dialoog op deze standpunten. Het dialectische proces dat wordt aangevat door conversatie en interactie van twee horizonten noemt Gadamer een fusie van

²⁰⁷ Ibid., 182-83.

²⁰⁸ Ibid.

horizonten (*fusion of horizons*).²⁰⁹ Gadamer bespreekt dergelijke fusie vooral in de hermeneutische vorm, dat de horizon waarmee de onderzoeker de eigen horizon laat samenvallen een tekst is. Ik denk dat dit ook het geval is bij mondelinge conversaties en bij een confrontatie van ideeën in orale vorm.

Gadamer argumenteert dat als twee (of meer) personen converseren en hun ideeën uitwisselen, er een fusie optreedt. Personen hebben verschillende meningen en achtergronden. Hierdoor ontstond reeds een set vooronderstellingen die de waarde van het gesprek stuurt en bepaalt. Door informatie te ontvangen van de andere persoon treedt er een fusie op, omdat de limieten van het denkkader bereikt werden. Zo wordt de visie van beide actoren in de conversatie verruimd. Gadamer argumenteert ook dat het historisch bewustzijn van iedere persoon wordt beïnvloed en dat dit ingebed is in een geschiedenis en cultuur, die ons ook vorm geeft. Een interpretatie van de horizon van een ander, door interactie, geeft een inzicht in dat historisch bewustzijn.

Op het moment van interactie in mondelinge geschiedenis zit de bron in levende lijve voor je. De onderzoeker heeft op dat moment onvermijdelijk een belangrijke rol in de beïnvloeding van de gesprekspartner en dus van het referentiekader of de horizon van de andere. Er worden bepaalde zaken uit het referentiekader afgetast en er wordt over gedialoogd. Omwille van de grote invloed van de onderzoeker en de omstandigheden op de totstandkoming van de bron heb ik het gehele hoofdstuk '*de dialogen*' geschreven. Hierin beschrijf ik de belangrijkste beïnvloedende factoren verrat.

De vraag die zowel Gadamer als ikzelf hebben gesteld, is of we onszelf letterlijk moeten verplaatsen in die horizon van de andere? Het antwoord, zoals ik doorheen de thesis heb proberen aantonen, is dat dit onmogelijk is. Maar ook dat dit niet gewenst is. Het is niet gewenst dat de horizon van de andere overgenomen wordt, het zijn de interacties die gewenst zijn omdat deze aanzetten tot verruiming van een blik.

*"We exist nowhere but in our own time, within our own horizon, and there is no machine that can transport us to anywhere else."*²¹⁰

²⁰⁹ Ibid., 210.

²¹⁰ Ibid., 182-83.

Het is mijn mening dat het net het anders zijn van de andere is en de spanning tussen het heden en verleden, of tussen twee verschillende visies, die geschiedbeoefening en verruiming van horizonten interessant maakt. Maar dat de historicus, de leraar, de onderzoeker, de gesprekspartner zich wel bewust moet zijn van een aantal zaken: ten eerste dat hij/men nooit van nergens kijkt/denkt, er is altijd een bepaalde blik met een aantal veronderstellingen. Ten tweede dat conversatie en open interactie een inzicht kan geven in de blik van een andere en dat zo een verruiming optreedt van de visie van een persoon. En ten slotte dat deze verruiming een verandering van standpunt kan zijn, maar dat de onderzoeker, degene die interpreteert, niet het standpunt van de andere overneemt. De onderzoeker kan dit enkel vanuit zijn eigen denkkader interpreteren, vanuit zijn eigen horizon. Zijn interpretatie van de andere is dan een geïnterpreteerde waarheid.

“We already know. We are always already prejudiced by tradition, which asserts its validity prior to consciousness. The fact that we never completely rid ourselves of prejudice certainly marks the finitude of historical being – but some prejudices are true. The fact that the knower’s own being comes into play in his knowledge certainly betrays the limitation of objectivity and method, but it does not prevent truth. Despite our will to be methodical and objective, despite our desire to remain a bystander detached from the game, despite our attempts to prevent it, the truth of tradition occurs to us.”²¹¹

In de conclusie van Weinscheimer’s analyse van Gadamer’s hermeneutiek concludeert hij dat we ons nooit volledig van onze vooronderstellingen kunnen ontdoen. Hij stelt dat dit een limiet is voor objectiviteit en voor de gehanteerde methode, maar niet voor waarheid.

12.2. Een fusie door contrasteren van ‘herinneringen’?

Vooroordelen en veronderstellingen bij een onderzoeker zijn normaal. De onderzoeker gaat dus best reflexief op zoek naar de eigen stellingnames. Ik meen dat dit zeker het geval moet zijn bij mondelinge geschiedenis, omdat de stellingname een invloed uitoefent op de interactie met en de creatie van de bron. Bij de interpretatie van de vertelling moet de onderzoeker duidelijk stellen dat het gaat over een interpretatie van een perceptie. Een interpretatie van de

²¹¹ Ibid., 258-59.

onderzoeker, en een perceptie van de verteller. Ik denk dat ik dit duidelijk heb kunnen weergeven door het hoofdstuk '*mijn verhaal en hun reactie*'.

Ik argumenteer hierin dat de conversatie en dialoog die ik voerde over het persoonlijke leven van ex-koloniale vrouwen in Belgisch-Congo verruimend is geweest voor mijn referentiekader, voor mijn horizon als onderzoeker. De confrontatie van referentiekaders zorgde ervoor dat ik een ruimere blik ontwikkelde. Een concreet voorbeeld: Ik kwam naar de gesprekken met een fascinatie over en onbegrip van het contact tussen Belgen en Congolezen in Belgisch-Congo. Door mijn persoonlijk referentiekader veronderstelde ik dat deze contacten eerder beperkt waren, dat er geen of amper vriendschappen waren en dat er gebruik werd gemaakt van huispersoneel door de Belgen, maar dat dit een strikt hiërarchisch en paternalistisch systeem was. Ik vond deze behandeling racistisch en moreel incorrect en ik vroeg me af hoe ex-kolonialen daar zelf tegenover stonden. De gesprekken met ex-koloniale vrouwen hebben me een aantal inzichten opgeleverd. Door de confrontatie met hun herinnering aan Belgisch-Congo merkte ik op dat delen van mijn veronderstelling gefundeerd waren. Er was amper vriendschappelijk of egalitair contact tussen Belgen en Congolezen. De Belgen en Congolezen leefden in verschillende werelden van eenzelfde wereld. De houding van de Belgen ten opzichte van Congolees huispersoneel was paternalistisch, hiërarchisch en in een zekere zin ook racistisch. De intentie erachter was niet zo en daarvan heeft de conversatie me overtuigd. Ik ben ervan overtuigd dat deze handelingen, die door een hedendaagse bril veroordeeld worden, niet intentioneel racistisch waren. De kolonialen die ik sprak duiden me op de 'geest van de tijd' en de kracht van 'gewoonte' in de regulering van het gedrag. Ze probeerden me ook hun standpunt en de historische context errond, alsook de moeilijkheden van contact met de Congolezen door culturele verschillen toe te lichten. Daarnaast werd ook de jeugdigheid en het idealisme waarmee ze naar Congo gingen benadrukt, ook dat had een invloed op hun handelen in die tijd. Ik ben door deze conversatie fijngevoeliger geworden ten opzichte van in het verleden gesteld gedrag. Ik zie het nut in van een verruiming van de blik door interactie, gezien ik daardoor een beter historisch begrip heb gekregen. Ik ben echter niet van mening veranderd in het veroordelen van paternalistisch, ongelijk en racistisch gedrag ten opzichte van andere (bevolkings)groepen. Deze set van normen en waarden behoud ik, zelfs na de conversaties. De fusie van horizonten en de confrontatie van herinneringen heeft een verruimde blik opgeleverd. Er kwam een vergroot historisch besef maar ook een (her)bevestiging van een set hedendaagse normen en waarden. Beide zijn van belang voor de interpretatie van zowel heden als verleden.

Wat ik echter van zeer groot belang acht als historicus en leerkracht in spe, is dat men wel probeert om door interactie en conversatie met bronnen (mondeling of schriftelijk) te komen tot een beter (historisch) begrip, tot een tijdelijke fusie van horizonten.

Door de interactie met mijn gesprekspartners heb ik uit de confrontatie van referentiekaders veel opgestoken over de manier van herinneren en van beeldvorming. Ik heb hieruit geconcludeerd dat iedere persoon zich een bepaald beeld voorhoudt met betrekking tot (zo goed als) alle (historische) thema's. Dat dit beeld dynamisch en beïnvloedbaar is en dat een confrontatie van het blikveld met andere(n) leidt tot een genuanceerder beeld over dat historisch thema.

Ik heb deze analyse van Gadamer's concept van de fusie van horizonten er als laatste synthetiserend en theoretisch hoofdstuk bij geschreven omdat ik in de overtuiging ben dat het mijn analyse kracht bij zet. Mijn onderzoeksproces werd een zoektocht naar mijn eigen visie over geschiedenis, over herinneren en over beeldvorming. Maar tevens naar wat hiermee praktisch kan aangevangen worden. Het concept van Gadamer over de fusie van horizonten is in dit onderzoek toegepast op een confrontatie van referentiekaders over een bepaald historisch verleden. Dit historisch verleden en de vertelde narratieven hebben hier dienst gedaan om vorm te geven aan de twee horizonten. De confrontatie van beide gebeurde tijdens de interactie zelf, maar ook tijdens de analyse en de kritische reflectie van deze confrontatie in mijn thesis.

SAMENVATTING EN CONCLUSIES

In de aanloop naar mijn onderzoek ben ik gestoten op het feit dat er steeds meerdere herinneringen of meerdere narratieven bestaan over eenzelfde historisch fenomeen. Ik ben tot dit inzicht gekomen onder invloed van onder andere het werk van Dembour getiteld *'Recalling the Belgian Congo'*. Belgisch-Congo is een historisch fenomeen dat ook interesseert en intrigeert. Voornamelijk het alledaagse leven van haar koloniale bewoners boeit me. Om vat te krijgen op dat onderwerp heb ik me toegelegd op een mondeling geschiedenisonderzoek over herinneringen aan het leven in Belgisch-Congo. Ik zocht een nieuwe invalshoek en koos voor het interviewen van ex-koloniale vrouwen.

Specifiek focuste ik op de twee herinneringen aan Belgisch-Congo. De herinnering van de ex-koloniale vrouwen zelf aan hun leven en de herinnering van de onderzoeker. Beide herinneringen zijn geconstrueerde verhalen, dus narratieven die onderhevig zijn aan verschillende invloeden. Ik heb in dit onderzoek mijn eigen referentiekader, mijn 'blik' over Belgisch-Congo uitgelegd en onderbouwd en het in contrast gesteld met de herinneringen van mijn drie gesprekspartners.

Ik bood hiermee antwoord op de vraag: 'Hoe en in welke mate staan de herinneringen van ex-koloniale vrouwen met betrekking tot hun leven in Belgisch-Congo in contrast met het publieke geheugen aan de Belgische kolonie en de geconstrueerde herinnering van de onderzoeker?' Deze onderzoeksvraag komt voort uit de problematiek dat er een verband lijkt te zijn tussen het bestaan van verschillende, conflicterende, herinneringen en het feit dat noch onderzoeker noch verteller de eigen culturele lens, het referentiekader, kan verlaten en het andere denkkader volledig kan verstaan.

Ik ben tot deze problematiek en de onderzoeksvraag gekomen door het werken met herinneringen. Werken met herinneringen brengt heel wat theoretische en methodologische ladingen met zich mee. Ik heb deze theoretische en methodologische concepten aan de hand van literatuur besproken en geïncorporeerd in mijn werkwijze. Ik beschreef dit in het tweede deel van deze thesis.

Het proces van herinneren is een dynamisch, continu proces van revisie. Er is geen sprake van een organische herinnering aan een gebeurtenis. De vertelling brengt een geleefde en beleefde waarheid voort. Deze vertelling wordt op enorm veel manieren beïnvloed. De vertelling wordt

bepaald of gevormd in een genre en ze bevat vrijwel steeds een doel, een sociale actie. Herinneren is een proces dat plaatsvindt in het heden, de vertelling drukt dus het standpunt uit van de persoon in het heden, over het verleden. Door het morele kader dat wordt gehandhaafd in het heden, kan het verleden (en de toekomst) een plaats gegeven worden. Het geheugen organiseert en stuurt acties in het heden. Er is ook geen 'blik van nergens'. Dit betekent dat je over veel, of bijna alle, begrippen en gebeurtenissen 'een beeld' hebt, een 'herinnering'. Een individu denkt en handelt in het heden volgens ervaringen uit het verleden. Er kan wel een verruiming optreden van de *horizon* van een persoon door interactie en dialoog maar we kunnen nooit buiten ons eigen referentiekader treden en de dingen 'waarnemen zoals de ander'. Herinneringen zijn deels individueel en deels publiek bepaald, het zijn gedeeltelijk sociale constructies. Uit het theoretisch en methodologisch kader, beschreven in deel II, concludeerde ik dat ik een ego-narratief moest schrijven indien ik iets waardevols wou neerschrijven over herinneringen en intergenerationele verschillen in het herinneren van historische gebeurtenissen. Om een antwoord te verkrijgen op de vraag hoe en waarom verschillende herinneringen contrasteerden, moest ik een beeld schetsen van die constructies.

Deel III 'de constructie van een herinnering' gaat in op de constructie van een herinnering over Belgisch-Congo. Ik ga hier uit van de notie dat mijn herinnering, hoewel compleet persoonlijk en uniek voor mijzelf, toch ook publieke invloeden heeft gekend. Ik beschreef mijn individuele en het publieke/collectieve referentiekader in aparte hoofdstukken (7 en 8). Hoofdstuk 9 bevat een korte synthese over het bestaan van en het belang van verschillende referentiekaders.

Mijn individueel referentiekader werd beïnvloed door onder andere mijn familiale context, mijn buitenlandse stage in Kenia en door mijn studieloopbaan. Het onderzoek dat ik verrichtte voor het behalen van mijn bachelorpaper over het koloniale familielevens in Belgisch-Congo na de Tweede Wereldoorlog verruimde mijn blik en leverde me een reeks veronderstellingen en theses op. Ik word ook beïnvloed door het publieke geheugen, maar het publieke referentiekader of het collectieve geheugen is geen homogeen, geünificeerd gezamenlijk geheugen. Het is meestal een bepaald algemeen aanvaard narratief over het verleden binnen een bepaalde groep. Ik neem mijn eigen referentiekader als exemplarisch voor dat van mijn generatiegenoten. Ik heb voor dit hoofdstuk de invloed van het geschiedenisonderwijs en bepaalde wetenschappelijke en journalistieke werken onderzocht op de publieke beeldvorming met betrekking tot Belgisch-Congo.

Wat het geschiedenisonderwijs betreft heb ik de leerplannen van de 3de graad en enkele leerboeken onderzocht over dit thema. Ik merkte dat de doelstellingen in die leerplannen voldoende interactief zijn en ruimte bieden voor confrontatie tussen verschillende standpunten. De leerboeken en de leerinhouden daarentegen geven voornamelijk één dominant historisch narratief weer met betrekking tot Belgisch-Congo. Dit dominant historisch narratief heb ik tijdens mijn onderwijs blijkbaar overgenomen.

Het eigen referentiekader zorgde ervoor dat ik bij de start van de gesprekken met de geselecteerde ex-koloniale vrouwen reeds een bepaald beeld geconstrueerd had. Ik had een visie, een interpretatie over hun leven in Belgisch-Congo. Het hele onderzoeksproces hierover en de interacties met de geïnterviewde vrouwen hebben mijn blik verruimd en mijn denkkader in vraag gesteld.

In deel IV heb ik de ‘zoektocht naar consensus’ beschreven. In hoofdstuk 10 boog ik me over alle randvoorwaarden en vooronderstellingen van de gesprekken. Ik stond stil bij mijn vooroordelen, vooronderstellingen, verwachting, argumentatie en ook de omstandigheden van de gesprekken. Ik heb de bronnencreatie en bronverwerking besproken. Ik gaf een overzicht van de gesprekspartners en stond stil bij de waarde van het geheugen, waarbij ik ook het vervormende karakter van het geheugen besproken heb. Al deze (rand)voorwaarden hebben een invloed gehad op de gesprekken zelf of op de analyse ervan en zijn daarom van belang.

Hoofdstuk 11 stelt de belangrijkste vooronderstellingen in contrast met herinneringen van mijn gesprekspartners. Ik bekijk de handelingen en ideologie van mijn gesprekspartners met een hedendaagse bril, vanuit hedendaagse publiek erkende waarden en normen. Mijn herinnering, geconstrueerd aan de hand van persoonlijke en collectieve elementen, is exemplarisch voor bijvoorbeeld mijn generatiegenoten in contrast tot die van mijn gesprekspartners van een andere generatie en een andere achtergrond. Zij hebben immers een andere herinnering geconstrueerd doorheen de jaren en bekijken hun handelingen vanuit een andere invalshoek. Ik heb niettemin gemerkt, door gesprek en dialoog, dat er op bepaalde vlakken wel overlapping en consensus heerst. Er is bijvoorbeeld een bewustzijn van het kwalijke karakter van kolonialisme en van het racisme dat er toen heerste, maar er is geen toe-eigening van de schuld van dat ‘kwade’. Er wordt meermaals gesteld dat het de geest van de tijd was, en dat men daar nu toch niet persoonlijk voor kan verantwoordelijk gesteld worden? Er is echter een verschillende invulling van het schuldbesef waarover ik spreek, en noch de onderzoeker, noch de verteller kan in deze discussie de eigen invulling verlaten en de andere

volledig vatten. Het is volgens mij wel constructief geweest dat de ideeën werden uitgewisseld, ook al bestaat er geen definitieve consensus over. De meningen mochten bestaan en konden gehoord worden. Ze waren op bepaalde vlakken contrasterend en op enkele andere samenvallend.

Hoewel er in de herinneringen wordt verwezen naar de koloniale gemeenschap als een eenheid op een institutioneel en collectief niveau, wordt op het individuele niveau vaak het tegenovergestelde bewezen. Dit deed me concluderen dat er geen homogene en geünificeerde koloniale gemeenschap bestond, wat overeenkomt met de concepten van Stoler en Anderson. Er was wel sprake van een verbeelde gemeenschap. Deze verbeelding was gebaseerd op een diep ingebed wij-zij denken ten opzichte van verschillende groepen, maar vooral ten opzichte van de groep Congolezen. Er was een sterke, zo niet totale, desidentificatie met de Congolezen.

Mijn vooronderstellingen over de institutionalisering van het kerngezin in Belgisch-Congo wat samen ging met de massale komst van vrouw en gezin na Wereldoorlog II, over het bestaan van betrekkelijke welvaart van Belgen in Congo, zullen niet volledig foutief zijn op een institutioneel en algemeen niveau. Maar op persoonlijk gebied doen die vooronderstellingen ex-kolonialen tekort en is het ontoereikend.

Uit de gesprekken en eruit voortvloeiende discussies heb ik eveneens geleerd dat men gedrag van individuen of groepen uit het verleden moet onderzoeken en zien binnen een bepaalde tijdsgeest en dat men zich bewust moet zijn van de hedendaagse bril van waarden en normen waardoor men kijkt. Ik besef dat, hoewel een bepaalde historische afstand nodig is voor begrip, men als onderzoeker geen afstand moet doen van de eigen normen en waarden, die universeel geldig (geworden) zijn. Omdat de visie over het verleden enkel nut heeft in het heden mag er dus geen afstand genomen worden van de hedendaagse bril. Het is niet erg of storend dat deze gehanteerd wordt, maar er moet wel een openheid zijn en een wil om te luisteren zonder te oordelen over de persoon die nu spreekt. Omdat de tijdsgeest erg bepalend kan geweest zijn, maar dat personen het niet noodzakelijk nog eens zijn met de daden, acties en gevolgde ideologieën uit het verleden. Zou dit toch nog het geval zijn, dan zou ik adviseren om met openheid te luisteren. Omdat het dan pas leidt tot leren van elkaar en tot beter begrip van het historisch narratief.

Ten slotte geeft hoofdstuk 12 een theoretische benadering over de confrontatie van herinneringen. Door middel van Gadamer's optimistische concept van een fusie van horizonten wordt geconcludeerd dat interactie verruiming van horizonten in de hand werkt. Dat het contrasteren van verschillende herinneringen in dialoog en door analyse zorgt voor een ruimere blik, zonder dat daarvoor de eigen blik (volledig) verlaten moet worden.

Mijn bevindingen en persoonlijke conclusies

Zoals vele van de geciteerde auteurs geloof ik niet in het bestaan van en de noodzaak tot het vinden van één waarheid in het verleden. Een *happy agreement* was niet het uiteindelijke doel van de gesprekken die ik heb gevoerd, en dat zat er ook niet in. Wat ik wel heb kunnen concluderen uit de gesprekken is dat interactie heeft gezorgd voor een verruiming van onze blik en het in vraag stellen van eigen denkkaders.

Ik weet dat ik me noch het referentiekader van de ander noch hun ideeën eigen heb gemaakt en kom tot het besluit dat dit ook niet wenselijk is. Ik heb me wel open gesteld voor hun narratief, wat van groot belang is voor interactie en dialoog en ik heb dankzij die openheid op bepaalde vlakken een beter of ander begrip van de koloniale context verworven. Daarnaast concludeer ik dat een historicus het verleden interpreteert vanuit een bepaald standpunt. Dat standpunt is subjectief. Dit is niet kwalijk zolang die historicus het ook zo benoemt. Ik heb in mijn thesis daarom gekozen voor een ego-narratief omdat ik enkel vanuit mijn eigen referentiekader, over mijn beeld en interpretatie van anderen kon schrijven.

Door deze werkwijze heb ik geleerd mijn eigen standpunt te achterhalen en te beschrijven, en ik heb meer appreciatie gekregen voor de waarde van dialoog.

Wat ik echter van zeer groot belang acht als historicus en ook als leerkracht in spe, is dat men moet proberen om door interactie en conversatie met bronnen (mondeling of schriftelijk) te komen tot een tijdelijke fusie van horizonten, en een beter historisch begrip. Op deze manier kan het dominante historische narratief in het onderwijs beter genuanceerd worden.

Door de interactie met mijn gesprekspartners heb ik door de confrontatie van referentiekaders veel opgestoken over de manier van herinneren en van beeldvorming. Ik heb hieruit geconcludeerd dat iedere persoon zich een bepaald beeld voorhoudt met betrekking tot (zo goed als) alle (historische) thema's. Dat beeld is dynamisch en beïnvloedbaar en een

confrontatie van het blikveld met andere(n) leidt tot een genuanceerder beeld over dat historisch thema.

Ik heb door de beschreven casus de theoretische concepten van het postmodernisme ter harte genomen en kunnen toetsen. Ik heb me afgekeerd van de zoektocht naar de éne historische waarheid. Ik denk dat dit mij als historicus, als leerkracht in spe en als persoon vooruit helpt en ook perspectieven biedt voor de toekomst.

BIBLIOGRAFIE

Primaire bronnen:

- 'Aline'. 140225_A_1-b.
———. 140321_A_2-a.
———. 140321_A_2-b.
'Diane'. 140404_D_1.
———. 140415_D_2.
'Helena'. 131210_H_1-a.
———. 131210_H_1-b.
———. 140128_H_2.
———. 140327_H_3.

Secundaire literatuur:

- Aerts, Koen, en Berber Bevernage. "Het spokend verleden en de onmacht van de rede: hoe radicaal-Vlaanderen het verleden in het heden houdt." 2008.
- Anderson, Benedict. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso, 1985.
- Bertaux, Daniel, en Martin Kohli. "The Life Story Approach: A Continental View." *Annual Review of Sociology* 10 (1984): 215-37.
- Bleyen, Jan, en Leen Van Molle. *Wat is mondelinge geschiedenis?* Leuven: Acco, 2012.
- Booth, William James. *Communities of memory: on witness, identity, and justice*. Cornell University Press, 2006.
- Ceuppens, B. *Congo Made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op "blank" en "zwart" in Belgisch Congo*. Gent: Academia Press, 2003.
- . *Onze Congo? Congolezen over de kolonisatie*. Leuven: Uitgeverij Davidsfonds, 2003.
- Chamberlain, Mary, en Paul Thompson. *Narrative and genre /Ed. by Mary Chamberlain and Paul Thompson*. Routledge, 1998.
- Cooper, Frederick, en Ann Laura Stoler. *Tensions of empire: colonial cultures in a bourgeois world*. University of California press, 1997.
- de Swaan, Abram. "uitdijende kringen van desidentificatie: Gedachten over Rwanda." *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* XXIV 1 (1997): 3-23.
- De Witte, Ludo. *De moord op Lumumba*. Van Halewyck, 1999.
- Dembour, Marie-Bénédicte. *Recalling the Belgian Congo: conversations and introspection*. Berghahn books, 2000.
- Etambala, Z.A. *Het Zaïre van Mobutu*. Leuven: Davidsfonds, 1996.
- Etambala, Zana Aziza. *Congo 55/65: van koning Boudewijn tot president Mobutu*. Lannoo, 1999.
- . *De teloorgang van een modelkolonie: Belgisch Congo (1958-1960)*. Acco, 2008.
- Everaert, Hannah. "Cherchez la Femme dans la Colonie: een historische studie over Belgische vrouwen in Congo, tijdens de koloniale periode." 2008.
- Eynikel, Hilde. *Onze Kongo*. Leuven: Davidsfonds, 1997.
- . *Onze Kongo: portret van een koloniale samenleving*. Standaard, 1983.
- Fabian, Johannes. "Forgetful Remembering: A Colonial Life in the Congo." *Africa: Journal of the International African Institute* 73, no. 4 (2003): 489-504.
- Gadamer, Hans-Georg. *Truth and method*. Sheed & Ward, 1975.
- Gittins, Diana. "Silences: The case of a psychiatric hospital." In *Narrative and genre*. 46-62: Routledge, 1998.

- Hamilton, Paula. "The Oral Historian as Memorist." *The Oral History Review* 32, no. 1 (2005): 11-18.
- Hoérée, Lucien. *Getuigen vertellen: naslagboek*. Afrikagetuigenissen, 2011.
- Hunt, Nancy Rose. "Colonial Anxieties about White Women in the Tropics." In *Tensions of Empire: Colonial cultures in a Bourgeois World*. 293-97: Berkeley University of California Press, 1997.
- . "Domesticity and Colonialism in Belgian Africa: Usumbura's Foyer Social, 1946-1960." *Signs* 15, no. 3 (1990): 447-74.
- . "Gender en subjectvorming in koloniaal Congo." In *Het geheugen van Congo, de koloniale tijd*. 51-57. Gent: Uitgeverij Snoeck, 2005.
- . "'Le Bebe en Brousse': European Women, African Birth Spacing and Colonial Intervention in Breast Feeding in the Belgian Congo." *The International Journal of African Historical Studies* 21, no. 3 (1988): 401-32.
- Kopijn, Yvette. "The oral history interview in a cross-cultural setting." In *Narrative and genre*. 142-59: Routledge, 1998.
- Lomsky-Feder, Edna. "Life Stories, War, and Veterans: On the Social Distribution of Memories." *Ethos* 32, no. 1 (2004): 82-109.
- Lorenz, Chris. "Unstuck in Time. Or: the sudden presence of the past." Chap. 4 In *Performing the past: memory, history, and identity in modern Europe*. 67-105, 2010.
- Lorenz, Christoff Frederik Gijsbert. "De constructie van het verleden: een inleiding in de theorie van de geschiedenis." Boom, 1987.
- Mantels, Ruben. "Schrijven over Congo: 125 jaar koloniale geschiedschrijving in perspectief." 2010.
- Morez, Greet, Katrien Verbruggen, en Inge Vrijdags. *Alledaagsheid en mondelinge geschiedenis: studie en toepassing in de lagere school*. SHPI, 1984.
- Patai, Daphne. "Constructing a Self: A Brazilian Life Story." *Feminist Studies* 14, no. 1 (1988): 143-66.
- Portelli, Alessandro. "History-Telling and Time: An Example from Kentucky." *The Oral History Review* 20, no. 1/2 (1992): 51-66.
- . "Oral history as genre." In *Narrative and genre*. 23-45: Routledge, 1998.
- . "Oral Testimony, the Law and the Making of History: The 'April 7' Murder Trial." *History Workshop*, no. 20 (1985): 5-35.
- . *The Order Has Been Carried Out: History, Memory, and Meaning of a Nazi Massacre in Rome*. Palgrave Macmillan, 2003.
- . "The Peculiarities of Oral History." *History Workshop*, no. 12 (1981): 96-107.
- . "Response to Commentaries." *The Oral History Review* 32, no. 1 (2005): 27-33.
- Potthast-Jutkeit, B. "The history of family and colonialism: Examples from Africa, Latin America, and the Caribbean." *The History of the Family* 2, no. 2 (1997): 115-21.
- Schuermans, Willy. *Geschiedenisonderwijs: een praktische handleiding voor de leraar geschiedenis*. De Sikkel, 1997.
- . *Memo 5: Nieuwste Tijden*. De Boeck, 2007.
- . *Memo 6: Nieuwste Tijden 20ste - 21ste eeuw*. De Boeck, 2007.
- Scott, Joan W. "Gender: A Useful Category of Historical Analysis." *The American Historical Review* 91, no. 5 (1986): 1053-75.
- Stael, Ann, Hugo Van de Voorde, en Paul Vandepitte. *Historia 5*. Pelckmans, 2003.
- Stoler, Ann Laura. *Carnal knowledge and imperial power: race and the intimate in colonial rule*. University of California Press, 2002.
- . "Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Rule." *Comparative Studies in Society and History* 31, no. 1 (1989): 134-61.
- Thompson, Paul. "'Problems of Method in Oral History'." *Oral History* 1, no. 4 (1972): 1-47.

- Thompson, Paul Richard. *The voice of the past: oral history*. Oxford university press, 2000.
- . *The voice of the past: oral history*. Oxford university press, 1978.
- Thomson, Alistair. "Making the Most of Memories: The Empirical and Subjective Value of Oral History." *Transactions of the Royal Historical Society* 9 (1999): 291-301.
- . "memory and remembering in oral history." In *The Oxford handbook of oral history*, edited by D.A. Ritchie. 77-95: Oxford University Press, 2011.
- Tonkin, Elizabeth. *Narrating our pasts: the social construction of oral history*. Cambridge university press, 1998.
- Van Bilsen, A. A. J. *Kongo 1945-1965: het einde van een kolonie*. Davidsfonds, 1993.
- Van Bilsen, A.A.J. "Pierre Ryckmans : een uitzonderlijke biografie." *Revue belge de philologie et d'histoire* 74, no. 2 (1996): 445-64.
- Van Bilsen, Jef. *Kongo 1945-1965: Het einde van een kolonie*. Leuven: Davidsfonds, 1993.
- Van Damme, Paul, Hugo Van de Voorde, en Paul Vandepitte. *Historia 6*. Pelckmans, 2003.
- Van Reybrouck, David. *Congo: een geschiedenis.*: De Bezige Bij, 2010.
- Vangroenweghe, Daniël, en Linda Vandervelde. *Rood rubber: Leopold II en zijn Kongo*. Elsevier, 1985.
- Vanthemsche, Guy. *Congo: de impact van de kolonie op België*. Lannoo, 2008.
- Verlinden, Peter. *Weg uit Congo: het drama van de kolonialen*. Davidsfonds, 2002.
- Weinsheimer, Joel C. *Gadamer's hermeneutics: A reading of Truth and Method*. Yale University Press, 1985.
- Yow, Valerie. "'Do I like Them Too Much?': Effects of the Oral History Interview on the Interviewer and Vice-Versa." *The Oral History Review* 24, no. 1 (1997): 55-79.

BIJLAGEN

Alle bijlagen voeg ik elektronisch toe op een cd-rom. Ik doe dit elektronisch omdat het transcriptiebestand alleen al 500 pagina's telt.

De bijlagen bevatten alle transcripties van zowel de gesprekken met mijn gesprekspartners als van de brieven die ik van hen ontving. De geluidsbestanden staan ook integraal op de cd-rom.

De gebruikte leerplannen kunnen ook daar teruggevonden worden. De reflectiedocumenten met betrekking tot mijn buitenlandse stage in Kenia heb ik ook toegevoegd.